

A fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója

(Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012)

Tervezet 2.0 – 2011. október 20.

Társadalmi vitára készült tervezet

Nem tekinthető sem az Országgyűlés, sem az NFFT hivatalos álláspontjának!

Változatok:

1.0 (2011.08.22)	NFFT Szakmai Egyeztető Munkabizottság ülésén tárgyalt változat
1.1 (2011.08.31)	Minisztériumközi és OKT egyeztetésre került változat
1.2 (2011.09.23)	NFFT plenáris ülésén megvitatott változat
2.0 (2011.10.20.)	Társadalmi vitára kerülő változat

Készült a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács Titkárságán

VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ

Egy nemzeti fenntartható fejlődési koncepció (keretstratégia) célja, hogy távlatos, az egész nemzetet összefogó irányt adjon az egyéni és közösségi cselekvések számára annak érdekében, hogy a mindenkori jó élet alapfeltételeit biztosító nemzeti – humán, társadalmi, természeti és gazdasági – erőforrásokat mennyiségi és minőségi értelemben is fenntartsuk, gyarapítsuk.

A fenntartható fejlődés értelmezése

A fenntartható fejlődés fogalma két részből áll: tartalmazza az ember fejlődésére, a boldog és értelmes életvitel előmozdítására való igényét, azt, hogy kívánjuk az egyéni jó élet feltételeinek (biztonság, egészség, stb.) javulását, továbbá szeretnénk a közjót is gyarapítani. A jó életen nem pusztán az anyagi gyarapodást, s főleg nem az önmagáért való fogyasztás vég nélküli növelését értjük, hanem az ember teljességének fejlődését, annak szellemi és lelki vonatkozásaival együtt.

A fenntarthatóság a jó élet feltételeinek javítása elé feltételeket, korlátokat állít: a fejlődés nem alapulhat a jó élet alapjainak, a közösség erőforrásainak a felélésén. A fenntarthatóság először is jelenti azt, hogy a gazdasági tevékenységek során figyelembe vesszük és érvényesítjük az ökológiai korlátokat: belül maradunk a Föld környezeti eltartóképességén, a természet adományait mértékletesen használjuk. Másodszor a gyarapítható, fejleszthető humán, társadalmi és gazdasági erőforrások terén gondoskodunk ezen erőforrások megfelelő mennyiségi és minőségi állapotának fenntartásáról, bővítéséről, minőségeik javításáról.

A fenntarthatóság kritériumának érvényesítése a fentiek alapján azt eredményezi, hogy a fejlődést a jövőben nem lehet a természeti erőforrások korlátlan felhasználására (például a véges fosszilis energiahordozók egyre fokozódó kitermelésére vagy a talajok megújulóképességén túlmenő élelmiszertermelésre) vagy az eladósodásra alapozni, hanem meg kell találni a társadalmi jólét létrehozásának innovatívabb útjait.

A fenntarthatóságnak van közvetlen politikai értelmezése is. A modern demokráciák egyik szerkezeti problémája a döntések hosszú távú következményei és a döntéshozók rövid időhorizontja közötti feszültség. Azaz képesek vagyunk a ma problémáit a jövő generációk kontójára, a nemzet hosszú távú érdekeinek sérelmére megoldani. Egy fenntartható társadalomban intézményes korlátok, megoldások léteznek a hosszú távú hatások figyelembevételére, a nemzeti erőforrások megőrzésére, fejlesztésére. A fenntarthatósági politikai metaforája tehát a jövő nemzedékek eladósításának megakadályozása. A fenntarthatósági politika a jövővel kapcsolatos kockázatok ésszerű mérséklését célzó politikai cselekvések együttese.

Helyzetkép: Nem fenntartható folyamatok

A világban és Magyarországon is számos és súlyos következménnyel fenyegető olyan folyamatot láthatunk, amiket egyértelműen fenntarthatatlan kell minősítenünk.

Globális folyamatok: Az emberiség a 20. század második felére olyan gazdálkodási – termelési és fogyasztási – módot alakított ki, amely egyre gyorsuló ütemben éli fel az emberi létezés alapját jelentő természeti környezet elemeit, kipusztítva más fajokat a Föld felszínéről, megváltoztatva az éghajlatot, jelentősen megcsapolva a nem megújuló nyersanyag- és energiaforrásokat. A rendelkezésünkre álló kutatási eredmények, megfigyelések világosan jelzik, hogy számos területen átléptük a Föld környezeti eltartóképességének határait. Mára világossá vált, hogy sem a ma élő hét milliárdnyi, sem a 2050 környékén várható kilenc milliárdnyi ember számára a jelenleg általánosan használt technológiákkal és jellemző fogyasztási szemlélettel képtelenség kielégíteni a szükségleteket – ehhez a rendelkezésünkre álló Föld nem lenne elegendő. A társadalmaknak változtatniuk kell céljaikon: a jólét növelése mellett kiemelten fontos lesz azon feltételek, korlátok megállapítása, melyeket figyelembe kell venni, nem szabad átlépni a jólét kiterjesztése során.

Az erőforrások helyzete Magyarországon: Hazánkban mind a négy nemzeti erőforrásunk területén kedvezőtlen folyamatok a meghatározók.

Humán erőforrások: Magyarország népessége veszélyes ütemben fogy. A gazdasági fejlődéshez, a fenntartható módon működő gazdaság kialakításához szükséges innovációk kifejlesztését megalapozó tudás gyarapításában lemaradóban vagyunk az ezen a téren előjáró országokhoz képest. A magyar emberek egészségi állapota is rosszabb, mint ami gazdasági fejlettségi szintünkön elvárható lenne, s rosszabb, mint a szomszédos országokban. Hazánkban jelentősek e területeken is a regionális egyenlőtlenségek, s a tudás gyarapításának vagy az egészség megőrzésének jelentős akadálya a szegénység, a társadalmi kirekesztettség.

Társadalmi erőforrások: A magyar társadalomban a fenntartható fejlődés szempontjából meglehetősen kedvezőtlen kulturális környezet alakult ki. Számos területen látható, hogy hazánkban a közgondolkodás inkább a fenntartható fejlődés gátját, mintsem katalizátorát jelenti. A társadalmi együttműködés területén, nemzetközi összehasonlításban rendkívül alacsony mind az emberekbe, mint az intézményekbe vetett bizalom. A társadalmi együttműködés hiánya érhető tetten a korrupció tolerálásában, vagy az alacsony fokú köz- és politikai szerepvállalásban.

Természeti erőforrások: A nemzetközi tendenciákkal megegyezően hazánkban is egyre kisebb területre szorul vissza a természetes környezet. Magyarország területe természetes ökoszisztéma-szolgáltatásainak mintegy 90%-át már elvesztettük, s a természetes területek felszámolása, beépítése továbbra is nagy ütemben folytatódik. A termőföld Magyarország kiemelkedően fontos

erőforrása, termékenységét azonban degradációs folyamatok (talajszerkezet-romlás, szikesedés, erózió, szervesanyag-tartalom csökkenése, stb.) veszélyeztetik. Számos levegő- és vízszennyezési problémával küzdünk, s számolnunk kell az éghajlatváltozásból eredő kedvezőtlen következményekkel is.

Gazdasági erőforrások: A magyar gazdaság nemzetközi kitéettsége, a külföldi tőkétől és nyersanyagoktól való függése magas, amihez jelentős, a külföld felé való eladósodottság társul. A kereskedelem és a külföldi eredetű befektetések kiemelkedő szabadsága nem jár együtt egy általános, a hazai vállalkozókra is érvényes gazdasági szabadsági szinttel, versenyképességgel. A közösségi infrastruktúra számos eleme rendkívül lepusztult állapotban van, aminek eredményeképpen a közösségi szolgáltatások színvonala nem képes megfelelően szolgálni az emberek jólétét. Rendkívül alacsony a foglalkoztatottság szintje. A közkiadások legnagyobb tételét jelentő jóléti rendszer (az életpálya-finanszírozás intézménye) is fenntarthatatlan, jelentős implicit adósságot hárít a jövő nemzedékekre.

A fenntarthatóság felé való átmenetet támogató értékek

A nemzeti erőforrások terén mutatkozó, fenntarthatónak nem minősíthető állapotok javítása a fenntarthatatlan irányba vezető folyamatok, ok-okozati kapcsolatok gyökerének, alapvető okainak kezelését igényli. A tüneti kezelés – bár a jelenben könnyebben elviselhető helyzetet teremthet – hosszú távon nem segít, a problémák újratermelődnek.

A Keretstratégia szemléletében a fenntarthatóság felé való átmenet célja a közjó tartós biztosítása, a jó élet lehetőségének alapjait jelentő erőforrásaink hosszabb távú megóvását a rövid távú érdekekkel egyensúlyba hozó kormányzás, szabályozás és gazdálkodás. A fenntarthatóság felé való átmenet középpontjába pedig – az eddigi ágazati megközelítés helyett – az embert és a közösségeket kell helyezni.

Az a nemzet lehet hosszú távon is folyamatosan sikeres, azaz lehet képes állandósítani a jó élet megélésének magas szintű feltételeit és lehetőségeit, amelyek értékeiben, politikai kultúrájában és mindennapi cselekvéseiben megjelenik a hosszú távú hatások mérlegelésének szándéka és képessége, s ennek a mérlegelésnek a nyomán bölcs, kiegyensúlyozott döntéseket hoz.

A fenntarthatóság felé való átmenet végén egy olyan harmonikus, értékkeövető és értékőrző magyar társadalom sejlik fel, melyben a boldogulás alapja – az anyagi értékek mellett – az egészség, a tudás, az erkölcs (mely többek között hiten, bizalmon és tiszteleten alapul), valamint a családi, közösségi és a nemzeti összetartozás.

A fenntartható társadalom tagjai számára fontosak a mértékletesség, a takarékoság értékei. A nemzet tagjai között kölcsönös és erős bizalom áll fenn. A siker kulcsa a kitartó munka, a találékonyság, a fejlesztésre való készség és a gazdasági tevékenységek címzettjei felé való empátia, s nem az adócsalás, a korrupció vagy a járadékavadászat. A megtakarítás, a vagyongyarapítás fontosabb a fogyasztásnál, a meglévő élvezete a szerzésnél.

A fenntarthatóság szempontjából pozitív értékek megerősítésében fontos szerepet kapnak a művészetek, a tág értelemben vett kulturális tevékenységek, a határainkon túl élő magyarokkal való kapcsolattartás.

Az egyének életmódja elősegíti az egészség megőrzését, az emberek kihasználják a folyamatosan bővülő oktatási lehetőségeket és nyitottak az élethosszig tartó tanulásra. A tudás a nemzet valamennyi tagja számára megszerzhető, s biztosítja a személyek számára a boldogulás esélyegyenlőségét, a társadalom számára pedig azt, hogy mindenki tehetsége, szorgalma a közjó javára is válik. A tudományos kutatás és a vállalati innováció megbecsült tevékenységek, amiken gazdasági fejlődésünk alapszik.

A társadalom intézményei támogatják az erős és tartós párkapcsolatokat, védik a családot. Olyan gazdasági, vállalatvezetési, illetve felsőoktatás-szervezési kultúra alakul ki, ami támogatja a szülők számára a gyermekvállalás és a munka, valamint gyermekvállalás és a felsőfokú tanulmányok összeegyeztetését. Az állam kiterjedt gyermekjóléti intézményhálózattal segíti ebben a családokat.

A gazdaság az ökológiai korlátain belül működik. A fenntartható fejlődés a természeti erőforrásokkal való olyan tartamos, értékvédő gazdálkodást jelent, ami lehetővé teszi az emberek boldogulását anélkül, hogy a gazdasági fejlődés lerombolná a sokféleséget, a komplexitást és az ökoszisztéma-szolgáltatásokat. Az emberek tisztelik a természetet, természeti értékeinket, a helyi közösségek felismerik a rendelkezésükre álló természeti erőforrásokból adódó lehetőségeiket, termelésüket, energiafelhasználásukat és fogyasztásukat erre alapozva szervezik meg. Sokrétű, gazdag gazdasági kapcsolatok szövik egybe várost és vidékét, az egymással szomszédos, majd a távolabbi településeket, amik biztos alapját adják Magyarország nemzetközi gazdaságba való bekapcsolódásának.

Ma sok területen a magyar nemzetre nem a fenntarthatóságot szolgáló pozitív vonások a jellemzők, de nem szükségszerű, hogy mindez így is maradjon. Politikai akarattal, társadalmi támogatással, hagyományainkból való merítéssel és megfelelő intézmények működtetésével a jövő generációk érdekeivel is összhangban álló fejlődési pályát találhatunk. A fenntartható társadalom megvalósítása természetesen nem megy egy csapásra, az első lépések megtételéhez ugyanakkor hatékony lehetőségek állnak rendelkezésünkre.

A fenntarthatóság felé átmenettel kapcsolatos alapvető értékeket Magyarország új Alaptörvénye is rögzíti, a Q) cikkben nevesítve a fenntartható fejlődés elvét. A Nemzeti hitvallás kinyilvánítja az utánunk következő nemzedékek életfeltételeinek védelmezését, a kultúra fenntartását. A jövő nemzedékek érdekeinek védelmére a 30. cikk az alapvető jogok biztosának külön helyettesét rendeli. Az L) cikk védi a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A P) és a XXI. cikkek a természeti erőforrások, valamint a kulturális értékek védelmének, fenntartásának és a jövő nemzedékek számára való megőrzésének köteleességét állítják elénk. A 38. cikk szerint a nemzeti vagyon védelme a természeti erőforrások megóvását, a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevételét is szolgálja. Az X. és XI. cikkek a tanuláshoz és a művelődéshez való jog biztosításán keresztül jelzik a tudás gyarapításának fontosságát. A XX. cikk a testi és lelki egészséghez

való jogot biztosítja. Az N) cikk kimondja a fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét. A 36. és 37. cikkek gátat szabnak az államadósság növekedésének, a 44. cikkben létrehozott Költségvetési Tanács pedig őrzi e rendelkezés betartásának.

A nemzeti fenntartható fejlődési koncepció célrendszere

A fenntartható társadalmi működés kialakításának alapfeladata a nemzeti erőforrások megővését és gyarapítását biztosító intézményrendszer létrehozása és fejlesztése.

A négy alapvető nemzeti erőforrás területén a **célok rendszere** a következő:

Humán erőforrások: Népeségében stabil, egészséges, a kor kihívásainak megfelelő készségekkel és tudással rendelkező emberek alkotta társadalom.

Demográfia: Közép távon reális a születések számának növelése, a halandóság csökkentése, ezek eredményeképpen a népességfogyás lelassítása. Hosszú távon a népességszám stabilizálása. Mivel a társadalom öregedése nem elkerülhető, fontos az idős emberek egészségének megőrzése, a társadalmi együttműködésben való szerepük lehetőségének biztosítása.

Egészség: A halandóság csökkentésében a közép-európai régiós átlaghoz való felzárkózás. A betegségteher túlnyomó részét adó, jelentős mértékben az életmódtól függő krónikus nem fertőző megbetegedések számának csökkentése, az egészségkockázatos magatartási formák arányának, valamint a környezeti kockázati tényezők csökkentése.

Tudás: Olyan oktatás-nevelés-képzés (és kulturális intézményrendszer) kialakítása, amely egyfelől fejleszti az értékeket, erkölcsi normákat, érzelmeket, a közösségekhez való kötődést, rendszerszemléleti képességet ad, másfelől biztosítja a munkavégzéshez szükséges tudás, készségek és kompetenciák elsajátítását, a társadalmi tanulás új formáinak létrejöttét, kialakítja az életen át tartó tanulásra való igényt. Cél továbbá a köz- és vállalati kiadások megfelelő szintű kutatás-fejlesztési-innovációs hányadának biztosítása. Mindezek eredményeképpen várható, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés fő forrásává a tudás és az innováció váljon, s hogy növekedjen a foglalkoztatható emberek száma.

Leszakadó csoportok integrációja: A szegénység vagy az etnikai alapú társadalmi kirekesztettség az egyik legsúlyosabb akadály a tudásalapú, egészséges társadalom megteremtésének. A leszakadó térségekben cél kiemelt oktatási és egészségügyi programok indítása, ahol az Egészség és Tudás kategóriákban meghatározott célok eléréséhez többletforrások és egyedi intézkedések járulnak.

Társadalmi erőforrások: Fenntarthatóságot támogató kultúra kialakítása, a fenntartható társadalom szempontjából pozitív értékek, erkölcsi normák és attitűdök erősítése.

Mivel minden társadalom környezete folyamatosan változik, e változáshoz saját önazonosságunk megtartása mellett alkalmazkodnunk kell. Ebből fakadóan karban kell tartanunk azon ismereteinket, amelyek a közösség összetartozását és fennmaradását biztosítják.

A bizalom infrastruktúrájának erősítése: A korrupció és a gazdasági járadékvadászat elleni fellépés, a normák betartásának biztosítása, a társadalmi-gazdasági kapcsolatok befolyásoló állami szabályzórendszer stabilitásának megteremtése, a kormányzás kiszámíthatóságának erősítése.

Munka társadalmi körülményei: A munkakörülményekkel való elégedettség, örömezés növelése, a munkahelyi stressz csökkentése a szervezeti kultúra fejlesztésével. A társadalmi kirekesztettség mérséklését célzó programok segítségével a munkába bevonható polgárok körének bővítése, a foglalkoztatottság javítása.

A családi értékek erősítése: Párkapcsolatokhoz, házassághoz kapcsolódó értékek támogatása (nevelésben, civil szervezetek és egyházak segítségével). Családbarát munkahely és felsőoktatás ethoszának erősítése.

A múlt örökségének ápolása, kulturális szolgáltatások fejlesztése: A társadalmi kohézió erősítése, a bizalom újratermelése, működőképes közösségi hálózatok fenntartása, a fenntarthatósággal kapcsolatos értékek erősítése.

Természeti erőforrások: A környezeti eltartóképeség mint a gazdálkodás korlátjának érvényesítése

Biodiverzitás, megújuló természeti erőforrások: Az Európában egyedülálló fajgazdagság fenntartása, a táj és a természeti értékek megőrzése, az ökoszisztéma-szolgáltatások degradációjának megakadályozása. A talaj termőképességének fenntartása, a természetes területek beépítési sebességének csökkentése. A fenntartható hozamon alapuló gazdálkodás a megújuló erőforrásokkal.

Az embert érő környezeti terhelések csökkentése: Az emberi egészséget és életminőséget veszélyeztető kibocsátások szabályozása.

Nem megújuló természeti erőforrások: Az ásványkincsekkel és energiahordozókkal való beosztó, ésszerű gazdálkodás.

Gazdasági (fizikai) erőforrások: Az önrendelkezés megfelelő szintjének fenntartása a gazdaságpolitikai döntésekben. A fizikai tőke szelektív gyarapítása, a közösségi tőkejavak amortizációjának pótlása. A hazai tőkebefektetők arányának fokozatos növelése, a külföldi kitétségünk csökkentése. Lokalizáció és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kihasználása közötti ésszerű arány megteremtése. Az anyag- és energiatakarékos gazdasági tevékenységek arányának növelése.

Költségvetési politika: Az államadósság ésszerű szintre csökkentése, prudens költségvetési gyakorlat tartósítása.

Életpálya-finanszírozás: A korosztályos egyensúly fokozatos visszaállítása.

A nemzeti fenntartható fejlődési koncepció eszközei

A fenntartható fejlődési koncepció által javasolt intézményrendszer:

(1) Folyamatosan nyomon kell követni, s mennyiségi, minőségi indikátorokkal mérni kell a nemzeti erőforrások alakulását: fogyását vagy gyarapodását, romlását vagy javulását.

Az Európai Unió statisztikai szervezete, az *Eurostat* ajánlásai alapján a Központi Statisztikai Hivatal jelenleg mintegy százötven különböző szintű, a fenntartható fejlődéssel szorosabb vagy tágabb kapcsolatban lévő mutatót mér. A Keretstratégia a későbbiekben javaslatot tesz a nemzeti erőforrások alakulását könnyebben áttekinthetővé tevő „kulcsindikátorok” alkalmazására.

(2) Az állandóan fejlődő tudományos ismeretekre figyelemmel az indikátorok jelzései alapján értékelni kell az erőforrások helyzetét, felismerve: melyek vannak kritikus állapotban, melyek kritikussá válása várható, illetve, hogy a nemzet jólétéhez mely erőforrások fejlesztése járulhat hozzá hosszú távon a leginkább.

A Keretstratégia a következőkben részletes helyzetértékelést ad.

(3) Azonosítani kell azokat az okokat (hajtóerőket), amelyek az egyes erőforrások degradálásához vagy gyarapításához hozzájárulnak. A degradáló hajtóerők visszafogását vagy a gyarapító hajtóerők támogatását prioritásként kell kezelni.

A Keretstratégia helyzetleíró része a nemzeti erőforrások állapotának bemutatása mellett utal a jelen állapothoz vezető okokra is. A „fenntarthatóság felé való átmenet” fejezetben táblázatos formában ki is emeljük a lényegesebb hajtóerőket.

(4) A prioritásokat minden kormányzati, regionális vagy helyi döntés – legyen az hosszabb távú ágazati stratégiák megalkotása, jogszabály-alkotás, a költségvetés tervezése vagy egy települési területrendezési terv – során érvényre kell juttatni.

A Keretstratégia javaslatot tesz azokra az intézményi megoldásokra, amik segítségével a fenntarthatósági követelmények, szempontok döntésekben való figyelembevétele megtörténhet.

(4.1) *Független intézmények:* Mivel az erőforrások gondozására, fejlesztésére nemzeti jövedelmünkből kell áldozni, s így a nemzeti tőke gyarapítása a folyó fogyasztást rövid távon csökkenti, érdekellentét állhat fenn a demokratikus politikai döntéshozatali rendszerek túlnyomóan rövid távon optimalizáló gyakorlata és a nemzet hosszú távú erőforrás-felhalmozó és –megőrző érdekei között. Ezért szükség van olyan intézmények (alkotmányos rendelkezések, automatikus szabályok, kormánytól független korlátozott jogkörű szervezetek) ésszerű hálózatára, amelyek képesek jelezni a döntéshozók számára a nemzeti erőforrások megfelelő megőrzéséhez elengedhetetlen feltételeket, s bizonyos esetekben a szükséges erőforrás-védelmi intézkedéseket ki tudják kényszeríteni.

(4.2) *Kormányzati intézkedések:* Hangsúlyozzuk azt is, hogy a fenntartható fejlődés biztosítása nem csak ilyen, a kormánytól valamennyire független mechanizmusok és

intézmények feladata. Értelmetlen munkamegosztás lenne, ha a választók közvetlen felhatalmazása alapján tevékenykedő kormányzat csak a jelen gondjaival törődne, míg a tőle független ellenőrző mechanizmusok és intézmények kizárólagosan biztosítanák a fenntarthatóságot. A fenntarthatóság felé való átmenet célja olyan politikai kultúra kialakítása, melyben a választók által a képviselőiknek adott mandátum valamilyen mértékben eleve tartalmazza a nemzeti erőforrások gondozásának igényét, a közpolitikai döntések pedig releváns módon mindig magukba foglalják a hosszú távú hatások elemzését és mérlegelését is.

A független fenntarthatósági intézmények:

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia javaslatai a hazai fenntarthatósági intézményrendszer kialakítására (benne a már létező megoldásokkal):

- A társadalmi közbeszéd és vita, a nyilvánosság

A fenntarthatóság felé való átmenet első lépése ennek a témának a rendszeres megjelenítése a politikai döntésekkel kapcsolatban, helyi, regionális és országos szinten egyaránt. A demokratikus rendszerekben kulcspozícióban lévő képviselők választóik felhatalmazása alapján cselekszenek, a választók többsége számára azonban a fenntarthatósággal kapcsolatos állapotok, folyamatok és problémák még csak nem is ismertek.

A fenntarthatósággal kapcsolatban mandátummal rendelkező szervezetek, a tudomány képviselői, a témát zászlójukra tűző civil szervezetek lehetnek a kezdeményezői a fenntarthatósági tematikának az aktuális kérdésekről folyó diskurzusokba való bevonásának. A közszolgálati média a közszolgálati kódex erejénél fogva, a kereskedelmi és civil sajtó pedig a téma érdekességénél fogva lehet közvetítője ezeknek a párbeszédnek.

A párbeszéd elemi feltétele, hogy a fenntarthatóságot érintő jelentős súlyú döntések előkészítésekor fenntarthatósági hatásvizsgálat készüljön, s annak eredményei a nyilvánosság számára megismerhetők legyenek. A párbeszédet segíti a fenntarthatóság kulcsindikátorainak évről-évre való nyilvánosságra hozása. A magyar nemzet állapotának, aktuális eredményeinek és kudarcainak értékelése árnyaltabbá válhat, ha például a gazdasági jólétet jellemző indikátorok (bruttó hazai termék, munkanélküliség, infláció, külkereskedelmi mérleg, forint árfolyama, stb) mellett, azokkal összefüggésben a nemzet erőforrásainak állapotára vonatkozó információkat is mérlegeljük.

- Társadalmi párbeszéd a gazdaság szereplőivel

A vállalkozások, a gazdasági szervezetek működése sok szálon befolyásolja egy nemzet hosszú távú sikerességét, erősítheti a fenntarthatóságot. Egyes szokások, menedzsment gyakorlatok pozitív hatással lehetnek a demográfiai folyamatokra, a tudásakkumulációra, az egészségügyi helyzetre, a természeti erőforrások állapotára, a gazdasági erőforrások gyarapítására. Sok ilyen pozitív ok-okozati kapcsolat azonban központilag – jogi, normatív eszközökkel – nem kikényszeríthető.

A gazdálkodók is felismerték azonban a fenntarthatósággal kapcsolatos globális és helyi kihívásokat, sok vállalatnak van fenntarthatósági politikája vagy elkötelezték magukat a vállalatok társadalmi felelősségvállalási (CSR) gyakorlata mellett.

A kormányzat, az önkormányzatok, a civil szervezetek és a gazdasági érdekképviseletek, illetve a vállalatvezetők, vállalkozók közötti párbeszéd eredményezhet olyan átfogó megállapodásokat, közös célok kitűzését, ami erőteljes előrelépés lehet a fenntartható társadalom létrejötté, megerősödése felé.

A természeti erőforrások kímélő használatában is fontos szerepe van az önkéntes megállapodásoknak, de itt az államnak már jóval több lehetősége nyílik az erőforrások központi védelmére (pl. megfelelő mértékű, az erőforrások használatát terhelő díjakkal vagy a termelési eljárásokra, termékekre vonatkozó közvetlen előírásokkal).

- **Döntések előzetes elemzése, a hatásvizsgálat**

A kormányzati és önkormányzati döntések előkészítése során a mai gyakorlatnál alaposabban, körültekintőbben és mélyebb szakmai megalapozottsággal kell vizsgálni az adott döntés hosszú távú, a nemzeti erőforrásokra gyakorolt hatásait. A legkézenfekvőbb megoldás, hogy a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 17. §-ának rendelkezéseit következetesen úgy értelmezzük, hogy az ott megjelölt hatásvizsgálati kötelezettség a nemzeti erőforrásokra gyakorolt hatások vizsgálatát („fenntarthatósági vizsgálatot”) is jelenti.

A hatásvizsgálati eljárás mélysége és bonyolultsága (és ezáltal költsége) igazodjon a döntés lehetséges hosszú távú hatásainak mértékéhez, súlyához.

- **Döntések előzetes vizsgálata, a tanácskozó testületek**

A döntések előzetes vizsgálatának a hatásvizsgálati eljárásnál kevésbé formalizált, szabványosított formája a javaslatok különböző állandó testületek általi véleményezése.

A javaslatok nemzeti erőforrásokra gyakorolt általános hatásai megvitatásának intézménye a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács. Az NFFT mintájára regionális vagy helyi fenntarthatósági tanácsok is létrehozhatók.

A fenntarthatóság felé való átmenetben szerepet kaphatnak a már létező, törvények által létrehozott, többoldalú tanácsok is. Ezek a testületek szakterületüket kiválóan ismerik, országos szinten biztosítják a horizontális integrációt.

A jogszabály-tervezetek véleményezésében jelentős szerepe lehet az alapvető jogok biztosának és annak a jövő nemzedékeket védő helyettesének.

- **Tanácskozó (deliberatív) eljárásban hozott helyi, kisregionális döntések**

Olyan esetekben, amikor a hosszú távú hatásokkal járó, aktuális ügyben hozott döntésnek nincs túl sok érintettje, s ezek az érintettek alacsony tranzakciós költségekkel képesek egymással az adott döntés kapcsán közvetlen tárgyalásba bocsátkozni, a döntés alapozható az érintettek konzultációjában érvként felmerülő gyakorlati ismeretekre. Az érintettek között ugyanis nagy valószínűséggel lesznek olyanok, akik a jövő nemzedékek megszemélyesítőjeként érvelnek majd. Önkormányzat vagy regionális társulás akár rendszeresen is kijelölhet, felkérhet olyan a döntési tárgyalási folyamatban résztvevő személyt, akinek a hosszú távú hatások bemutatása az alapvető funkciója.

Az ilyen nyílt, az adott helyi közösséget érdemben bevonó döntési folyamat erősítheti a bizalmi viszonyokat, erősítheti a fenntarthatóságot támogató értékeket. Az ezzel kapcsolatos jó példák országos szintű ismertté tétele pedig mintákat adhat más helyi vagy kisregionális közösségek számára.

- **A bizalom infrastruktúrájának erősítése: kulturális intézmények**

A politika és a szakterületek előtt napjainkban már nyilvánvaló, hogy az emberi kapcsolatok szabályozásának a bizalom fontos, nélkülözhetetlen feltétele. A bizalom szükséges a hatékony emberi együttéléshez, hiánya ugyanakkor súlyos egyéni, közösségi és társadalmi konfliktusokhoz vezet. A kulturális intézményekben – különösen a közgyűjteményekben, közművelődési intézményekben, könyvtárakban – működő közösségek az egész életen át tartó tanulás új tanulási alkalmain, a gyakori együttműködésekben, a kreatív együttléteken és az összetartó értékek, élmények, érdekek folyamatos elsajátításával, jelentős mértékben

hozzájárulnak a bizalom újratermeléséhez, a társadalmi kohézió erősödéséhez. Többek között ezért is fontos a művelődési házak, múzeumok, könyvtárak hálózata, ahol kedvező körülmények között, minimális költséggel életben tartható és működtethető Magyarország közösségi hálózatának jelentős része.

- **Alkotmányos szabályok**

Egyes, a nemzeti erőforrásokat védő rendelkezéseket az Országgyűlés az Alaptörvényben rögzített. Alkotmányos szabályaink szerint ezen követelmények nem teljesülése esetén a megfelelő intézményeknek joguk van a megfelelő korlátozó lépés megtételére.

- **Az automatikus kormányzás eszközei**

A nyugdíj-szabályok megállapításánál, az implicit államadósság féken tartása érdekében alkalmazható eszköz, a megfelelő szabály (képlet) kialakítását megfelelő szakmai és társadalmi egyeztetés után lehet kialakítani.

A központi államigazgatás feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben:

A végrehajtást biztosító állami intézményrendszernek a „még éppen szükséges méretű, de hatékony állam” koncepciójára célszerű épülnie; nem feltétlenül szükséges új intézményeket létrehozni. Ugyanakkor mélyreható strukturális változásokat kell végigvinni a minisztériumok, a központi és a területi közigazgatás szervei közötti együttműködés terén, mert a jelenlegi ágazati szemléletű tervezési és jogalkotási gyakorlat a fenntarthatóság több ágazatra kiterjedő törekvéseit zátonyra futtathatják. A végrehajtási mechanizmusoknak olyan harmonizált és kikerülhetetlen tervezési és érdekeltégi rendszert kell alkotniuk, amelyek „sodorják magukkal” a megvalósítást a fenntarthatóság felé vezető úton.

Az ágazati stratégia- és jogalkotás kiemelt prioritásai: Bár a fenntarthatóság horizontális megközelítést igényel, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a közhatalmi intézmények, a jog- és stratégia-alkotás „rendje” jelenleg ágazati struktúrákban működnek. A fenntarthatóság felé való átmenet során a kiemelt ágazati feladatok azonosíthatók, amelyeket a Keretstratégia indikatív jelleggel fog tartalmazni. Az ágazati kiemelt prioritások nyújtanak közvetlen kapcsolódási pontot jelen Keretstratégia és az országban a jövőben tervezésre kerülő ágazati stratégiák között.

TARTALOM

BEVEZETÉS	14
A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉRTELMEZÉSE	16
NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI UNIÓS JOGI KÖTELEZETTSÉGEINK	22
<i>A fenntartható fejlődés megjelenése a nemzetközi jogban</i>	22
<i>A fenntartható fejlődés az EU jogában</i>	23
NEMZETI ERŐFORRÁSAINK HELYZETE	25
<i>Humán erőforrások</i>	25
Népesedés, család	25
Tudás	28
Egészség	33
Szegénység	35
<i>Társadalmi erőforrások</i>	37
<i>Természeti erőforrások</i>	41
<i>Gazdasági erőforrások</i>	48
Államadósság, költségvetési fegyelem	48
Életpálya-finanszírozás problémái	50
Gazdasági tőke, a magyar gazdaság nemzetközi kitétsége	51
A FENNTARTHATÓSÁG FELÉ VALÓ ÁTMENET	54
<i>A fenntartható társadalom ismérvei</i>	54
<i>A Keretstratégia célrendszere</i>	56
Nevelés, oktatás, képzés, kultúra	64
A társadalmi erőforrások fejlesztése	67
Lokalizáció és a nemzetközi együttműködés egyensúlya	68
A „jó gazdasági kormányzás”	70
A költségvetés feladatai	70
„Zöld gazdaság”: a gazdasági intézményrendszer változása	70
„Kék gazdaság”: a technológiai fejlesztés új útjai	71
A FENNTARTHATÓSÁG KULCSINDIKÁTORAI	73
<i>Humán erőforrások mutatói</i>	74
Termékenység	74
Születéskor várható élettartam	74
Az egészségtudatos magatartást/egészség-károsító életmódot jellemző index	75
Kutatási, fejlesztési és innovációs ráfordítások	75
PISA-eredmények	76
A felnőttek részvétele az életen át tartó tanulásban	76
<i>Társadalmi erőforrások mutatói</i>	76
Fenntarthatósági értékrendszer index	76
Bizalom index	77
Pénzhasználati hedonizmus index	77
<i>Természeti erőforrások mutatói</i>	77
Természeti tőke index (NCI)	77
Hazai anyagfelhasználás	78

Beépített területek aránya az ország területéhez viszonyítva	79
Az ökológiai gazdálkodású területek aránya a mezőgazdaságban	79
Üvegházhatású gázok kibocsátott mennyisége	79
Talajfunkciók	80
Felszín alatti vízkészletek kihasználtsága	80
Városi környezeti minőség	80
<i>Gazdasági erőforrások mutatói</i>	80
Megtakarítási/beruházási ráta	80
Államadósság index	81
Korosztályi egyensúlytalanság	81
A gazdasági kormányzás színvonala	83
GDP/GNI rés	83
A FENNTARTHATÓSÁG INTÉZMÉNYEI	85
<i>Bevezetés - Elvi áttekintés</i>	85
<i>A Keretstratégia által javasolt intézmények</i>	87
A társadalmi közbeszéd és vita, a nyilvánosság	87
Társadalmi párbeszéd a gazdaság szereplőivel	87
Döntések előzetes elemzése, a hatásvizsgálat	88
Döntések előzetes vizsgálata, a tanácskozó testületek	88
Tanácskozó (deliberatív) eljárásban hozott helyi, kisregionális döntések	89
A bizalom infrastruktúrájának erősítése: kulturális intézmények	89
Alkotmányos szabályok	90
Az automatikus kormányzás eszközei	90
<i>A központi államigazgatás feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben</i>	90
Az ágazati stratégia- és jogalkotás kiemelt prioritásai	91
Jogszabály-módosítási feladatok	94
Átfogó végrehajtási, szervezési mechanizmusok kidolgozása és elindítása	94
<i>Az önkormányzatok feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben</i>	95

BEVEZETÉS

Miközben az emberi cselekvések általában aktuális problémák rövid távú megoldására irányulnak, a célok elérésére választott alternatíva megvalósulásának hosszú távú következményei is vannak. Ezen következmények egy része a nemzeti erőforrások mennyiségét és minőségét változtatja meg, egyes esetekben előnyükre, számos esetben és nem kis mértékben kedvezőtlenül. A pozitív vagy negatív nem tervezett hatások nem feltétlenül maradnak egy ország államhatárain belül, s regionális vagy globális kölcsönhatásokat is gerjesztenek.

A modern demokráciák egyik szerkezeti problémája a döntések hosszú távú következményei és a döntéshozók rövid időhorizontja közötti feszültség. A modern technológia, illetve a pénzügyi és jóléti intézmények lehetővé teszik, hogy a döntéshozók – legyenek azok a választók vagy képviselők – döntéseik következményeit áthárítsák az utánuk jövőkre. A gyermekek és a jövő nemzedékek kontójára történő gyarapodásnak több formája van: a nyílt vagy burkolt eladósodás, a környezeti erőforrások kimerítése, elszennyezése vagy a demográfiai deficit.

A jövő nemzedékekre való hivatkozás sok szempontból egy általánosabb probléma megszemélyesítése: a jövő nemzedék érdekei a közösség, a nemzet hosszú távú érdekei. Ha a magyar társadalom jövő nemzedékeivel mostohábban bánunk, mint más nemzetek a saját jövő generációikkal, az egyenértékű azzal, hogy Magyarország le fog értékelődni e más nemzetekhez képest. Ez nem pusztán jövő idő: a ma élők a múltban az akkori jövő nemzedéke voltak, és Magyarország ma nem ott áll a nemzetek sorában, ahol száz éve állt. A jövő idő továbbá nem is feltétlenül a messzi jövő: hiszen a ma élő fiatalok és középkorúak a döntéshozók számára igen távolinak tűnő két-három-négy évtized múlva még élni fognak, s a mai döntések rájuk is komoly hatásokkal lehetnek.

A 20. század második fele óta az emberiség egyre inkább tudatára ébredt, hogy az egyéni és kollektív döntések képesek a hosszú távú fennmaradási esélyeket rombolni, a gazdasági, humán, társadalmi és természeti erőforrásokat felélni.

Az elmúlt száz évben a világ népessége megnégyszereződött, a születéskor várható élettartam a világ valamennyi régiójában jelentősen emelkedett, a fosszilis energiahordozók felhasználása 14-szer lett nagyobb, míg a világgazdaság kibocsátása 22-szeresére nőtt. Az elmúlt négy évtized alatt a világban csökkent a legmélyebb szegénységben élők száma és aránya, s mérséklődött a jövedelem-egyenlőtlenség is. A gazdasági-anyagi jólétben való növekedésnek azonban van nemkívánatos ára is: növekvő mértékben vettük igénybe a természeti erőforrásokat. Például a különböző előrejelzések szerint a világ hamarosan eléri (vagy már el is érte) a kőolaj-kitermelés csúcát, majd a felszínre hozható mennyiség a becslések szerint évi 1-7% közötti ütemben csökkenni fog, miközben a világ népességgyarapodása és az életszínvonal emelkedése iránti igény óriási mértékben növeli az energiahordozók keresletét.

Az ENSZ *Millenium Ecosystem Assessment* programja kimutatta, hogy a világban a 24 jellemző ökoszisztéma-szolgáltatás közül 15 jelentősen sérült az elmúlt fél évszázadban. Három területen egyértelműen és veszélyes mértékben átléptük a Föld biológiai eltartóképességének korlátait: a fajok kihalásának sebességében, a nitrogén-körforgás megbontásában és az üvegházhatású gázok kibocsátásában. Az OECD számításai szerint a biodiverzitást érő globális veszteségek és veszélyeztetettségek fő forrása a területhasználat változása: a természetes területek bevonása a mezőgazdaságba, az erdőirtás, az agrotechnikák okozta eróziók, valamint az építkezések és az infrastruktúra fokozott területfoglalása. Ezekhez képest egy nagyságrenddel kisebb fenyegetést jelent a klímaváltozás.

A természeti erőforrásokat ért globális veszteségben vagy az államok eladósodásának nemzetközi szinten elterjedt gyakorlatában Magyarország is részes. Egyes erőforrások esetében viszont a globális és nemzeti trendek eltérőek: míg a világban általában a népesség igen gyors növekedése okoz feszültséget, addig Európa számos országában és magyar nemzetet illetően különösen a népesség gyors fogyása jelent problémát.

Bár néhány alapelv feltehetően mindenhol hasonlóan kell érvényesülnön, a fenntarthatóság felé való átmenet megtalálásában tehát nincs egységes recept, Magyarország nem másolhatja le egyszerűen a világ más részein (nemzetközi intézményekben, az Európai Unió szintjén vagy más államokban) született fenntartható fejlődési programokat.

Nyilvánvalóvá vált, hogy szükségünk van olyan intézményekre és eljárásokra, amelyek képesek a rövid távú döntések hosszú távú hatásait feltárni és értelmezni, továbbá a rövid távú döntési alternatívák közül kiszűrni azokat, melyek hosszú távú hatásai elfogadhatatlanok egy nemzet – s tágabb értelemben az emberiség – sikeres fennmaradása szempontjából.

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési (Keret)Stratégia (NFFS) ennek az intézmény- és eljárási rendszernek egy eleme. Magyarországon először 2007-ben fogadták el, de időszakonként felülvizsgálatra és átdolgozásra szorul, hogy a gyarapodó tapasztalatok és bővülő ismeretek fényében hozzá lehessen igazítani a gyorsan változó környezethez, annak kihívásaihoz.

A Keretstratégia közvetlen előzménye a hazai fenntarthatatlansági folyamatokat és állapotokat feltáró, problémaösszegző, az Országgyűlés által 2009-ben megismert dokumentum: *„Jövőkereső – A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács jelentése a magyar társadalomnak”*.

Jelen koncepció a közpolitikai döntéshozó-döntéshozási rendszerben **koncepcióként** vagy **keretstratégiaként** funkcionál. Keretet ad, célokat, prioritásokat vázol más döntéshozók számára, hogy az ágazati stratégiákban olyan cél-eszköz-határidő-pénzügyi forrás rendszert tudjanak az adott szakágazatban megalkotni, ami más ágazati stratégiákkal együtt, azokkal összhangban, érdemben tudja szolgálni a fenntarthatósági átmenetet.

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ÉRTELMEZÉSE

A fenntartható fejlődés fogalmának értelmezésekor a nemzetközi politikában széleskörűen elfogadott, az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottságában született „Brundtland-jelentés” (1987) definíciója megkerülhetetlen. E szerint „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését”.

A fenntartható fejlődés fogalmát leginkább a természeti környezet elemeinek emberi felhasználásával kapcsolatban szokás értelmezni, ami szerint a jelen generációk szükségletei kielégítésének korlátot szab az, hogy a természeti tőke a jövőben jelentkező igények felől nézve az idő folyamán ne csökkenjen (az abszolút csökkenés egyelőre elkerülhetetlennek tűnik pl. a fosszilis energiahordozók vonatkozásában). A fenntarthatóság tehát az emberiség folytonos megújulását, a változó környezethez való alkalmazkodását jelenti, a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi megőrzése érdekében. A fejlődés pedig az ebben az alkalmazkodásban bekövetkező javulást reprezentálja.

Jelen Keretstratégia a fenntartható fejlődés fogalmát ennél általánosabban használja, anélkül azonban, hogy tagadná az ökológiai korlátok elsőrendű fontosságát.

Az emberi társadalom **fejlődése** kapcsán fontos alapelvnek tartjuk, hogy a személyek – bizonyos általános társadalmi normák és nemzeti hagyományok szerinti keretek között – autonóm módon dönthetnek a jó élet számukra való jelentéséről, tartalmáról. Azt is valljuk, hogy az emberek különböző közösségeinek, továbbá a nemzet szintjén is létezik koncepció a jó élettről (*közjó*). Fejlődésen tehát az egyének és a közösségek, valamint a nemzet számára a jó élet feltételeinek, lehetőségeinek egymástól el nem választható, harmonikus bővülését értjük. Hangsúlyozzuk, hogy a jó életnek nemcsak anyagi dimenziója, hanem szellemi és lelki oldala is van.

Megjegyezzük, hogy a „szükségletek” (amely fogalom fontos szerepet játszik a „Brundtland-jelentés” definíciójában) sosem elégíthetők ki maradéktalanul, mert az emberi vágyak teljesíthetősége mindig az erőforrások korlátosságába, szűkösségébe ütközik.

Természetesnek tartjuk a nemzet tagjai közötti azon vitákat, amik arra irányulnak, hogy mérlegeljék, melyek a jó élet megélésének értékesebb módjai, melyek azok az értékek, amik alapján a társadalomban megfigyelhető változásokat elsősorban értékelni, minősíteni kell, s így ezek alapján a fejlődés iránya és mértéke megítélhető.

Az ökológiai rendszerek természetéből kiindulva azt is megállapíthatjuk, hogy nincs tartós fejlődés fenntarthatóság nélkül. Az élő rendszerek változása csak addig lehet „fejlődés”, ameddig a rendszer teljesítményének növekedése úgy megy végbe, hogy a rendszer

megújulásához szükséges erőforrások a növekedéssel legalább arányos mértékben állnak rendelkezésre.

Fenntarthatóságon az előbbiek alapján azt értjük, hogy az egyéni jó élet és a közjó biztosításának feltételeit az adott időpillanatban saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat. A még meg sem születettek, vagyis a szavazati joggal még nem rendelkezők érdekeit úgy lehet megvédeni, hogy az aktuálisan élők alkotmányos vagy más intézményi korlátokat állítanak önnön mozgásszabadságuk elé. Tisztázzák azokat a határokat, amelyeken túl bizonyos lépéseket nem tesznek, nem tehetnek meg, és hogy a kísértésnek ellen tudjanak állni, előre akadályokat gördítenek maguk elé.

Bár globális szinten az emberiség jövőjét leglátványosabban a természeti erőforrások felélése, kimerítése és elszennyezése veszélyezteti, a magyar nemzet közelmúltjából és jelenéből adódó fontos tapasztalat, hogy a jövő generációk szükségleteinek kielégítését nemcsak a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi hanyatlása nehezítheti meg, hanem más erőforrások (népesség, gazdasági tőke) szűkössége, felélése is. Abból indulunk ki, hogy minden nemzedék anyagi, szellemi és lelki jólétének elősegítéséhez szükséges javak – legyenek azok a piaci koordináció révén előálló termékek és szolgáltatások, illetve az állam vagy más intézmények által biztosított közjavak – létrehozása nem lehetséges négy alapvető erőforrás nélkül.

Szüksége lesz minden generációnak **humán erőforrásokra**: megfelelő létszámban és megfelelő egészségi állapotban élő emberekre, tudásukkal, képességeikkel együtt. Bár pontos statisztikai adatunk nincs rá, valószínűsíthető, hogy az emberi tőke gazdasági értéke az ezredforduló környékén meghaladta a dologi tőke nagyságát, az emberi tőke a nemzet legfontosabb erőforrásává vált.

Az egyének közötti kapcsolatok, a bizalom, az erkölcsi normák és értékek, valamint az egyének alkotta szerveződések, intézmények, továbbá a művészeti tevékenységek alkotják a nemzet kultúráját: **társadalmi erőforrásait**. A társadalmi tőke történeti fejlődés eredménye, ezért annak minőségében fontos szerepet játszik az egyéneknek és szerveződéseknek e történeti fejlődés döntő állomásaihoz (nemzeti történelem), illetve szellemi, valamint tárgyiasult emlékeihez (kulturális örökség) való viszonya. A közös történelem, a közös hagyományok, a közös örökség kohéziós erőt képvisel, és alkalmakat teremt az együttműködésre, a nemzeti összetartozás érzésének megélésére. Amennyiben egy országban (s Magyarország esetében speciálisan: az anyaország és a határon túl élő nemzetrészei között is) együttműködésre ösztönző kultúra alakul ki, akkor ez kedvező hatással van az ország gazdasági fejlettségére. Az emberek gondolkodásmódja, értékei, attitűdjei és kulcskompetenciái nagyban elősegíthetik vagy akadályozhatják a fenntartható fejlődési pálya megtalálását. A fenntartható fejlődés nemcsak a személyektől távoli intézmények, például a kormányzat cselekvésén múlik, hanem függvénye egy olyan életmódnak, melyben a személy, a közösségek és a természeti környezet kölcsönhatásait figyelembe veszik. A nemzet tagjainak, az egyéneknek a politikai erénye a bölcsességen alapuló politikai intézmények mellett a demokrácia végső garanciája, amely a közösség politikai kultúráján alapul. A politikai kultúra pedig a tág értelemben vett európai kulturális

hagyomány, az antik-keresztény-felvilágosult humanizmus örökségéből fakad. Döntéseink rövid és hosszú távú hatásai közötti feszültség enyhítése, ellentmondásainak feloldása, a nemzeti erőforrások megőrzése és gyarapítása érdekében a folyó fogyasztásról való valamilyen arányú lemondás értelmét ebben a kulturális közegben lehet megtalálni.

Az emberi fejlődés, a gazdaság működése elképzelhetetlen a **természeti erőforrások** megfelelő mennyisége és minőségi állapota nélkül. A természeti erőforrások helyzete szorosan összefügg egyes nemzetstratégiai jelentőségű kérdéskörökkel, többek között az élelmezés-, energia- és környezetbiztonsággal, megőrzésük pedig hosszú távon szolgálhatja a közjót, a gazdasági fejlődést és az életminőség javítását.

A természeti erőforrások által nyújtott ökoszisztéma-szolgáltatások a természetes és az ember által módosított ökoszisztémák által a társadalom számára biztosított közvetett és közvetlen hasznokat jelentik. Ilyen hasznok a termeléssel összefüggő szolgáltatások (pl. élelem, takarmány, nyersanyag stb.), a természeti körfolyamatokkal kapcsolatos szabályozó szolgáltatások (pl. klímaszabályozás, beporzás, árvízvédelem stb.), a támogató szolgáltatások (pl. tápanyag-körforgás, talajok keletkezése stb.), és a kulturális szolgáltatások (pl. rekreáció, oktatás, művészeti inspiráció stb.).

Fontos kiemelni, hogy a „természeti erőforrások” kifejezést tágabb értelemben használjuk, mint ahogy az például a magyar jogszabályokban megjelenik, ahol is csak a gazdaság által közvetlenül felhasznált, az emberi tevékenységekbe bevonható természeti környezeti elemek minősülnek természeti erőforrásnak. A természeti tőke teljes gazdasági értékének tudományos koncepciója alapján a biológiai sokféleség, a természetes környezet önmagában való voltát biztosító folyamatok is fontosak, az azokat fenntartó biológiai-fizikai-kémiai alapok és folyamatok is a természeti erőforrások részét alkotják.

A nemzeti erőforrás-gazdálkodás a korlátozó beavatkozások mellett a kimerülő, élettelen természeti erőforrások (ásványkincsek, energiahordozók) esetében magába kell foglalja a távlati erőforrás-ellátottság fenntarthatóságának biztosítására (pl. stratégiai készletek, vagy készlet-felhalmozási kapacitások létrehozására, többirányú beszerzési források biztosítására) irányuló állami lépéseket is.

Az adott társadalom anyagi gyarapodásához pedig a **gazdasági erőforrások**: a **fizikai tőke** jelenti az alapot. A termelőeszközök technikai színvonala, az infrastruktúra minősége, a befektetési-hitelezési intézmények megbízhatósága nemcsak az előállított javak értékét határozzák meg, de a termelés-fogyasztás során igénybevett természeti tőke nagyságára is hatással vannak.

Az erőforrások fenntartásának követelménye és lehetőségei különböznek a szerint, hogy az emberi társadalom szempontjából külsőek (azaz kezdeti készletük az emberi cselekvésektől függetlenül meghatározottak) vagy belsőek (azaz az emberiség képes azokat gyarapítani). Külsőek a természeti erőforrások: a társadalom és a gazdaság a Föld geokémiai és ökológiai rendszerén belül működik, fizikailag annak részrendszere. A természeti erőforrások kapcsán ezért az eleve adott korlátok tiszteletben tartása a feladat. Ezzel szemben a humán, a társadalmi és gazdasági erőforrásaink gyarapíthatóak, bizonyos korlátok között az elvesztett, felélt tőke helyreállítható. Az erőforrások fenntartása kapcsán ebből a rendszerszintű összefüggésből kell kiindulni.

Emellett fontos azt is figyelembe venni, hogy az országunkon belüli fenntarthatóságnak vannak olyan aspektusai, amelyeket magunk szuverén módon befolyásolhatunk, de vannak olyanok is, amelyekre csak kis ráhatásunk lehet. Az előbbiekhöz tartozik például az egészségre kiható életmódunk, az oktatási-nevelési rendszerünk, vagy az ország területéről bányászható földgáz mennyiségének alakulása, az utóbbiak közé sorolható viszont többek között az éghajlat változása, a Föld népességének alakulása, s az ebből fakadó migrációs folyamatok, továbbá az itthon nem előforduló ásványkincsek kimerítésének sebessége.

A fentieket összefoglalva:

A fenntartható fejlődés az ember boldog és értelmes életvitelének előmozdítását és a közjó kiteljesítését célozza úgy, hogy az emberi tevékenységek a Föld környezeti eltartó-képessége szabta határokon belül maradnak, és a gyarapítható, fejleszthető humán, társadalmi és gazdasági erőforrások terén gondoskodunk ezek megfelelő mennyiségi és minőségi állapotának fenntartásáról, bővítéséről, illetve javításáról.

A jövő generációkért viselt felelősségünk értelmében a fenti négy nemzeti erőforrás megfelelő szintű fenntartását, megőrzését és gyarapítását folyamatosan biztosítanunk kell. Másképp fogalmazva: a fenntarthatósági politika a jövővel kapcsolatos kockázatok ésszerű mérséklését célzó politikai cselekvések együttese.

A nemzeti fenntarthatósági politika az alábbi elemekből tevődik össze:

- (1) Folyamatosan nyomon kell követni, s mennyiségi, minőségi indikátorokkal mérni kell a nemzeti erőforrások alakulását: fogyását vagy gyarapodását, romlását vagy javulását.

Az Európai Unió statisztikai szervezete, az *Eurostat* ajánlásai alapján a Központi Statisztikai Hivatal jelenleg mintegy százötven különböző szintű, a fenntartható fejlődéssel szorosabb vagy tágabb kapcsolatban lévő mutatót mér. A Keretstratégia a későbbiekben javaslatot tesz a nemzeti erőforrások alakulását könnyebben áttekinthetővé tevő „kulcsindikátorok” alkalmazására.

- (2) Az állandóan fejlődő tudományos ismeretekre figyelemmel az indikátorok jelzései alapján értékelni kell az erőforrások helyzetét, felismerve: melyek vannak kritikus állapotban, melyek kritikussá válása várható, illetve, hogy a nemzet jólétéhez mely erőforrások fejlesztése járulhat hozzá hosszú távon a leginkább.

A Keretstratégia a következőkben részletes helyzetértékelést ad.

- (3) Azonosítani kell azokat az okokat (hajtóerőket), amelyek az egyes erőforrások degradálásához vagy gyarapításához hozzájárulnak. A degradáló hajtóerők visszafogását vagy a gyarapító hajtóerők támogatását prioritásként kell kezelni.

A Keretstratégia helyzetleíró része a nemzeti erőforrások állapotának bemutatása mellett utal a jelen állapothoz vezető okokra is. A „fenntarthatóság felé való átmenet” fejezetben táblázatos formában ki is emeljük a lényegesebb hajtóerőket.

- (4) A prioritásokat minden kormányzati, regionális vagy helyi döntés – legyen az hosszabb távú ágazati stratégiák megalkotása, jogszabály-alkotás, a költségvetés tervezése vagy egy települési területrendezési terv – során érvényre kell juttatni.

A Keretstratégia javaslatot tesz azokra az intézményi megoldásokra, amik segítségével a fenntarthatósági követelmények, szempontok döntésekben való figyelembevétele megtörténhet.

Mivel az erőforrások gondozására, fejlesztésére nemzeti jövedelmünkből kell áldozni, s így a nemzeti tőke gyarapítása a folyó fogyasztást rövid távon csökkenti, érdekellentét állhat fenn a demokratikus politikai döntéshozatali rendszerek túlnyomóan rövid távon optimalizáló gyakorlata és a nemzet hosszú távú erőforrás-felhalmozó és –megőrző érdekei között. Ezért **szükség van olyan intézmények** (alkotmányos rendelkezések, automatikus szabályok, kormánytól független korlátozott jogkörű szervezetek) **ésszerű hálózatára, amelyek képesek jelezni a döntéshozók számára a nemzeti erőforrások megfelelő megőrzéséhez elengedhetetlen feltételeket, s bizonyos esetekben a szükséges erőforrás-védelmi intézkedéseket ki tudják kényszeríteni.**

Hangsúlyozzuk azt is, hogy a fenntartható fejlődés biztosítása nem csak ilyen, a kormánytól valamennyire független mechanizmusok és intézmények feladata. Értelmetlen munkamegosztás lenne, ha a választók közvetlen felhatalmazása alapján tevékenykedő kormányzat csak a jelen gondjaival törődne, míg a tőle független ellenőrző mechanizmusok és intézmények kizárólagosan biztosítanák a fenntarthatóságot. A fenntarthatóság felé való átmenet célja olyan politikai kultúra kialakítása, melyben a választók által a képviselőiknek adott mandátum valamilyen mértékben eleve tartalmazza a nemzeti erőforrások gondozásának igényét, a közpolitikai döntések pedig releváns módon mindig magukba foglalják a hosszú távú hatások elemzését és mérlegelését is.

A feladatok teljes szétdarabolása, specializálása azért is helytelen lenne, mert bár feladata szerint ez a Keretstratégia hangsúlyosan a jövő felé történő beruházások, felhalmozások és az erőforrás-védelem vizsgálatát állítja előtérbe, de nyilván ugyanilyen fontos a jelenben élők aktuális jólétének megteremtése is. Amilyen hiba a jövővel való nemtörődomség okozta erőforrás-felélés, ugyanígy nem igazolható a jövő érdekeinek abszolutizálása és az abból fakadó önsanyargatás. Szükség van tehát arra, hogy a politikai közösség a jelen és jövő érdekei között – a múlt tapasztalatainak fényében – gondosan mérlegeljen, s ennek alapján döntsön tényleges cselekvéseiről.

A fenntarthatóság értelmezésekor figyelembe lehet venni, hogy az eredeti, angol nyelven keletkezett fogalom részben **fejlesztés**ként is definiálható. Ez a gazdasági szereplők számára gyakorlatias keretek kialakítását és jól követhető viselkedési szabályok lefektetését teszi lehetővé, sőt szükségessé. A fenntartható társadalom felé való átmenet így integrálja egyrészt a gazdasági szereplők egyéni fejlesztési lépéseit (programok és projektek), másrészt az állam infrastruktúra-fejlesztési lépéseit (ismét csak programok és projektek), továbbá a piaci koordináció eszközeivel nem ellátható funkciók (oktatás, egészség és biztonság, igazságszolgáltatás, közigazgatás, környezetvédelem) gyakorlására irányuló állami vagy önkormányzati intézkedések összességét.

Bár az erőforrások felélésének megakadályozása adott helyen és időben költségesnek látszik, megkerülhetetlen feladatot jelent, továbbá számos előnnyel jár.

A fenntartható nemzeti erőforrás-gazdálkodás

- hozzájárul a magyar nemzet hosszú távú versenyképességéhez. A jövő generációk érdekeiről minden nemzet gondolkodik. Ha más nemzetek jobban gondoskodnak a saját jövő nemzedékeikről, akkor abban a ma még távolinak látszó időpillanatban gazdaságunk ismét kiszolgáltatottá válhat más országok tőketulajdonosainak, technológia-fejlesztőinek, azaz nemzeti érdekérvényesítő lehetőségeink csökkennek.
- az aktuális generációk számára jobb életet biztosít. Gazdagabb erőforrások bázisán a gazdaságilag mért, valamint a pénzben nem számon tartott szolgáltatások és termékek bővebb kínálata állhat rendelkezésre. A humán és társadalmi tőke magasabb szintje a jólét nem anyagi vetületeiben biztosít gazdagságot.
- ellenállóbbá teheti a nemzetet a regionális vagy globális, környezeti vagy gazdasági válságok ellen, és segíthet az ellenük folytatott védekezésben.

Magyarország földrajzi és történelmi adottságai miatt a fenntarthatóság feltételeinek megteremtése nem pusztán országhatáron belüli feladat, igényli az anyaországbeli és a határon túli magyarok együttműködését, továbbá különös jelentősége van a szomszédos országokkal való együttműködésnek is. Felszíni vizeink túlnyomó része határainkon kívülről érkezik, majd el is hagyja hazánk területét. Az ökológiai szempontból egésként értelmezhető egységeket keresztbemetszik a politikai határok. A természeti erőforrások fogyasztásáért felelős hajtóerők nincsenek tekintettel országhatárookra, s a hatások is az egész Kárpát-medencében csapódnak le. A magyar lakta területek társadalmi folyamatai, kulturális sajátosságai, a migrációs és demográfiai folyamatok is egységes „cluster-t” alkotnak.

A 2007-ben a kormány által elfogadott első hazai Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia elsősorban a fenntarthatósági prioritások kidolgozására fókuszált ágazati szemléletben. Jelen, második Keretstratégia középpontjába a nemzeti erőforrásaink állapotának bemutatása, a jövő generációkat „eladósító” tendenciák azonosítása, valamint az erőforrások megfelelő karbantartását segítő indikátor- és intézményrendszer kialakítása áll.

Különös jelentőséget ad a Keretstratégiának a 2012. január 1-jével hatályba lépő új Alaptörvényünk, amely számos rendelkezésében kötelezettségeket ír elő a fenntarthatóság területén az államadósság korlátozásától kezdődően a természeti örökségünk védelméig.

NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI UNIÓS JOGI KÖTELEZETTSÉGEINK

A fenntartható fejlődés megjelenése a nemzetközi jogban

A fenntartható fejlődés fogalmának szerződéses nemzetközi jogi koncepciója az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül. Az 1990-t követő években megfogalmazott nemzetközi egyezményekben a fenntartható fejlődés fogalma a gazdaság fejlődésének egy olyan változatát jelenti, amelyet a környezetvédelmi megfontolások korlátok közé szorítanak. Bár a fenntartható fejlődés fogalma számos nemzetközi egyezményben szerepel, a fenntartható fejlődés meghatározása, tartalma és az általa kiváltott jogi hatás meglehetősen eltérő képet mutat az egyes megállapodásoknál. Egy nemzetközi jogfejlődési folyamat tanúi lehetünk tehát, amelyben a fenntartható fejlődés jogi tartalma folyamatosan bővül, változik.

A nemzetközi jogi kiindulópont kétségtelenül a Riói Nyilatkozat a környezetről és a fejlődésről (és az ahhoz kapcsolódó *Agenda 21* cselekvési terv), melyet 1992-ben fogadtak el az ENSZ konferenciáján. 10 évvel később az ENSZ johannesburgi Fenntartható Fejlődés Csúcsértekezletén újból megerősítésre kerültek a Riói Nyilatkozat elvei és az *Agenda 21*. Az államok a konferencia végén elfogadott cselekvési tervben megerősítették több nagy környezetvédelmi egyezmény jelentőségét (pl. az Éghajlatváltozási Keretegyezményről vagy a biológiai sokféleség védelméről szóló), de további konkrét kötelezettségeket nem vállaltak.

A jelenlegi nemzetközi szerződéses jogban a nemzetközi szerződések két nagy csoportjában mérhetjük fel a fenntartható fejlődés elvének érvényesülését. Ide tartoznak egyfelől azok az egyezmények és megállapodások, amelyeket a szerződő felek egy általuk kiválasztott térségben közösen használt természeti erőforrás – elsősorban valamilyen szabad természetben vadászott állat vagy fellelt növény – tekintetében határoztak meg. Ezen megállapodásokban a felek közös akarattal biztosítják, hogy a vadászat, a halászat, továbbá a növények begyűjtése ne kockáztassa az adott fajok fennmaradását, illetve ne vezessen állományuk jelentős csökkenéséhez.

A fenntartható fejlődés szerepe kiemelt hangsúlyt kap másfelől azon folyamatok és azok vízgyűjtőjét illetően, amelyek több állam területéhez tartoznak, és ezáltal a folyam mellékágai és a vízgyűjtő terület védelme, használata, valamint hasznosítása ezen államok közös ügye. Ezen a területen is jelentős együttműködési formációk jöttek létre. A fenntartható fejlődés fogalma a részes felek konferenciáján vagy más intézményen keresztül érvényesülve biztosítja, hogy a gazdasági fejlesztés érdekében a természettel kapcsolatos leginkább károsító tevékenységeket a többi állam a fenntartható fejlődés jogi eszközével felvértezve megakadályozhassa.

Egyértelműnek látszik, hogy a fenntartható fejlődés koncepciója a nemzetközi szerződéses gyakorlatban az államok társadalmi, gazdasági fejlődését korlátozó jogi eszközként

szerepel, annak érdekében, hogy az államok tekintettel legyenek a jövő nemzedékek érdekeire, továbbá a környezetvédelem, a bioszféra és az ökoszisztémák védelmének célkitűzésére.

Fontos nemzetközi jogi fejlemény, hogy immár a környezetvédelmen túli területek, a népesedés vagy az emberi egészség kérdései is integrálódnak a fenntartható fejlődés koncepciójába. Már a Riói Konferencia dokumentumaiban megjelent a népesedés és a fenntartható fejlődés fogalmának összekapcsolása. Egyes későbbi nemzetközi szerződéses dokumentumokban az emberi társadalom egészséges fejlődése a fenntartható fejlődés koncepciójába illeszkedő értéként jelenik meg. Az egészséges társadalom gondolata, a társadalmi reprodukciós képesség hozzájárul egy társadalom, és ezáltal egy ország egészségéhez, így részét képezi a fenntartható fejlődés koncepciójának. Ez a nemzetközi jogban még nem vált egyértelművé, de már felfedezhetők azok a tendenciák, amelyek azt mutatják, hogy a nemzetközi jog – és ezen belül a nemzetközi szerződések joga – kezdi integrálni a fenntartható fejlődés ezen koncepcióját is.

Magyarország az elmúlt két évtizedben részt vett azokban a legfontosabb nemzetközi szerződésekben, amelyek multilaterális vagy nemzetközi szinten, globális vagy regionális európai keretekben a fenntartható fejlődés elvét kívánták szolgálni.

Hazánk emellett kezdeményezője vagy konstruktív résztvevője volt a Szlovákiával, Romániával, Ukrajnával, Oroszországgal, illetve Törökországgal kötött környezetvédelmi megállapodásoknak, amelyekben kivétel nélkül kifejezte elkötelezettségét a fenntartható fejlődés koncepciója mellett. Hazánk a Duna-medence vízgyűjtőjének alján elhelyezkedő országgént különösen érdekelt abban, hogy a nemzetközi környezetvédelmi együttműködést regionális szinten szorgalmazza.

Magyarország elsőrendű érdeke, hogy a fenntartható fejlődés koncepcióját a nemzetközi szerződéses gyakorlatban – különösen a szomszédos államokkal folytatott megállapodásaiban – továbbfejlessze.

A fenntartható fejlődés az EU jogában

Az Európai Unió **elsődleges jogában** a fenntartható fejlődés részben alapelv, részben cél, amelyet maga az Európai Unióról szóló Szerződés nem törekszik meghatározni. Az EU a Lisszaboni Szerződéssel együtt hatályba lépett Alapjogi Charta preambulumban kinyilvánítja a jövő nemzedékek iránt viselt felelősség elvét, a 37. cikke pedig kimondja: *„A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.”*

A deklarációk egyes elemeiből a fenntarthatóság hagyományos gondolatai jól érzékelhetők, de a megfogalmazás nem teszi lehetővé, hogy konkrét kötelezettség fakadjon belőle. Nincs a megfogalmazásokban számon kérhető, akár az uniós intézmények, akár a tagállamok felé megjelenő kötelezettség, különösen nem a jogalanyok irányában. A fenntarthatóság ezért továbbra is inkább elvként értelmezhető, mégpedig kevésbé jogi, mint inkább politikai elvként, amelynek aktuális tartalma változik.

A **másodlagos jog** sem nélkülözi a fenntarthatóság immár tényleges jogszabályi megjelenését. Legtöbbször a különböző uniós támogatási rendszerekben, azok magyarázataként, elveként vagy céljai között jelenik meg a fenntarthatóság. Ezek rendeleti formájú másodlagos jogszabályok, amelyek tehát közvetlenül hatályosulnak, fogalmi rendszerük ennek megfelelően kötelezettséget is jelent. Talán éppen ez az oka annak, hogy a fenntarthatóság ilyen, közvetlen fogalomként nem található, sokkal inkább mint közismert hivatkozás, alapelv. Ez az elv számos esetben külön hangsúlyozza annak környezetvédelmi tartalmát.

2009-ben találkozunk az első olyan másodlagos jogi szabállyal, amelyik már megpróbálja a fenntarthatóságot végrehajthatóvá tenni, mégpedig a megújuló energiák és azon belül is a agroüzemanyagok kapcsán. Ez jelentős fordulat, mert ennek révén a fogalom komplexitása jogi tartalmat is nyer, és ez annak ellenére általános jelentőségű, hogy egy szűkebb területre szorítkozik. A megközelítés inkább negatív, tehát azt határozná meg, mi a „nem fenntartható”, illetve olyan kritériumokat jelent, amelyekben a környezetvédelem, a gazdaság, sőt akár a *fair-trade* elemei is megtalálhatók.

A fenntarthatóság a joggyakorlatban, az EU **bíróságok ítélezési gyakorlatában** is megjelenik, tehát igyekszik jogi követelménnyé válni. Ezeknek az ítéleteknek a legnagyobb tanulsága a tartalmi meghatározottság hiánya. Fontos azonban maga az a tény, hogy a fenntarthatóság alapelve joggyakorlati hivatkozás; illetve jelentős a jogesetek változatossága, a környezetvédelemtől a támogatáspolitikáig, a halásztól a közbeszerzésig.

Különösen fontos e tekintetben a béke, biztonság, demokrácia és jogállamiság egybefoglalása a fenntarthatósággal vagy a kulturális dimenzióval (pl. a fenntartható fejlődés és a szegénység felszámolása nem lehetséges béke és biztonság nélkül, és hogy az új közösségi fejlesztési politika célkitűzései szükségképpen a demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartásával érhetők el).

Az EU **politikai dokumentumai** keretében 2001-ben jelent meg első ízben **fenntartható fejlődési stratégia** [COM/2001/264], melyet 2006-ban megújítottak [Council/10117/06], majd 2009-ben felülvizsgálták [COM/2009/0400]. Ezek nyomán minden tagállamban elkészültek a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák. Az azóta eltelt időben is számos olyan uniós politikai dokumentum látott napvilágot (pl. EU 2020 stratégia, EU Biodiverzitás Stratégia 2020), amelyek a jelen Keretstratégia szempontjából fontos célkitűzéseket határoznak meg.

A magyar fenntartható fejlődési stratégia megalkotásában tehát a nemzetközi és európai jog – a fenntartható fejlődés fogalmának rugalmassága, a konkrét jogi kötelezettségek szükségessége miatt – tág mozgásteret biztosít, lehetőséget teremtve saját erőforrásaink állapotához, a minket érő kihívásokhoz legjobban igazodó cél/prioritás/eszköz-rendszer meghatározásához, melynek során azonban figyelemmel kell lenni a globális fenntarthatósági problémák megoldásában ésszerűen elvárható magyar közreműködésre, valamint az általunk okozott határokon túlnyúló hatásokra is.

NEMZETI ERŐFORRÁSAINK HELYZETE

Humán erőforrások

Népesedés, család

A magyar népesedési helyzetet hosszabb idő óta kedvezőtlen demográfiai mutatók, negatív tendenciák jellemzik. **A népesség létszámának közel harminc éve tartó csökkenése alapvetően a születések igen alacsony számára és az európai viszonylatban kiemelkedően magas halandóságra vezethető vissza.** Új jelenség az aktív korú lakosság egy részének külföldre való kivándorlása.

A *gyermekvállalási hajlandóság* az összes európai országban csökkent az 1970-es évek óta és jelenleg a legtöbb országban **nem biztosított a népesség reprodukciója.** Magyarország ilyen szempontból nem az egyedüli, amelynek csökkenő termékenységgel kell szembe nézni, de míg az utóbbi években számos nyugat-európai és néhány kelet-közép-európai országban növekedtek a termékenységi arányszámok, Magyarország azon kevés országok közé tartozik, ahol nem került sor az emelkedésre. **Magyarország termékenységi rátája 2009-ben 1,33 volt. Az élveszületések száma 1990 és 2010 között 28%-kal csökkent és 1997-ben haladta meg utoljára a 100 ezret.** A csökkenés annak ellenére következett be, hogy egészen 2001-ig nőtt a termékeny korban lévő 15 és 49 év közötti női népesség száma.

Az európai viszonylag igen alacsony termékenység részben a **kitolódó gyermekvállalási korral** is magyarázható. Napjainkban a magyar nők átlagosan 29,1 éves korukban vállalnak gyermeket, ami több mint 4 évnyi emelkedést jelent az 1970-1980-as évek gyermekvállalási gyakorlatához képest. Az átlagéletkor kitolódása magában hordja a lehetőségét annak, hogy az idősebb életkorban sor kerül a fiatalabb életkorban elmaradt születek bepótlására, de az adatok alapján ennek egyre kisebb a valószínűsége. Prognosztizálható, hogy a tervezett születek egy része véglegesen megghiúsul, a kívánt gyermekek egy része soha nem születik meg.

A kedvezőtlenül alacsony gyermekvállalási mutatók összefüggésben vannak azokkal a változásokkal, amelyek a párkapcsolatok pluralizálódása terén az elmúlt évtizedekben végbementek. A változás röviden **a házasságkötések számának visszaesésével és a házasság nélküli együttélések terjedésével** jellemezhető. A házasságkötések száma húsz év alatt 47%-kal csökkent és a jelenlegi arányszámok alapján a nőknek várhatóan csak 40%-a fog házasságot kötni, míg 60%-uk *de iure* hajadonként fogja leélni az életét. A házasságkötések csökkenésével párhuzamosan egyre több pár választja az együttélés lazább, tartós kötelezettség-vállalást elkerülő formáját, az élettársi kapcsolatot. Az élettársi kapcsolatok azonban nagyobb valószínűséggel bomlanak fel, mint a házasságok. Az élettársi kapcsolatokból született gyermekek száma messze elmarad a házasságban élő párok termékenységétől.

A házasságon kívüli születések számának meredek emelkedése is elsősorban az élettársi kapcsolatok terjedésével függ össze. A nem házas együttélések nagyobb bomlékonysága miatt emelkedik az egyszülős családok részaránya. Az így kialakult helyzet nemcsak a gyermek fejlődését, az egyedül maradt szülő munkaerő-piaci lehetőségeit, pszichikai és anyagi helyzetét érinti hátrányosan, de a társadalomtól is jelentős szociális, anyagi ráfordítást igényel.

A házasodási magatartásban bekövetkezett igen jelentős negatív változások ellenére a házasság intézményének társadalmi megítélése változatlanul pozitív. A lakosság négyötöde a házasságot változatlanul életképes intézménynek, a férfi-nő együttélés legjobb, legmegfelelőbb formájának tartja. Az élettársi kapcsolatok terjedése ugyanakkor megváltoztatta a házasság nélküli együttélésekkel szemben a társadalomban korábban tapasztalható elítélő magatartást és a fenntartások helyett az elfogadó vélemények kerültek túlsúlyba.

A házasodási hajlandóság csökkenése, a válással végződő házasságok növekvő aránya, az élettársi kapcsolatok terjedése több szempontból is kedvezőtlenül hat mind a népesedési mutatókra, mint a társadalom értékrendjére, működőképességére, jövőjére.

A *családi életteli kapcsolatos értékek* területén tény, hogy a magyarok nagyon családközpontúak, azonban ebben a gondolkodásmódban jól megfér egymás mellett az, hogy a lakosság egyaránt támogató a házassággal, az együttéléssel és a válással kapcsolatban is. A fenntartható fejlődés szempontjából különösen lényeges, hogy Magyarországon az ideálisnak tartott gyermekszám nagyon közel esik a kritikus 2-es értékhez, **a fiatalabb nemzedékekben pedig már két gyerek alatti a kívánatosnak tartott gyerekszám.** A gyereknevelési elvek tekintetében megállapítható, hogy azok a magyar családokban közel harminc éve viszonylag stabilak: közepesen nagy hangsúlyt kap benne a munkaetikára nevelés, míg bizonyos kreativitással összefüggő területek (fantázia, vezetőkészség) a lista végén szerepelnek.

Az alacsony születésszámnak a korösszetételre, a népesség öregedésére, a nyugdíj- és egészségügyi kiadásokra, a munkaerőpiacra és végső soron a gazdasági növekedésre gyakorolt negatív hatása miatt az európai országok kormányai rákényszerültek a *családoknak nyújtott állami támogatások* számottevő növelésére. Magyarország az OECD országok átlagánál (2,4%) jóval többet, a GDP 3,3%-át költi a családok támogatására. Ezzel az aránnyal Franciaország, az Egyesült Királyság, Dánia és Izland után a ranglista ötödik helyét foglalja el, miközben a termékenységi mutatókat tekintve hátulról a második-harmadik helyen van. Az ellentmondás **a magyar családtámogatási rendszer hiányosságaira**, a tényleges igényektől eltérő **strukturális gyengeségeire** hívja fel a figyelmet. A magyar támogatási rendszer nagyvonalúan biztosítja az anyának, a szülőknek a három éven aluli gyermekek otthoni gondozásának lehetőségét. A gyermekintézményi férőhelyek hiánya miatt azonban ez a lehetőség sok esetben kényszerré válik, és az anya akkor sem tud korábban visszatérni a munkaerőpiacra, ha erre igénye és lehetősége lenne. A jelenlegi helyzetben a potenciális szülők gyakran azzal az alternatívával szembesülnek, hogy vállalnak gyermeket és évekig otthon maradnak, vagy - ha ezt nem engedhetik meg maguknak - halogatóják a gyermekvállalást, vagy végképp lemondanak róla. A tapasztalatok

ugyanakkor azt mutatják, hogy azokban az országokban magasabb a termékenység, ahol magasabb a női munkavállalás, illetve ahol a nőknek lehetőségük van visszatérni a munkaerőpiacra és összeegyeztetni a gyermeknevelést a munkahelyi teendőikkel (részmunkaidős foglalkoztatás, bölcsődei hálózat).

Az alacsony termékenység és a várható élettartam emelkedése következtében a *társadalom demográfiai öregedése*, azaz az időskorúak arányának növekedése figyelhető meg Magyarországon és az európai országok többségében.

A 65 éves és idősebb népesség 1990-ben 13,3%-ot tett ki a lakosság körén belül, míg 2010-ben 16,6%-a tartozott ebbe a korosztályba. **A népesség-előreszámítások szerint 2050-re az idősek aránya Magyarországon 29,4% lesz, ami egy rendkívül dinamikus, 12,8 százalékpontos növekedés a negyven évet átfogó időszak alatt.** Az idősebb korosztályok népességen belüli arányának növekedésében meghatározó szerepet játszott a 80 éves és idősebb korosztály növekvő hányada. Ez alapvetően az élettartam meghosszabbodásának köszönhető. Ez a tendencia a prognózisok szerint a jövőben is folytatódni fog, és a legidősebbek körében lesz a növekedés üteme a legerőteljesebb.

A demográfiai öregedés legfontosabb társadalmi kihívása a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, hogy az idősek anyagi helyzete tükrözze a korábbi munkaerő-piaci pályafutás eredményeit, ugyanakkor széles rétegek számára biztosítva legyen egy minimális jóléti szint, illetve az idősek hozzáférjenek azokhoz az egészségügyi, szociális és egyéb szolgáltatásokhoz, amelyekre szükségük van.

A hazai *foglalkoztatottsági ráta* Európában az egyik legalacsonyabb, **ma Magyarországon csak 3,809 millió ember dolgozik.** Az 1990-es évek második fele óta egy enyhe növekedés tapasztalható. A növekedés oka alapvetően az idősebb korosztályok munkaerő-piaci részvételének dinamikus emelkedése volt. 1997-ben az 55-64 éves férfiaknak 27%-a volt foglalkoztatott, 2010-ben már 39,6%-a. A nőknél ugyanezekben az években a foglalkoztatottsági ráta 10,3 és 30,1% volt, ami egy háromszoros növekedést jelent. Ezek az eredmények alapvetően a nyugdíjkorhatár emelésének és a korai nyugdíjazási feltételek megszigorításának köszönhetőek.

Magyarország európai összehasonlításban – mind a bevándorlók számát, mind az ezer lakosra számított arányát tekintve – nem tartozik a jelentős *migrációs* célországok közé.

A rendszerváltás körüli évek igen erőteljes bevándorlása a kilencvenes évek közepére alacsonyabb szinten stabilizálódott, majd az ezredforduló előtt újra növekedésnek indult, de nem érte el a kezdeti méretét. A 2004-es EU-s csatlakozást követően, majd a 2007-es jogszabályi változások következtében is, újabb növekedés figyelhető meg a bevándorlók számában.

A hazai bevándorlás jól ismert sajátossága, hogy a bevándorlók elsősorban a környező országok magyar nemzetiségű állampolgárai közül rekrutálódnak (ami számos nemzetpolitikai kérdést is felvet). Az utóbbi években azonban ez a tendencia kezdett elhalványulni, a szomszédos országokból érkezettek aránya az ezredfordulót követő 50% feletti értékekről 30% alá csökkent.

Ami a kivándorlást illeti, ennek vizsgálata meglehetősen háttérbe szorult az utóbbi évtizedekben. A különböző célországok tükörstatisztikáinak áttekintése jól mutatja, hogy miközben a hivatalos magyarországi adatok szerint az elmúlt két évtizedben mindössze évi néhány száz fő volt a külföldre távozók száma, addig **a különböző európai országokban bevándorlóként megjelenő magyar állampolgárok összesített száma 2007-ben meghaladta a 34 ezer, 2008-ban pedig a 42 ezer főt.** (Miközben 2010-ben az újszülöttek száma 90 ezer volt.) Az országot elhagyók társadalmi-demográfiai összetételéről, migrációjuk indítékairól és tervezett időtartamáról nincsenek pontos adataink.

Kulcsproblémát jelent Magyarország migrációs versenyben való részvételének jövőbeli kimenetele. Kérdés, hogy az – európai országok többségéhez hasonlóan – előregedő hazai népesség következtében milyen igények merülnek fel a bevándorlást illetően: egyfelől szükség lesz-e a hazai munkaerő-piacon a külföldi munkaerőre, illetve milyen területeken és kikre, másfelől mennyire lesz vonzó Magyarország a bevándorlók számára? Megkerülhetetlen feladat az is, hogy megvizsgáljuk, miként tudnak beilleszkedni a magyar társadalomba azok az emberek, akik nem rendelkeznek magyar gyökerekkel, de Magyarországot választják új hazájuknak.

A kivándorlás vonatkozásában szintén kulcsfontosságú, hogy milyen mértékben várható a jövőben kivándorlás, továbbá milyen végzettségűek, illetve milyen szakmával rendelkezők körében lesz hangsúlyosabb. Folytatódni fog-e bizonyos szakmákon belül a nagyfokú eláramlás és ennek következtében megjelenik-e nagyobb munkaerő-kereslet a munkaerő-piac bizonyos szegmenseiben?

A fenntartható társadalmi, gazdasági fejlődés kulcskérdése a kedvezőtlen demográfiai folyamatok, trendek befolyásolása, pozitív irányú módosítása. Középtávon reális cél lehet a születések számának növelése, a halandóság csökkentése és ennek eredményeként a népességfogyás mérséklése, lelassítása. Hosszú távon nem irreális a népességszám csökkenésének megállítása, de a lakosság öregedésével hosszú távon is számolni kell.

Tudás

Magyarországon az iskolázás ötéves korban várható hossza 17,8 év (a tudástermelésben ma vezető Finnországban 20,3 év, az EU-27 átlaga 17,2 év). A jelenleg Magyarországon iskolában töltött évek száma tehát kissé magasabb az európai átlagnál, viszont 2,5 évvel elmarad a finntól. A magyarországi fejlődés számára is jelent még tartalékot az iskolában töltött évek számának növelése – természetesen a megfelelő oktatási minőség biztosítása mellett.

Az iskolázási idő meghosszabbítása nem egyszerűen csak mennyiségi kérdés. A tanulók között egy tucatnyi, az iskolázás szempontjából releváns változó tekintetében jelentős különbségek vannak. Így többek között eltérő lehet az érés tempója, így egy adott időpontban nagyok a fejlettségbeli különbségek. Jelentős a tanulók családi háttere közötti különbség is abban a tekintetben, hogy a

családok milyen támogatást tudnak gyermekeiknek nyújtani. Mindezeket a tényezőket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a gyerekek taníthatósága között nagy különbségek vannak, és az iskolázás expanziójával azokat az egyre nehezebben tanítható gyerekeket is el kell juttatni a magasabb iskolai végzettséghez, akik korábban hamar kiszorultak az iskolából (lemorzsolódtak). A természetes megoldás csak az lehet, hogy a nehezebben tanítható gyerekek hosszabb idő alatt jutnak el ugyanarra a képzettségi szintre, mint jobban tanítható társaik. Ezt röviden úgy lehet megfogalmazni, hogy a taníthatóságban meglévő különbségeket a tanítási idő különbségeivé lehet váltani. Az oktatás egy szervesen fejlődő rendszer, ezért nehéz, és nem is célszerű ugrásszerű változtatásokra törekedni. Így az expanzió tekintetében is fontos elem a fokozatosság. Az évenkénti folyamatos néhány százalékos változtatásokat észrevétlenül fel tudja dolgozni a rendszer, a gyors változtatások viszont különböző zavarokat okozhatnak. Okos tervezéssel ki lehet használni az egyéb, például demográfiai okokból eredő egyenetlenségeket. Magyarországon ilyen lehetőség adódik az oktatás expanziójára a 2010-es évtizedben. A „demográfiai apály” – szükségszerű iskolabezárásokkal kísérve – áthaladt az általános iskolán és elérte a középfokú oktatást. Jelenleg a középfokú oktatási intézmények kapacitása nincs kihasználva. Ezt a helyzetet lehetne felhasználni a középfok általánossá tételére.

A népesség javuló iskolázottsági szintje ellenére is folyamatosan újratermelődik egy jelentős méretű alacsony iskolázottságú réteg. A középfokú képzésből középiskolai végzettség megszerzése nélkül elsősorban a szakiskolákból morzsolódnak le a tanulók. A korai iskolaelhagyás okai nagyon komplexek, amelyek területi hátrányokkal párosulva különösen súlyos problémát okozhatnak. A korai iskolaelhagyók arányának csökkentése a szociokulturális, illetve szocioökonómiai szempontból leginkább hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét támogató egyik legfontosabb eszköz. A szakképzés minőségének és vonzerejének, munkaerő-piaci relevanciájának növelésével, valamint ösztöndíj rendszerrel az iskola megtartó ereje növelhető. Az alapfokú iskolai végzettségre épülő szakiskolai képzés elősegítheti a fiatalokat a munka világába való korábbi belépésre, amellyel várhatóan csökkenhet a lemorzsolódás mértéke is. Ugyanakkor gondoskodni kell arról is, hogy a szakiskolákból kikerülő munkavállalók olyan általános intelligenciával és megfelelő kompetenciákkal rendelkezzenek, hogy képesek legyenek a folytonosan változó technológiákkal lépést tartani, magukat rendszeresen tovább képezni, az élethosszig tartó tanulási folyamatban részt venni.

Magyarország az 1970-es évek eleje óta részt vesz a fontosabb nemzetközi tudásszintmérő programokban, így hatalmas adathalmaz áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy bemutassuk a magyar közoktatás teljesítményét nemzetközi és történeti kontextusban. A legtöbb adat az olvasás-szövegértés, a matematika és a természettudomány területéről áll rendelkezésre, mindenekelőtt a FISS, SISS, TIMSS, PIRLS és PISA felmérések eredményeként. Ezek a nemzetközi vizsgálatok az oktatási rendszerünk hatékonyságának külső értékelését szolgálják, diákjaink nemzetközi mezőnyben méretetnek meg. A három fő területen (olvasás, természettudomány és matematika) végzett nemzetközi kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a mérésben résztvevő, általában OECD-országok között **a magyar diákok teljesítménye**

- (1) **kiemelkedő, ha a tantervi követelményekhez közelebb álló, a tanóraihoz, iskolai kontextushoz hasonló feladatok megoldását kérjük tőlük, azonban**
- (2) **átlagosnak tekinthető, ha már a tudásuk iskolán kívüli hasznosíthatóságát, társadalmi hasznosságát vizsgáljuk és ennek érdekében új, életszerű, komplex, magasabb rendű gondolkodási műveleteket is igénylő problémakörnyezetbe állítjuk őket.**

Az OECD PISA 2009-es vizsgálatban természettudományból a legmagasabb (6. szint) teljesítményszintet elérő tanulók aránya Magyarországon a tanulók 0,3%-a.

A társadalom innovációs potenciálját és a tudományos kutatás lehetőségeit nagyrészt meghatározza az oktatás színvonala. A tudományos kutatói pályák követelményeinek az egyes tanulmányi területeken legjobb eredményeket elérő, kimagasló teljesítményű tanulók felelnek meg. Ezért az ország tudományos potenciáljához való hozzájárulás szempontjából nem csak az fontos, hogy milyen az egyes országok tanulóinak átlagos teljesítménye, hanem az még fontosabb, hogy milyen a valóban kimagasló teljesítményű tanulók aránya.

A magyar tanulók átlagos teljesítménye természettudományból megfelel az OECD átlagnak. A legutóbbi PISA felméréseken tanulóink kicsivel az átlag felett, attól nem szignifikánsan különbözve teljesítettek. Ugyanakkor **a legjobb tanulók arányát tekintve a ranglista végén vagyunk**. E téren több olyan ország is megelőz bennünket, amely országok átlageredménye egyébként gyengébb a magyarnál.

A legjobbak közé tartozó Finnország (3,3%) pedig 11-szeresen múlja felül Magyarországot. Ez azt jelenti, hogy bár Finnország népessége fele Magyarországnak, az ország iskolái mégis ötször annyi magasan felkészült, így a tudományos kutatói pályák meritési bázisát jelentő fiatal bocsátanak ki, mint a magyar iskolák. A kimagaslóan teljesítő lengyel és a cseh tanulók is 2-4-szeres arányban múlják felül a magyarokat.

A gazdasági fejlődést szolgáló innováció és tudományos kutatás lehetőségeinek következő kérdése, hogy mit kezdenek az egyes országok a rendelkezésre álló magasan képzett fiatalokkal, kínálnak-e nekik megfelelő számban kutatói állásokat. Az OECD 2009-es PISA felmérése alapján – amely a természettudományos ismeretekben nem csak a kiváló, hanem a jó szinten teljesítőket is figyelembe veszi – Magyarországon a tanulók 0,3%-a teljesített a 6., és 5,1%-a az 5. szinten, ami összesen 5,4%. (Ugyanezek az adatok Finnország esetében $3,3\% + 15,4\% = 18,7\%$.) Az ezer foglalkoztatottból a kutatásban dolgozók száma Magyarországon ezzel egyidejűleg 4 körül volt (míg Finnországban 17 felett). Ezeket az adatokat összevetve azt látjuk, hogy **Magyarországon a jó képességű diákok kisebb hányadából lesz a technológiai fejlődést közvetlenül szolgáló kutató**, mint a tudástöke gyarapításában élenjáró Finnországban. A nemzetközi vizsgálatok eredményei alapján kimutatható, hogy a magasan képzett fiatalok aránya és a kutatói pályán foglalkoztatottak száma között nagyon szoros a kapcsolat. A fejlett gazdaságú országok mezőnyében csak négy olyan ország van (Csehország, Olaszország, Törökország és Mexikó), amely Magyarországnál kisebb arányban foglalkoztat kutatókat. Magyarországon a kutatásban foglalkoztatottak arányát 25-30%-ban lehetne emelni, hogy elérjük a mai oktatásunk által generált, a fiatalok tudásában rejlő potenciál átlagos kihasználtságát.

Magyarországon, bár a természettudományos oktatás színvonala általában megfelel az OECD átlagnak, azoknak a magasan vagy kiemelt szintek teljesítő tanulóknak az aránya, akik a kutatóképzés meritési bázisát jelenthetnék, a legalacsonyabbak között van. A kutatásban foglalkoztatottak aránya azonban még ennek a mértéknek is alatta marad. Így az oktatás olyan problémákkal küzd, amely

jelentősen rontja a magyar gazdaság versenyképességét, és hosszabb távon veszélyeztetheti a fenntartható fejlődést.

A nemzetközi felmérések szerint egy-egy oktatási rendszeren belül, az iskolák között és az iskolán belül, egyes tanulók között nagyobbak a különbségek, mint az oktatási rendszerek átlageredményei között. Jelen pillanatban a magyar iskolarendszer a meglévő egyéni különbségeket nem képes eredményesen kezelni. Már **az iskolába lépéskor megkezdődik a tanulók erőteljes szelekciója, majd a különbség minden iskolafokozatban tovább nő.** (A családi háttér szerint 6. évfolyam felett már nem nőnek tovább az eredményességbeli különbségek a tanulók között, a családi háttér szerinti szegregáció viszont végig erősödik.) Ennek eredményeként a pillanatnyi iskolarendszer az iskolába járás alatt nemcsak, hogy nem csökkent az iskolába lépéskor meglévő különbségeken, de tovább növeli azokat. Egy hatékonyan működő iskolarendszer segít az induló, vagy otthonról hozott hátrányok leküzdésében, ami a társadalmi-gazdasági fejlődés egyik alapvető előfeltétele is, míg az alacsony hatékonyságú iskolarendszer kevés hatást gyakorol a tanulókra, azaz a hozott különbségek megmaradnak, vagy tovább növekednek. Amennyiben egy nemzet számára fontos célkitűzés, hogy minden polgárának esélye legyen a minél teljesebb életvitelhez (amit a statisztikai indikátorok között például a jövedelem-különbségek szintjével is mérhetünk), akkor ezt az iskolai rendszer segítségével jóval hatékonyabban lehet megvalósítani, mint később bonyolult és költséges újraelosztó rendszerek alkalmazásával. A szelektáló iskolarendszer ugyanakkor – mint azt korábban a természettudományos ismeretek kapcsán már bemutattuk – nem képes növelni a nemzetközi összehasonlításban kiemelkedően teljesítő diákok arányát, azaz elitképzésként sem funkcionál.

Kutatási eredmények megerősítik a heterogén csoportkialakítás teljesítmény-, interakció-, motivációnövelő voltát. Európa azon oktatási rendszerei sikeresebbek és hatékonyabbak, amelyek a különböző háttérű diákokat nem irányítják más-más intézménybe, azaz az iskolák befogadják a különbözőségeket. A PISA vizsgálatok kapcsán például nincs olyan jól teljesítő ország (Hollandia és Németország a kivétel), amelyik oktatási rendszere szelektív lenne, azaz azokban az országokban, amelyek rendre jól teljesítenek a PISA vizsgálatokon, az iskolák heterogén összetételűek, a diákokat nem válogatják szét osztályonként, iskolánként különböző háttérváltozók szerint. A tanulók egymás közötti interakciója heterogén csoportokban szélesebb körű, ami hozzájárul a társadalmi kohézió erősítéséhez; míg az oktatás eredményességét jelentős mértékben befolyásoló tanulási motiváció tekintetében jóval kedvezőbb mechanizmusok figyelhetők meg heterogén csoportokban, mint a homogén csoportok esetében.

Szelektív, homogenizáló iskolarendszerünk (a 2003-as PISA-matematika vizsgálatban a magyar diákok gazdasági-társadalmi háttérváltozók szerinti szelekciója volt a legerősebb; a 2006. évi PISA-vizsgálat természettudományi műveltség eredményei alapján Magyarország [70,4] nemcsak az első helyen áll, hanem jóval a mezőnyből kiemelkedve, még a második helyen álló Németországtól [59,9] is eltávolodva vezeti a szelektivitás listáját – a magyar iskolarendszer szelektivitása a legkevésbé szelektív iskolarendszert fenntartó, ugyanakkor a legjobban teljesítő Finnországnak [5,8] tizenkétszerese) **nem szolgálja a tudásra és a munkára épülő társadalom és gazdaság fejlesztését.** Nemcsak nem vagyunk képesek a tudományos innovációt közvetlenül biztosító természettudományos kutatói képességek és állások szükséges mértékű létrehozására, hanem arra sem, hogy mindenki – ideértve különösen a tanulást nem támogató családi

környezetből érkező diákokat – számára lehetővé tegyük a tartós munkavállaláshoz szükséges ismeretek és képességek elsajátítását.

Alacsony foglalkoztatottsági adataink és oktatási rendszerünk minősége között szoros kapcsolat van. A nyolc általánost vagy szakiskolát végzettek sokkal kisebb eséllyel kerülnek be az írás-olvasást és az ezekre épülő jártasságokat igénylő munkahelyekre, mint azonos végzettségű nyugat-európai társaik. A munkaerő-piaci kereslet döntően az iskolai végzettség szerint szelektál, így a képzettebb munkaerő irányába mozdul. Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci esélyek Magyarországon meghatározóbbak, mint a világ más tájain. A 25–64 évesek körében az alapfokú végzettségűek foglalkoztatása 16 százalékponttal marad el az unió átlagához képest. Ez a hátrány az iskolázottság emelkedésével mérséklődik, a középfokú iskolai végzettségűek esetében hét, a diplomások körében öt százalékpont.

Az OECD Felnőttkori Írásbeliség Vizsgálatának eredménye szerint a 40 évesnél fiatalabb, de már iskolába nem járó nemzedék írásbeliségének értékelésekor azt látjuk, hogy Magyarországon a népesség 70 százalékának szövegértése nagyon gyengének bizonyul, a nyugat-európai országok átlaga eközben 45 százalék. **A magyar fiatalok ötöde-negyede nem tanul meg olyan szinten írni és olvasni, amilyenre későbbi tanulmányaiban vagy munkájában szüksége lenne.**

Magyarországon viszonylag alacsony (36% 2005-ben) azoknak a száma, akik egyszerre beszélnek valamilyen idegen nyelvet és nyitottak arra, hogy még tanuljanak nyelveket (ezzel párhuzamosan magas azoknak az aránya, akik nem beszélnek idegen nyelveken, de nem is szeretnék megtanulni, 26% 2005-ben). Hasonlóan az idegen nyelvi ismeretekhez, hazánkban a gazdasági tájékozottság is alatta marad az amúgy közepesnek mondható általános műveltségnek.

A *tudással kapcsolatos értékek* területén megállapítható, hogy bár hazánkban a teljesítmény társadalmi elfogadottsága relatíve magas, mégis viszonylag nagy gyanakvással szemléli a közvélemény a munkahelyi előmenetelt és a meggazdagodást. Hazánkban, a lakossági vélemények alapján és európai összevetésben, a társadalmi előrejutás szempontjából a kemény munkavégzés az egyik legkevésbé számító érték.

Jellemző továbbá Magyarországra a tudomány túlmisztifikálása, amely attitűd kedvezőtlenül kapcsolódik a tudomány iránti nyitottság és a tudományos tájékozottság pozitív értékeihez. A magyar emberek nemzetközi összehasonlításban általában nagyfokú tisztelettel és elismeréssel nyilatkoznak a tudományról. Magyarországon a lakosság több, mint 60%-a úgy gondolja, hogy a tudomány előnyei nagyobbak, mint annak hátrányai. Ezzel Európában hazánk a harmadik legmagasabb pozíciót éri el. Mindezzel párhuzamosan kimagasló (80%) azok aránya is, akik úgy gondolják, hogy a tudomány lényegesen megkönnyítette az emberek életét. (A tudományt övező ilyen fajta tisztelet azonban bizonyos szempontból a tudomány hatáskörét érintő elvakultságot is jelenthet.)

Egészség

Az emberi egészség az Egészségügyi Világszervezet (WHO) által ajánlott és széles körben elfogadott, átfogó (holisztikus) meghatározása szerint a betegség és fogyatékoság hiányával és ezen túlmenően a fizikai, mentális és szociális jól-léttel együttesen jellemzett állapot.

Minden ember alapvető tapasztalata, hogy az egyén és az egyének alkotta közösségek lehető legjobb egészségi állapota olyan alapvető szükséglet, aminek megléte mind az egyének létfenntartásának, önmegvalósításának és boldogságának, mind az emberi közösségek, kezdve a családon, továbbá más, a különféle célok szolgálatára, értékek képviselőire, illetve érdekek érvényesítésére létrehozott társulások életképességének, eredményességének, végső soron fennmaradásának-fenntarthatóságának alapvető feltétele. Ezt a tapasztalati ténytet a természettudományok, mindenekelőtt az orvosbiológia és a korszerű gyakorló orvoslás (*evidence based medicine*), továbbá a társadalomtudományok, így az antropológia és a szociológia is, tényekkel igazolják.

Míg egyéni szinten mind jobban meg lehet állapítani, hogy egy adott egészségi állapot-romlás milyen tényezőkre vezethető vissza, addig populáció-szinten nem könnyű meghatározni az egyes tényezők szerepét, jelentőségét. Nemzetközi kutatási eredmények szerint a megelőzhető, korai halálozásokat általános szinten legnagyobb mértékben (40-50% között) az életmód (egészségmagatartás és életvitel), közepes mértékben (20-30% között) a genetikai tényező és a környezeti hatás (kb. 20%), s csak kis mértékben az egészségügyi ellátórendszer minősége (kb. 10%-os súly) befolyásolja. A halálesetek értékelése alapján arra lehet következtetni, hogy a megbetegedési (morbidity) viszonyok is lényegében hasonló arányokat mutathatnak.

Hazánkban az egészséggel kapcsolatos mutatószámok **a humánerőforrás rossz fizikai állapotát** jelzik, amelynek vélelmezett **elsődleges okaként a széles körben elterjedt egészségkárosító szokások állhatnak**, melyekre vonatkozó hazai statisztikai adatok szintén kedvezőtlen képet mutatnak.

A magyar népesség csökkenése az alacsony születésszám mellett a balandóságra, a **halálozások szintjére** vezethető vissza, amely az elmúlt években tapasztalható kedvező tendenciák ellenére **változatlanul magasnak** mondható. A kedvezőtlen mortalitás nem csak a nyugat-európai országokhoz képest nyilvánvaló, hanem hozzánk hasonló történelmi tradíciójú kelet-közép-európai országhoz képest is érezhető lemaradás figyelhető meg. Az elmúlt másfél évtized alatt tapasztalható javulás mértéke korántsem tekinthető megnyugtatónak.

Magyarországon a férfiak standardizált halálozási rátája 77 százalékkal magasabb, mint Ausztriában, 30 százalékkal haladja meg a cseh, 12 százalékkal pedig a lengyel szintet. A többlethalálozás legnagyobb hányadát a szív- és érrendszeri betegségek okozta halálozás teszi ki.

A magyar férfiak szív- és érrendszeri halálozása 114 százalékkal magasabb az osztráknál, míg a csehországit is 27, a lengyelországit pedig 19 százalékkal haladja meg. Az emésztőrendszer betegségei okozta halálozás standardizált arányszáma 224 százalékkal magasabb, mint az osztrák férfiaké, és 110 százalékkal magasabb a cseh, illetve 90 százalékkal a lengyel férfiak halálozásánál is. Ebbe a halálóki főcsoportba azon betegségek tartoznak, amelyek kialakulásában a túlzott és nem megfelelő minőségű alkoholfogyasztás kiemelt szerepet játszik. A tumoros halálozást illetően nagyon világosan körvonalazható a magyar férfiak halálozási többletének forrása. Ezen halálokok döntő részben a magas alkoholfogyasztás és a dohányzás kombinációjával hozhatók összefüggésbe.

A női halálozás szintje és mintázata sokban hasonlít a férfiakéhoz, elmaradás azonban valamivel kisebbnek mondható.

A tumoros halálozást tekintve a férfiaknál látott képhez nagyon hasonló bontakozik ki a női mortalitás vizsgálata során is. Valamennyi, az alkoholfogyasztás és a dohányzás által erősen befolyásolt tumoros halálozás esetében a magyar halálozás szignifikánsan magasabb, mint a környező Ausztriában vagy a régióhoz tartozó Csehországban vagy Lengyelországban. A szűréssel mérsékelhető emlőrákos halálozások standardizált száma negyedével (20–26 százalékkal) magasabb Magyarországon a környező országokhoz képest.

A betegségteher túlnyomó részét a krónikus nem fertőző betegségek jelentik. E megbetegedések okozta **betegségteher jelentős részéért életmódbeli tényezők** (dohányzás, alkoholfogyasztás, kedvezőtlen táplálkozási szokások, fizikai inaktivitás) **tehetők felelőssé**. A kedvezőtlen életmód háttérében meghatározó módon pszichoszociális tényezők állnak.

Magyarországon a relatíve gyenge egészségi állapot nagy mértékű egészségkockázatos magatartással jár együtt. A magyarok – hasonlóan az új tagállamok lakóihoz – az átlagosnál lényegesen rosszabbnak ítélik meg a saját egészségi állapotukat. A rendelkezésre álló adatok tanulsága szerint az alkoholfogyasztás mértékét jelentősen befolyásolja a gazdasági fejlettség (a fejletlenebb országokban kevesebb alkoholt fogyasztanak), de az alkoholfogyasztás ettől független „nemzeti jellegzetességeket” is mutat. Ezek együttes hatásaként országunk a világ tíz legtöbb alkoholt fogyasztó országa közé tartozik. Európán belül szintén magasnak számít a dohányosok, elsősorban a dohányzó nők aránya. Az egészségkárosító szenvedélyek a fiatalok körében is elterjedtek. Mind a dohányzás, mind az alkoholfogyasztás esetében a fiúk és a lányok közti különbségek mérséklődtek. Statisztikai adataink egyelőre hiányosak a fiatalok körében egyre terjedő drogfogyasztás következményeiről, de hosszabb távon bizonyonnyal hozzájárulnak a lelki, mentális és fizikai állapot romlásához, esetlegesen az antiszociális viselkedési formák kialakulásához.

Az egészséget veszélyeztető további lényeges faktor **az aránytalan táplálkozási és mozgási szokások**. Az KSH Európai lakossági egészségfelmérése (ELEF) vizsgálat alapján a felnőtt lakosság fele (49,7%) egyáltalán nem végez intenzív (rendszeres, korának és képességeinek megfelelő) testmozgást, harmada (33,4%) még mérsékelt testmozgást sem, ötöde (21%) pedig nem is gyalogol még napi tíz percen keresztül sem. A 15 év feletti lakosság több mint felének (53,7%) a kívánatosnál magasabb a testsúlya, minden ötödik felnőtt pedig egyenesen elhízott. Az önbevalláson alapuló értékek szerint a nők körében valamivel kevesebb az elhízottak, illetve a túlsúlyosak aránya.

Tradicionálisan sajátos problémát jelent a magyar lakosság esetében a **mentális egészségi állapot** mutatók előnytelen alakulása. A 65 éven aluli nők és férfiak esetében a mentális funkcionális csökkenés és a depresszió/szorongás prevalenciája egyaránt magas. Ez a 65 éven felüliek körében további emelkedést mutat (kivéve a 65 éven felüli férfiak esetében a depresszió/szorongás prevalenciáját). Bár az **öngyilkosság** okozta halálozás alakulását hazánkban már a 80-as évek vége óta csökkenő trend jellemzi, az öngyilkosság okozta halálozás relatív rizikója napjainkban is több mint kétszerese az EU-15 országokat jellemző átlagos kockázatnak.

A felsorolt különbségek egyértelműen **rámutatnak a magyar társadalom egészen súlyos életmód- és életminőségbeli, valamint egészségmagatartásbeli defektusaira.** A mortalitási szint javulásához jelentős életmódbeli változásra volna szükség. A szűréssel és kuratív medicinával csökkenthető életévvesztés feltehetően ugyancsak fontos szerepet játszhat mind a férfi, mind a női népesség halálozásának mérséklésében.

Az egészségi állapot **környezeti kockázati tényezői** között a legjelentősebbek az ivóvíz minősége, a levegő kémiai szennyezettsége, elsősorban a szálló por. A XXI. század egyik népbetegsége az allergia és az asztma, melynek kialakulásához többek között hozzájárul a magas biológiai légszennyezettség, elsősorban az igen magas parlagfű pollen koncentráció.

Súlyos területi egyenlőtlenséget, a magyar társadalom életfeltételeinek polarizálódását jelzi, hogy az ország nyugati és keleti felében élők születéskor várható élettartama között 7 évnyi különbség mutatkozik. **Az egészségi állapot társadalmi különbségei Magyarországon markánsabbak, mint a jövedelmi egyenlőtlenségek,** és az elmúlt évtized hazai vizsgálatai a deklarált egészség- és társadalompolitikai törekvések ellenére az egyenlőtlenségek fokozódására utalnak. Célzott kutatások dokumentálják a hátrányos helyzetű kistérségek lakosainak, a társadalmilag kirekesztett rétegeknek - roma népesség, szegények, munkanélküliek, egyedülálló öregek stb. - különösen kedvezőtlen egészségi állapotát és életmód jellemzőit. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján nem kielégítő az iskoláskorú gyermekek egészsége és életmódja sem a fejlett országokhoz viszonyítva.

Szegénység

A szegénység a társadalmi adaptációt, a társadalmi szintű munkamegosztásban való részvételt, az emberek velük született képességeinek és tehetségének kibontakoztatását akadályozó jelenség, élethelyzet. Tárgyalására azért kerül sor a humán erőforrásokat elemző fejezetben, mert a szegénység okozatként és okként egyaránt kapcsolódik az iskolázottsághoz, a demográfiai jellemzőkhöz vagy az egészségi állapothoz is.

A szegénységet a laikusok leginkább a jövedelemhiánnyal azonosítják. A releváns vizsgálatok tükrében ma már markánsan kirajzolódik a kép, miszerint a hazai kirekesztődés és szegénység kockázata kapcsán az utóbbi években a legfontosabb, kialakulásukért felelős tényezőnek az iskolázottság, a foglalkoztatottság, a gyerekszám illetve a települési lejtőn elfoglalt helyzet, azaz a lakóhely mérete és a térszerkezetben elfoglalt helye számít.

A szegénység kifejezés olyan áthallásokat is hordoz, ami pejoratív lehet, az érzelmi, élménybeli szegénység, kulturális szegénység, stb. fogalmak már olyan területekre sodornak, amelyek esetében fennáll a veszélye, hogy a legalapvetőbb emberi szükségletek kielégítésének igénye bagatellizálódik, illetve a pontos értelmezések hiányában nehezebbé válik a diagnózisok és terápiák megtalálása. Alig rendelkezünk információval az energiaszegénység, társadalmi tőke, iskolarendszeren kívüli tanulás, de még a közszolgáltatások elérhetősége terén sem, miközben e tényezők a társadalmi adaptáció szempontjából alapvető fontossággal bírnak.

A szegénység fogalmát más megközelítésekben is alkalmazzuk, amely szerint megkülönböztetünk:

- Jövedelmi szegénységet, ami az egy főre jutó nettó jövedelem alapján számított alsó jövedelmi ötödbe tartozó háztartásokat jelenti.
- Fogyasztási szegénységet: ide azokat soroljuk, akiknek élelmiszerre fordított kiadásai elérték vagy meghaladták az összes kiadásuk 45 százalékát.
- Szubjektív szegénységet: amikor a hasonló társadalmi helyzetűekhez képest érzik magukat szegénynek az érintettek.
- Lakásszegénységet: amikor is a lakóhely társadalmi környezete, a lakóépület állapota és a lakás komfortfokozata alapján tekinthető valaki szegénynek.
- Lakásfelszereltségi szegénységet: ebben az esetben a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság elmarad a társadalmilag elterjedt eszközök mögött, és a háztartás legfeljebb két ilyen eszközzel rendelkezik.

Magyarországon az **országos szegénységi arány** (hányan élnek a medián ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebből) **2009-ben 12,4% volt**. Az azt megelőző tíz évben az arány 10% és 15,9% között ingadozott, trendszerűen igen enyhén emelkedett (2000-ben és 2001-ben 11%, 2008-ban és 2009-ben egyaránt 12,4% volt). Ez a mutató az EU-15-ökhöz képest kedvezőbb, a szegénységi arány hazánkban 4 százalékponttal alacsonyabb. Figyelembe véve azonban, hogy az EU-ban országonként jelentős eltérések tapasztalhatóak az átlagjövedelem tekintetében, ez abszolút értelemben nem jelent valóban kedvező helyzetet, hiszen a magyar átlagjövedelmi szint jóval alacsonyabb az unió tagállamainak többségére jellemzőnél.

Figyelmeztető jel, hogy **a szegények között egyre nagyobb arányban vannak gyermekek**: minden ötödik szegény 17 évnél fiatalabb. Az életkor előrehaladtával a szegénységi arány általában csökken: Magyarországon a szegénységnek ma nem idős-, hanem gyermekarca van. Különösen kitéttek a szegénység kockázatának a három- vagy többgyermekes családok és az egyszülős háztartások, míg a nyugdíjasok szegénységi esélye az országos átlag alatt van (4%-os).

Magyarországon viszonylag új kategóriaként fontos megemlíteni az **energiaszegénység** fogalmát is. A nemzetközi irodalom azt tekinti energiaszegénynek, akinek energiakiadásai meghaladják a jövedelme 10%-át. Hazai viszonylatban ez a megközelítés sem alkalmazható, hiszen ez a társadalom nagy többségére igaz. Az energiaszegénység kapcsán eddig végzett vizsgálódások és elemzések rávilágítanak a kérdés bonyolultságára, a hazánk

energiafüggőségéből adódó problémákra, a világpiaci árak és a hazai bérszínvonal aránytalanságaira.

Társadalmi erőforrások

Egy nemzet hosszú távú fenntarthatóságát nem kizárólag gazdasági vagy természeti erőforrások szavatolják, hanem a társadalom intézményei is, továbbá létezniük kell bizonyos értékeknek és gondolkodásmintáknak, amelyek a hosszú távú fenntarthatóság szempontjából előnyösek. A szociológiai és közgazdasági szakirodalomban ugyan nem alakult ki konszenzus arról, hogy egy ország lakosainak gondolkodásmódja/értékrendje a gazdasági fejlettség oka volna, abban azonban viszonylag nagy egyetértés mutatkozik, hogy **egy ország intézményrendszere hatással van a gazdasági fejlettségre**. Kérdés, hogy milyen tényezők ösztönöznek egy adott társadalmi-politikai intézmény fenntartására vagy megváltoztatására. Ezen a téren a gazdasági ösztönzők hatása mellett egyre nagyobb szerephez jut a kulturális magyarázat. Egy országban uralkodó gondolkodásmód vagy közhangulat pedig ebből a szempontból nagy jelentőséggel bír.

A fenntartható fejlődés lényegi eleme a kultúra: elsődlegesen kulturális kérdés, hogy milyen értékeket tisztelünk, és hogyan látjuk a másokkal és a természettel, környezettel fennálló kapcsolatainkat. A kulturális intézmények és civil szervezetek a fenntartható fejlődés szempontjából a társadalmi jólét biztosításához járulnak hozzá. A magas színvonalú és minőségi közszolgáltatásaik megvalósításával, közhasznú és közcélú tevékenységükkel a kulturális intézmények a tudományt, oktatást és az élethosszig tartó tanulást támogatják. Emellett szolgáltatásaik (ingyenes hozzáférés, gyűjtemények megismertetése) révén törekednek arra, hogy a szegénységben élő, leszakadó, hátrányos helyzetű társadalmi rétegek számára is biztosítsák a kulturális értékekhez és a tudáshoz való hozzáférés lehetőségét, ezzel csökkentve a társadalmi különbségeket. Ezek az intézmények a kulturális értékek őrzésével, kreatív megújításával és szolgáltatásával biztosítják a jelen és a jövő generációja számára a kulturális értékek (mint társadalmi tőke) megismerését, a jövő generációi számára történő átadását.

Sajátos és jelentős erőforrása a magyarságnak, hogy közép-európai történelmünk fordulatai olyan helyzetet alakítottak ki, amelyben számos szomszédos országban is jelentős számban élnek a magyar nemzethez tartozók. A magyar-magyar kapcsolatok kibontakoztatása hozzájárul a társadalmi tőke erősítéséhez, továbbá erőforrásai a gazdasági fejlődésünknek is. Bizonyos határon túli kulturális, értékrendbeli minták termékenyítőek lehetnek a határon innen élők számára is. Példaként említjük, hogy az erdélyi-szekélyföldi tömbmagyarság demográfiai mutatói valamivel kedvezőbbek az anyaországi magyarokénál.

Bár számos területen látható, hogy **hazánkban a közgondolkodás inkább a fenntartható fejlődés gátját, mintsem katalizátorát jelenti**, ebből azonban nem vonható le az a következtetés, hogy a fenntartható fejlődés szempontjából figyelmen kívül hagyható az emberi erőforrásnak ez a vonatkozása.

Az emberi értékek társadalmi erőforrásokat is jelentenek, éppen abból kifolyólag, hogy az egyéni preferenciákon keresztül befolyásolják a viselkedést. Abban az esetben, ha ezek a preferenciák bizonyos egyénileg/társadalmilag kívánatos cél eléréséhez hozzájárulnak, pozitív erőforrásokról beszélhetünk, ellenkező esetben pedig negatívokról. Hazai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb vizsgált területen hazánkban a fenntartható fejlődés szempontjából meglehetősen kedvezőtlen kulturális környezet alakult ki.

A *munka* területén Magyarországon a lakosság nemzetközi összehasonlításban meglehetősen elégedetlen munkakörülményeivel (a válaszadók 40%-a nyilatkozott így), miközben európai viszonylatban kimagasló a pénzkeresésre fordított idő. Az idősoros adatokból az is kitűnik, hogy általánosságban **minél inkább érték Magyarországon az anyagi jólét, annál kevésbé fontos a munka öröme**. A magyarok tehát elsősorban pénzkeresési szempontokat tartanak szem előtt, amikor a munkájukra gondolnak, és mintha kevésbé volna fontos számukra az, hogy maga a munkavégzés örömet jelentsen számukra. **A magyarországi szervezeti kultúrára** európai összehasonlításban **a magas fokú elvárások és alacsony szintű autonómia jellemző**. Ez a típusú atmoszféra pedig fokozza a munkahelyi elégedetlenséget és növeli a munkahelyen átélt stresszt.

Jelentős, napjainkban kihasználatlan lehetőséget jelent azonban e téren, hogy **a munkával való relatíve magas elégedetlenség ellenére a magyar lakosság** – például az Egyesült Államokkal való összehasonlításban – **nagyobb mértékben gondolja úgy, hogy a munka a legfontosabb tevékenység**. Magyarországon Európában az egyik legmagasabb azoknak az aránya, akik a munkát a szabadidő rovására is fontosnak tartják (66%), miközben a környező Visegrádi országokban ez az arány legalább 5-10 százalékponttal alacsonyabb. Szintén fontos megjegyezni, hogy hazánkban a népesség körülbelül kétharmada szerint inkább rossz dolog volna, ha a munka fontossága csökkenne az életben.

Hazánkban a *fogyasztást* erősen meghatározza a társadalmi státus. Bár a magyarok nemzetközi összehasonlításban relatíve fontosnak tartják a takarékossgot (mint gyereknevelési elvet), ugyanakkor a takarékossg a többi gyereknevelési elv között Magyarországon csak közepesen fontos. Hazánkban bizonyos, a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportokban **relatíve erősebb igény mutatkozik a fogyasztásra** (a takarékossgal szemben), mint a társadalmi hierarchia tetején lévő csoportokban. A magyar vásárlók pedig elsősorban árérzékenyek, és a többi ország adataihoz képest viszonyítva kisebb szerepet játszik vásárlási döntéseikben a minőség szempontja.

Magyarország fogyasztói szegmentációja alapján egy viszonylag szűk réteg tekinthető elitfogyasztónak, és egy meglehetősen széles réteg a fizikai létfenntartáson túl gyakorlatilag semmit sem fogyaszt. Az életstílus alapján történő fogyasztás a társadalmi hierarchia közepére jellemzőbb. Magyarországon a leggazdagabb fogyasztói csoportokra kevésbé jellemző a pénzhasználati hedonizmus. Ezt a csoportot magas jövedelme révén kevésbé érinti a hitelfelvétellel járó eladósodás. Bizonyos relatíve alacsony jövedelmű csoportok lehetőségeikhez képest jóval nagyobb fogyasztói étvággal rendelkeznek. Ezt az összefüggést lehet akár pozitívan is értelmezni, hiszen ha az alacsonyabb jövedelműek elkezdnek fogyasztani, akkor ez motiválhatja őket a kiemelkedésre. Problémát jelenthet

azonban, ha a szegényebb rétegek túlzott fogyasztási igényeik miatt egyre jobban eladósodnak és ezzel fokozódik hátrányos helyzetük.

A *környezetvédelemi értékek* kapcsán jellemző, hogy hazánkban a közvélekedés nagyon pártolja a környezetvédelmet, ez azonban **a környezetvédelmi akciókban való részvétel nemzetközileg is alacsonynak mondható szintjével** párosul.

Környezettudatos szempontok (például az öko-címke) a többi ország adataihoz képest relatíve kevésbé lényeges tényezők hazánkban. Magyarországon az egyik legalacsonyabb (26%) azoknak az aránya, akik az öko-címket „nagyon fontos” szempontként kezelik, ha vásárolni indulnak. Azt azonban az adatok alapján nem lehet következtetésként levonni, hogy a környezettel kapcsolatos megfontolások teljesen hidegen hagyják a magyar vásárlót. Ugyanis, mint ahogyan minden országban, hazánkban is abszolút értelemben (a százalékos megoszlások alapján) inkább figyelik a vásárlók az öko-emblémát, mint a márkát.

A *személyes integráltság* területén megállapítható, hogy hazánkban mind az elégedettség, mind **a saját sors irányíthatóságában való hit alacsonynak mondható**. A legfrissebb eredmények ugyanakkor azt is mutatják, hogy bár a magyarok a régió országaival összehasonlítva meglehetősen elégedetlenek, mégis a jövőt tekintve a legbizakodóbbak. Nemzetközi összehasonlításban – jobbára az Európai Unió országaival való összevetésben – az látszik, hogy hazánk majd minden vizsgált területen a sereghajtók között szerepel (a jelenlegi étellel való elégedettség; elégedettség az ország gazdasági állapotával; elégedettség a kormány munkájával; elégedettség a demokrácia működésével).

Az elégedettség területén eddig feltárt viszonylag borús képben bizakodásra ad okot, hogy a legfrissebb kutatási eredmények szerint bár hazánkban a régió országai (Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Magyarország) közül **a legalacsonyabb a saját anyagi helyzettel és az ország gazdasági helyzetével való elégedettség**, mégis mindkét területen **a jövőbeli kilátásokat illetően a magyarok a legoptimistábbak**.

A *társadalmi együttműködés* területén azt láttuk, hogy **hazánkban mind az emberekbe, mind az intézményekbe vetett bizalom nemzetközi léptékkal mérve alacsony**. A magyar társadalmat nagy mértékű bizalmatlanság jellemzi. A magyarok bizalmatlanok egymással, a politikai szervezetekkel, az állami intézményekkel és a vállalkozásokkal szemben is. Kutatások is igazolják, hogy Kelet-Európában általában gyanakvással nézik a gazdagokat, és a meggazdagodásukat inkább a külső körülményeknek (kapcsolatok, indulási előny), mint a belső képességeknek (tehetség, kemény munka) tulajdonítják.

Az intézményekbe vetett bizalom tekintetében jelentős csökkenés következett be a 2000-es évek első éveiben. **A társadalmi együttműködés hiánya tetten érhető a korrupció tolerálásában, az alacsony fokú köz- és politikai szerepvállalásban**.

A TÁRKI által 2009-ben elvégzett *A piaccgazdaság normatív keretei* című kutatás eredményei azt mutatják, hogy a magyarok a legkevésbé a politikusokban, a bankároknak, a gazdag emberekben és az újságírókban bíznak. Ezek az eredmények egyébként megerősítik, hogy Magyarországon bizalmatlanul viszonyulnak az emberek a gazdagsághoz és

általánosságban az akár anyagi, akár más jellegű sikerességhez. Az emberekbe vetett bizalommal párhuzamosan az intézményekbe vetett bizalom is alacsony. A 0-tól 10-ig tartó skálán csak a Magyar Tudományos Akadémiába vetett bizalom értéke éri el a skála elméleti közéértékét, az 5-öt. Az intézmények többségével inkább bizalmatlan a magyar lakosság.

Empirikus vizsgálatok szerint nemzetközi összehasonlításban a magyarok elnézőek a *normaszegéssel*. Hazánkban Európában az egyik legmagasabb azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy ha az ember pénzt akar keresni, akkor nem mindig járhat tisztességes úton. A normaszegésnek ezzel a kérdéssel történő mérése azért is szerencsés, mert jól mutatja, hogy a gazdasági előnyöket vagy pedig morális íratlan szabályokat tartanak-e fontosabbnak az egyes országokban. Magyarországon úgy tűnik, hogy **a közvélekedésben erősebb a rövid távú gazdasági előnyök megszerzése, mint a tisztességen alapuló, hosszabb távon inkább fenntartható rendszer üzemeltetésének vágya**. Más vizsgálatok azt mutatják, hogy Magyarországon 1991 és 2009 között nőtt azok aránya, akik nem helytelenítik, ha egy adófizető nem vallja be a teljes jövedelmét, hogy kevesebb adót kelljen fizetnie, illetve ha valaki hamis adatokat ad magáról azért, hogy állami támogatást kaphasson.

Természetesen az igazán érdekes annak a kérdésnek a megválaszolása volna, hogy miért olyan elnézőek Magyarországon a normaszegéssel szemben. Pontos oksági elemzést nehéz ebben a témában végezni. Kutatási eredmények ugyanakkor igazolták, hogy azokban az országokban, ahol nagy százalékban gondolják úgy az emberek, hogy nem annyira a tudás, hanem az előnyösebb családi pozíció segít a társadalmi előrelépésben, ott egyúttal relatíve magas a normaszegés.

A **társadalmi normák hosszútávon történő rendszeres megszegése** előbb-utóbb az intézmények működését lehetetleníti el. Ahogyan azt megállapítottuk, hazánkban európai viszonylatban is alacsony az intézményekbe vetett bizalom, sőt ez az amúgy is alacsony érték tovább csökkent a 2000-es évek első évtizedének végére. A magyar lakosság többsége a legtöbb társadalmi intézményt inkább korruptnak tartja.

A közösségért való tevékenységben és politikai aktivitásban egyrészt leképződik az emberekbe vetett bizalom, másrészt a politikai és közösségi szerepvállalás azt is jelzi, hogy egyes országok mennyire hisznek abban, hogy sorsukat befolyásolni képesek, illetve milyen mértékben befolyásolják azt. Magyarország a közösségi és politikai aktivitást mérő mutatók alapján stabilan az európai mezőny sereghajtói között található.

Jóléti- és közpolitikákkal kapcsolatos értékeket elemezve figyelhetünk arra, hogy Magyarországon európai összehasonlításban **magas az újraelosztás iránti igény**. Ez azt jelenti, hogy a lakosság nagymértékben támogatja azt az elképzelést, hogy az állam csökkentse a jövedelmi egyenlőtlenségeket. A másik oldalról elsősorban az egészségügy, a családtámogatások, a nyugdíj és a szociális ellátások területén a piaci szerepvállalást szorgalmazók mellett relatíve többen vannak az állami finanszírozás fokozását igénylők.

Természeti erőforrások

Magyarország természeti adottságai, természeti erőforrásai igen sokszínűek és egyediek. Sajátos bioregionális egység a Pannon régió, vagyis a Pannonicum, amit az Európai Unió is elismer önálló biogeográfiai régióként, s amely az európai közösség természeti tőkéjéhez jelentős mértékben hozzájárul. Mai ismereteink szerint mintegy 2800 edényes növényfaj, 200 mohafaj és 42 ezer állatfaj lelhető fel Magyarországon. A fajok körülbelül 20-25 %-a tartozik a veszélyeztetettek közé, Európa védett fajainak közel fele a Kárpát-medencében él. Ennek megfelelően természeti értékeink jelentős része védett természeti területek, Natura 2000 területek, különböző nemzetközi egyezmények hatálya alá tartozó területek, valamint a Nemzeti Ökológiai Hálózat keretében természetvédelmi oltalom alatt áll. Az élőhelyek és fajok sokszínűsége többek között azzal is kifejezhető, hogy az ország területének 21%-a Natura 2000 terület, ami az EU-tagállamok között igen magas arány.

Talajainkat tekintve egyedülálló a helyzetünk – az egy főre jutó termelésre alkalmas föld nagysága az európai országok közül a legmagasabb értékek közé tartozik. A felszín alatti vízkészleteink – a talajvizet kivéve – mind mennyiségi, mind minőségi jellemzőik alapján egyik legjelentősebb természeti erőforrás kincsünknek tekinthetők. Az erdőállomány, a fa hozamok folyamatosan növekvők és jó minőségűek, ám az erdő- és vadgazdálkodás számára kedvező feltételeket a klímaváltozás hatásai és más körülmények (szárazodás, savas esők, betegségek, erdőtüzek, kártevők, falopás stb.) veszélyeztetik.

Ugyanakkor nyersanyagokban és energiahordozókban – az igényekhez képest – szerény készletekkel rendelkezünk, a megújuló és megújítható energiahordozók rendelkezésre állása differenciált képet mutat (bár Magyarország például nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő geotermikus adottságokkal rendelkezik) és hasznosításuk esetenként tovagyűrűző hatásokat, fenntarthatósági problémákat vet fel. A globális kihívások ténye, valamint az ezekre adható válaszok rávilágítanak a természeti erőforrások által biztosított szolgáltatások sérülékenységre.

A levegőkörnyezet állapota vonatkozásában több, egymással is összefüggő, de hatásában ellentétes előjelű, hosszabb távon ható tendencia azonosítható.

A légköri savasodást előidéző légszennyező anyagok (kén-dioxid, nitrogén-oxidok, szén-monoxid, ammónia) kibocsátásában a 90-es évektől kezdődően tartós és jelentős csökkenés tapasztalható. Az ipari szerkezetátalakítás, a nemzetközi környezetvédelmi egyezmények és a kapcsolódó EU-konform kibocsátási követelmények hatására a kén-dioxid kibocsátás az elmúlt 20 évben a tizedére csökkent, az ammónia kibocsátás és a szén-monoxid kibocsátás kb. 50%-kal mérséklődött. Ugyanakkor a nitrogén-oxidok emissziója az elmúlt években számottevően nem változott; ez az ipari eredetű kibocsátások mérséklődésének és a **közlekedési eredetű kibocsátások növekedésének** egymást kiegyenlítő változására vezethető vissza. A savasodást okozó légszennyező anyagok esetében az ipari termelés bővülése nem járt együtt a környezetterhelés hasonló arányú növekedésével, sőt egyértelmű „szétválás” figyelhető meg. Megállapítható, hogy a 2000-es évekre a légköri savasodást okozó kibocsátások nem tekinthetők a

fenntarthatóság felé való átmenetet veszélyeztető tényezőknek. Hasonló kedvező megállapítások tehetők a benzol, a nehézfém (arzén, kadmium, nikkel, ólom) szennyezés vonatkozásában is.

Az iparból származó szennyezés nagymértékű csökkenése következtében a települések levegőminőségét ma már elsősorban a közlekedés és a lakossági fűtés határozza meg. Ennek egyik legjelentősebb veszélyeztető tényezője a PM10 kibocsátás (és a most a szabályozás figyelmébe kerülő PM2,5 kibocsátás). A 10 mikrométernél kisebb átmérőjű ún. finom részecskék közvetlenül érintik a levegőkörnyezetet, mint természeti erőforrás létfenntartó funkcióját. Ezen anyagok a légzőszervek legmélyebb részeibe is eljutnak, ezáltal légzési problémákat, illetve a szív- és tüdőbetegségekben szenvedő emberek állapotában rosszabbodást okoznak. Drasztikusan emelkedett a biomassza felhasználása az iparban, illetve a szolgáltatások és a lakosság kistüzelő berendezéseinek használata során, amely kedvezőtlenül befolyásolta a PM10 kibocsátást. A közlekedés tüzelőanyag felhasználásából származó PM10 kibocsátás az utóbbi években ingadozott: kedvező gazdasági környezetben növekedett, míg a gazdasági válság és az ezzel együtt jelentősen emelkedő üzemanyagárak hatására stagnált, majd csökkent (a közlekedési tüzelőanyag-felhasználás 2008-hoz képest 2009-ben 0,4%-kal nőtt, 2009-hez képest 2010-ben 9,4%-kal csökkent). Nemzetközi kitekintésben szintén kedvezőtlen a felszínközeli ózon koncentráció alakulása.

Hidrológiai és vízgazdálkodási szempontból hazánk a „legek” országa. A Föld egyik legzártabb medencéjének a legmélyén helyezkedik el, az alvízi jellegből származó kitettségünk nagy. Az országba érkező vízmennyiség alapján egyszerre jellemzi vízbőség és vízhiány. **Felszín alatti vizeink** (azok megújuló-utánpótlódó készleteinek) **kihasználtsága az ország egyes részein magas** (az Alföldön pl. 70% körüli), ami óvatosságra int, hiszen az éghajlatváltozás miatt ezek a készletek akár a felére is csökkenhetnek. Jellemző a vízkészletek egyenlőtlen eloszlása, és az is, hogy a felszín alatti vizek természetes vízminősége sok helyen nem felel meg az ivóvíz minőségi követelményeire vonatkozó szabályozásnak.

A felszíni vizeink 95%-a külföldi eredetű, a fajlagos felszíni vízkészlet 11 000 m³/év/fő körüli, az egyik legmagasabb érték Európában. Ugyanakkor az országon belüli lefolyás (600 m³/év/fő) hozzájárulása ehhez messze a legkisebb a kontinensen. Külön gondot okoz, hogy a hozzáférés nehéz, az a nagy folyók medréhez kötődik. Készleteink területi és időbeli megoszlása szélsőséges. Jelentős kiterjedésűek a lefolyástalan, mélyfekvésű területek; több mint 21 ezer km² az előtéssel veszélyeztetett terület. Az árvédelmi töltések elvágják a fő folyótól a mentett oldalra szorult mellék- és holtágakat. A Tiszavölgyben pl. a rendszeres elárasztások elmaradása a hajdani árterületeken megváltoztatta a talajvízháztartási viszonyokat is, aminek a következménye a talajok és a táj teljes átalakulása lett. A vízfolyások nagy részénél hiányzik a parti növényzet és a szántóföldek, helyenként a települések gyakran egészen a vízpartokig húzódnak. Mindez kedvezőtlen hatást gyakorol a vizek ökológiai állapotára. Mindezekon túlmenően a megváltozott földhasználat és a növekvő éghajlati szélsőségek egyértelművé tették, hogy a hagyományos árvízvédelmi megoldások már nem nyújtanak megfelelő biztonságot. **Hazánk Európa árvizektől leginkább veszélyeztetett országa.** Bár nagy folyóink árvizeinek kilencvenhat százaléka külföldön keletkezik, sajnos a magyar síkvidéken fejt ki káros

hatását. Az árvízvédelem a 20. században és az elmúlt évtizedekben is sikeres volt, annak ellenére, hogy a töltéseknek csak a hatvan százaléka felel meg a biztonsági és állékonysági követelményeknek. Mára világossá vált, hogy a töltések fokozatos emelése nem jelent hosszú távon fenntartható megoldást, a védekezésről a megelőzésre kell váltani. Új stratégiára elsősorban a Tisza völgyében, az árvíz által leginkább sújtott térségben van szükség.

Az ország síkvidékén fennáll a belvíz, de az aszály veszélye is, mely utóbbi legfőbbképpen az Alföldet és a Tisza vidékét sújtja. Az ország egynegyede olyan mély fekvésű sík terület, amelyről természetes úton nem folyik le a víz. A rendszeresen művelt, közel 5 millió hektár szántóterületnek mintegy 10-15%-át gyakran évenként belvíz borítja. Több év adatainak értékelése szerint évente átlagban mintegy 130 ezer hektár átlagosan 2-4 hónapig belvízzel borított terület. A területi vízgazdálkodás egyik gyenge pontja a termőhelyi adottságok korlátozott figyelembe vétele, a vízkészletek, a szélsőségek, a mezőgazdaság, a területhasználat és a tájökológia harmóniájának a hiánya. Mélyfekvésű síkvidéki területeinken a lokális mélyedésekben rövidebb-hosszabb ideig megmaradó belvíz a táj fontos eleme, az ehhez kapcsolódó vizes élőhelyekkel együtt. Az ökológiai szempontokat nélkülöző belvízelvezetés hatására lesüllyed a talajvízszint, visszaszorulnak a vizes élőhelyek, nő az aszályérzékenység. Az aszálytal szembeni védekezés hatékony, természetközeli formája a belvizek visszatartása a területen: az aszálytal szemben kevésbé érzékeny területhasználatot eredményez, javítja a vízháztartási viszonyokat és a mikroklímát, csökkenti az öntözési igényt, ugyanakkor növelheti az öntözésre fordítható készletet.

A vízkivételek, vízbevezetések és elterelések megváltoztathatják a felszíni víztestek természetes vízjárását, lefolyási viszonyait, olyan mértékben, hogy az már akadályozza az ökoszisztéma működését és a jó ökológiai állapot elérését.

Felszín alatti vízkészletünk európai viszonylatban kiemelkedő jelentőségű, az ivóvízellátás 95 %-a felszín alatti vízből történik, kiválóak a termálvizekkel kapcsolatos adottságaink. Bár a 2000-es években a felszín alatti víztermelések országosan stabilizálódtak, általános probléma az engedély nélküli jelentős vízkivétel (ahol a víz emberi fogyasztása esetén nem biztosítható az ivóvíz minőségi követelményeire vonatkozó szabályozás szerint elvárható vízminőség). Ez a nem fenntartható megoldás nem csupán komoly mennyiségi problémákat okoz, hanem szennyezési veszélyt jelent a közepes mélységű vízadók számára.

A talajvízszintben nagyobb területre kiterjedő, tendencia-jellegű süllyedés jelenleg nem állapítható meg egyértelműen, viszont vannak olyan területek, ahol a szárazabbá váló időjárás, a megcsapoló csatornák, a földhasználatok és a vízkivételek együttes hatására számottevő süllyedés következett be. Jelentős probléma, hogy síkvidéki területeken (pl. Duna-Tisza Közi Homokhátság és a Nyírség) a nem megfelelő vízrendezés megcsapolta a talajvizet, erősen befolyásolva a terület vízháztartási viszonyait. Ennek hatására gyakorlatilag eltűntek a nedves területek vizes élőhelyei, vagy jelentősen csökkent kiterjedésük. Magyarországra esik a sztyepp-területek nyugati határa: az Alföld értékes, sok szempontból egyedi ökoszisztémájának működésében – ennek a jellegnek megfelelően – meghatározó szerepe van a talajvizeknek.

Felszíni és felszín alatti vizeinket egyaránt érintő, a legelterjedtebbnek tekinthető vízminőségi probléma a szerves anyagok, a nitrogén és a foszfor túlzott mértékű megjelenése. A szerves anyag és a különböző tápanyagok szempontjából a vízfolyások közel 50%-a az állóvizeknek pedig egyharmada nem éri el a jó állapotot. A rétegvizek jelentős részének természetes minősége nem felel meg az ivóvízminőségi előírásoknak: a probléma több száz település ivóvízellátását érinti. A közüzemi vízművek által termelt víz mintegy kétharmada sérülékeny ivóvízbázisból származik.

A vízbázisokat veszélyeztető használatok miatt a felszín alatti víztestek tizenöt százaléka kapott gyenge minősítést. A szennyezés miatt **a vízfolyásoknak csupán nyolc, az állóvizeknek a tizenhét százaléka éri el az uniós Víz Keretirányelv (VKI) által megfogalmazott jó ökológiai állapotot.** Vizeink minősége nagymértékben függ az országhatáron túli hatásoktól. A veszélyes anyagokhoz kötődő vízminőségi problémákat alapvetően az országhatáron túlról, jellemzően az Ukrajnából és Romániából belépő folyók, a Tisza, a Szamos, a Kraszna, a Túr és a Körösök nehézfém-szennyezettsége befolyásolja.

A nitrát-szennyezés veszélye miatt a sekély felszín alatti víztesteknek a hegyvidéken kb. 40%-a, a dombvidéken 100%-a, a hátsági területeken kb. 50 %-a számít kockázatosnak. Egy lényeges, de kevésbé ismert probléma, hogy a nagyszámú, főként üdülési hasznosítású állóvíz, holtág, morotva, mesterséges tározó és kavicsbánya tó vízminőségi állapota a nagy tavakénál (Balaton, Tisza-tó, Fertő-tó, Velencei-tó) kedvezőtlenebb és ráadásul ezek nem is szerepelnek a fokozottabb védelmet jelentő tápanyag-érzékeny területek között.

Végül ki kell emelni a vizek jó ökológiai állapota és az éghajlatváltozás – számos bizonytalansággal terhelt, de igen jelentős – kapcsolatrendszerét. Az eddigi hazai kutatások szerint (vannak ennek ellentmondó friss kutatási eredmények is) a várható éghajlatváltozás egyik fontos becsült következménye, hogy kevesebb víz áll majd rendelkezésre, különösen az öntözés számára, de helyenként az ivóvízellátásra használt készletek is veszélybe kerülhetnek. (Az éghajlatváltozás miatt az egyes alföldi régiókban a hasznosítható vízkészlet 2050-re az ötven százalékot is meghaladó mértékben csökkenhet.) A tévégi, tavaszi árvizek hamarabb, és az intenzívebb olvadás miatt növekvő csúcsokkal érkehetnek. A tavak vízforgalma átalakul, és várhatóan csökken a felületük, növekszik a tartózkodási idő és a sótartalmuk. A kisvízi hozamok csökkenése érzékenyebbé teszi a vízfolyásokat a szennyezőanyag-terhelésekkel szemben. A változás érinti a vízkészleteket, a vízigényeket (különösen a mezőgazdaság vízigényeit), az árvízi, a belvizes és az aszály-jelenségek kezelését, a vízellátást és a szennyvízelhelyezést. Az éghajlatváltozás és a vízgazdálkodás integrált – a fenntarthatóságot messzemenően figyelembevevő – megközelítése indokolt, többek között a vízpótlás, a vízenergia hasznosítása, az öntözés, az ivóvízminőség javítása, árvíz- és belvív-védelem, valamint az aszályvédelem területein.

A szárazföldi ökoszisztémák alapvető és meghatározó környezeti elemeként a talaj az emberi tevékenység fokozódó igénybevételének van kitéve, ami számos talajfunkció veszélyeztetéséhez, a talajok pusztulásához vezethet. Ennek egyik legnagyobb veszélye az, hogy a talajpusztulási folyamatok az emberi szem elől rejtve, a talajfelszín alatt történnek,

károsító hatásuk sokszor időben és térben is elkülönülve jelenik meg. A talaj, bár bizonyos mértékig megújulni képes, de nem kimeríthetetlen természeti erőforrás, ugyanakkor összekötő és közvetítő szerepet is betölt más létfontosságú természeti rendszerekkel (hidroszféra, atmoszféra, bioszféra), ami miatt kiemelt figyelmet érdemel. **Az ország területének 80-85 %-át mezőgazdasági művelésre alkalmas talajok fedik, ezért a termőföld az ország kiemelkedően fontos erőforrása.** Az előnyös hazai természeti adottságok miatt a kedvező talajok aránya jó, a nagy termőképességű talajok kiterjedése jelentős. Ugyanakkor lényeges veszélyeztető tényező, hogy **a termőterület aránya hosszabb időszakot tekintve folyamatosan csökkent**, elsősorban a települések és az infrastruktúra terjeszkedése következtében, továbbá a természeti adottságokat figyelmen kívül hagyó mezőgazdasági gyakorlat, földhasználat miatt. Hazánkban évente 5-7 ezer ha nagyságú termőföld kerül véglegesen mezőgazdasági művelés alól kivonásra különböző célú beruházások megvalósítása miatt. Ezeken a területeken a termőföldről a több száz év alatt kialakult humuszos termőréteget eltávolítják, így a talaj többé már nem látja el biomassza termelő funkcióját.

Termőtalajainkat funkcióképességük ellátásában akadályozó és termékenységüket csökkentő degradációs folyamatok veszélyeztetik, mint a savanyodás, szikesedés, a víz és szél okozta erózió, a szervesanyag csökkenése, a tömörödés és a talajszerkezet leromlása, valamint a termőtalajok mennyiségének fogyása. Magyarországon a talaj-degradációs folyamatok közül az egyik legjelentősebb a víz erózió, ami a mezőgazdasági területek közel harmadát károsítja, hegy- és dombvidéki tájainkon. Az erodált területeken a talaj termőképessége csökken az elhordott szerves anyag és tápanyagok következtében, így az erózió komoly szerepet játszik a talajok szervesanyag csökkenésében is. A szél-erózióval veszélyeztetett területek kiterjedése is jelentős, mintegy 1,4 millió ha. További figyelmet igényel talajaink fizikai degradációja, azon belül is a talajtömörödés, amely a nagyüzemi mezőgazdálkodás talán legnehezebben kivédhető degradációs folyamata.

A nemzetközi törekvésekkel összhangban hazánkban is egyértelműen jellemzővé vált, hogy az *erdők* használatában a fatermelés elsődlegességét előtérbe helyező hozzáállást felváltotta az erdők talaj-, környezet- és természetvédelmi, valamint a szociális-kulturális funkcióinak előtérbe kerülése, ugyanakkor a fa mint környezetbarát nyersanyag és energiaforrás jelentősége is megmaradt. A XXI. századra alakult ki a multifunkcionális erdőgazdálkodás, mely az erdők fenntartható hasznosításának kiemelt eszköze. Magyarországon 20,6%-os az erdősültség aránya, így hazánkban ez a második legnagyobb területű művelési ág a szántót követően. Hazánkban **az „erdő” művelési ágú területek aránya 1920 és 2009 között 11,8%-ról 20,6%-ra nőtt.**

A hazai erdőterületek egészségi állapotát a levélvesztés jellemzőivel mérik, ami alapján elmondható, hogy 2009-ben az erdők egészségi állapota kismértékben romlott. Nőtt a gyengén károsított, a közepesen károsított és az erősen károsított mintafák száma, s csökkent az egészséges és elhalt fák száma. A levélvesztés vizsgálata és mértéke alapján Magyarország erdői európai viszonylatban **közepesen károsodottnak** minősíthetők. 1990-2009-es idősort vizsgálva megállapítható, hogy kisebb ingadozásokat kivéve **jelentős mértékben nem változott az erdők egészségi állapota** a levélvesztés alapján.

Az erdők esetében tovább növeli a kockázatot az, hogy a faállományok egy része elegyetlen monokultúra, különösképpen abban az esetben, ha az erdőt alkotó fafajok nem őshonosak. Magyarországon az őshonos fafajok részaránya 57%, ami európai viszonylatban kedvezőnek minősíthető, de ezt a részarányt tovább kell növelni. Emellett fontos feladat az erdőknek a várható klimatikus változásokhoz történő, az erdők természetéből fakadó lassú alkalmazkodásának a segítése. További fontos szempont, hogy erdőink mekkora hányadán van folyamatos erdőborítást biztosító üzemmód bevezetve.

Magyarország felszíni vizei világviszonylatban is igen változatosak, szinte minden fő víztípus megtalálható hazánkban, mely a *vizes élőhelyek* sokféleségét és nagyfokú biodiverzitást tesz lehetővé. Napjainkra ez az élőhelytípus területileg jelentős mértékben lecsökkent és a leromlott állapotú vizes élőhelyek sok helyen a leginkább veszélyeztetett ökológiai rendszerek közé tartoznak, mivel különösen érzékenyek mindenféle hatásra.

Magyarországon 28, a Ramsari Egyezmény jegyzékbe felvett, nemzetközi jelentőségű vadvízi terület található, melyek összesen 235 430 hektárt tesznek ki. Ezen területek csaknem egésze védett természeti vagy Natura 2000 terület. A természetvédelmi törvény hatályba lépése óta *ex lege* védett természeti területnek minősül a vizes élőhelyek közül valamennyi forrás (vízhozam alapján az 5015 forrásból 2479 felel meg az *ex lege* védettség kritériumainak), láp (64 971 ha), víznyelő (459 db), szikes tó (20 365 ha).

A legjelentősebb veszélyt a vizes élőhelyek állapotára a vízi élőlények hosszanti mozgásának korlátozása, a folyók szabályozottsága, árvízvédelmi létesítmények, belvízvédelmi tevékenységek, az aszály, valamint a vízjárásban bekövetkező változások, ingadozások, továbbá a különféle szennyezések jelentik. A klímaváltozás várható hazai hatásaihoz kapcsolódva a vízhiány okozhatja a legnagyobb problémát a védett területek többségén.

A magyar tájnak szerves részét képezik a *gyepterületek*, melyek zömében évelő fűfélékből állnak, s növénytakarókkal állandóan benőtt területet jelentenek. Hazánkban is megfigyelhető a nem mezőgazdasági gyepek iránti igény felerősödése. A gyepterületek csökkenése különösen természetvédelmi szempontból kedvezőtlen, hiszen ezek a füves területek számos ritka és védett fajnak szolgálnak élőhelyül. Jelenleg a gyepterületek hazánk 9303,4 ezer ha mezőgazdasági művelési területből 767,7 ezer ha (kb 8,25%) tesznek ki, mely aránya 2008 óta még mindig csökkenő tendenciát mutat. A gyepterületek csökkenésének okai és jelenleg is veszélyeztető tényezői közé sorolható: a települések szétterjedése, terjeszkedése, melynek jellemző eszköze a belterületbe vonás, az ipari területek bővülése, utépítések területfoglalása, és az erdőterületek kiterjedésének növekedése. A gyepterületek csökkenésével szoros összefüggésben áll a legelő állatállomány drasztikus csökkenése. Az intenzív gazdálkodás mellett ugyanakkor a művelés felhagyása is veszélyt jelenthet, a biodiverzitás csökkenését eredményezheti (pl. özönfajok betelepülése).

Az *élőhelyek természetessége* kapcsán végzett felmérések szerint hazánk 17%-át borítja természetes növényzet maradványának tekinthető növényzet. Továbbá a növényzeti örökség 2%-a természetes állapotúnak tekinthető, 27%-a természetközelinek, 50%-a közepesen leromlottnak, míg 21%-a nagyon leromlottnak. Azaz **az ország területének**

csupán 0,6%-át fedi természetesnek tekinthető növényzet, további 5,6%-án természetközeli a növényzet, 8,1%-án leromlott és további 3,0%-án nagyon leromlott.

Különös figyelmet igénylő, megőrzendő élőhelyek az alábbiak: homoki- és lösz erdősztyepp tölgyesek, lápi zsombékosok, régi fajtájú, hagyományos gyümölcsösök, alföldi zárt tölgyesek, patakparti és lápi magaskórósok, fáslegelők és fáskaszálók, löszfalak, üde és kékperjés láprétek, hegyi rétek, láperdők, félszáraz gyepek és sziki tölgyesek.

További biodiverzitást veszélyeztető tényező az élőhelyek csökkenése és fragmentálódása, mely a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodási lehetőségeiket is nagymértékben csökkenti.

Magyarország növényzet-alapú természeti tőke indexe 9,9%, ami azt mutatja, hogy a természetes ökoszisztéma szolgáltatások 90%-át már elveszítettük (illetve másra használjuk). Ugyanakkor az élővilág-gazdagság szempontú természeti tőke index ennél is kisebb: csak 3,2%.

A természet védelme nemcsak a védett területekre vonatkozhat, hanem tágabb értelemben a táji örökség megőrzése is a részét képezik. A nem védett tájak megőrzésében nem történt jelentős előrelépés. A nem védett tájak megőrzésének fő veszélyei közé tartozik a kedvezőtlen mezőgazdasági szerkezet, valamint a hagyományos tájszerkezet és a tájjelleg fenntartásához hozzájáruló tevékenységek támogatásának hiánya.

Az élővilág és az élettelen ökoszisztémák környezeti kockázatainak egyik jellemző mérőszáma a beépítettség növekedése. **2000 óta a tartósan beépített területek nagysága folyamatosan nőtt, 2006-ban az ország területének 6,4%-a volt beépített.** A 2001-2007 közötti időszakban a város/vidék arány hazánkban 64%-ról 67%-ra emelkedett; mely magában foglalja mind az infrastruktúra bővülését, mind a biológiai inaktívvá váló beépített területek növekedését.

A települési területek növekedése a 2000-es évek első évtizedében kiugróan magas volt, mintegy 200 ezer hektáros növekedés mutatható ki, ami azt jelenti, hogy **a települési belterületek részesedése** az ország területéből ezen időszak alatt **4,9%-ról 7,1%-ra növekedett.** Nagyvárosaink települési környezetének gyorsuló agglomerálódása számos esetben a környezet terhelési/igénybevételi súlypont lokális eltolódásához vezet. A logisztikai központok, ipari parkok számának és teljesítményének gyarapodása a szállítási igények növekedésén túlmenően számottevő területfoglalással is járt. 2000 és 2008 között a területhasználat változását a mezőgazdasági terület nagyságának, azon belül különösen a gyepterületek csökkenése jellemezte, amelynek egyik oka a települések (belterületbe vonás), az ipar, bányászat és az infrastruktúra (útépítés) terjeszkedése, másik oka az erdőterület növekedése volt. A vonalas infrastruktúra bővülése (pl. intenzív autópálya építés) az élőhelyek feldarabolódásával járt. A szabad talajfelszín beépítettségének, tartós lefedettségének növekedése fokozza az ország klimatikus hatásokkal szembeni érzékenységét, mivel a talajok anyag- és energia-körforgalomban betöltött funkcióját korlátozza. Noha az utóbbi évtizedekben több tudományos kutatás eredménye adott útmutatást a természeti adottságoknak megfelelő területhasználat kialakításához, egyéb érdekek miatt ez gyakran nem érvényesül (pl. ipar- és kereskedelmi létesítmények

elhelyezése a legjobb termőképességű talajokon, aktuális felvásárlási árak alakította vetésszerkezet). Más jellegű, sajátos problémát jelent a változó ökológiai feltételű területek megfelelő területhasználati szerkezetének kialakítása, illetve a kedvezőtlen környezeti hatások (éghajlatváltozással és/vagy más tényezőkkel összefüggő szárazodás – pl. Duna-Tisza-Közi Homokhátság, Szigetköz, stb.) kezelése.

Gazdasági erőforrások

Államadósság, költségvetési fegyelem

Az államadósság lehetővé teszi az állami kiadások finanszírozásához szükséges forrásbevonás átütemezését a költségek felmerülésének időpontjától az adósság törlesztésének idejére. A kérdés az, hogy milyen körülmények között tekinthetjük elfogadhatónak az adófizetés átütemezését. Ha a jövőbeni adófizetők nem képviseltethetik érdekeiket a hitelfelvétellel kapcsolatos döntés kialakításakor, akkor az aktuális adófizetők hajlamosak túlságosan támogatni az állam eladósodását. Ezzel a kiadások finanszírozásához szükséges terheket átháríthatják a következő generációra. Az állam hitelfelvétele csak nagyon szigorú feltételek mellett lehet elfogadható, elsősorban annak függvényében, hogy mire fordítják az adózás átütemezése által nyert nagyobb pénzügyi mozgásteret. Abból kell kiindulni, hogy az adósságból finanszírozott kiadások hozama meg kell haladja a hitelfelvétel költségét.

Hangsúlyozzuk, hogy önmagában a hitelfelvétel, az adósság vállalása nem feltétlenül káros vagy ésszerűtlen. Ha egy beruházás gazdasági-társadalmi előnyei számottevőek, akkor célszerű azt minél előbb megvalósítani, s nem megvárni, míg arra a szokásos bevételekből forrás adódik. Egy adott időpontban megvalósított állami kiadás (beruházás) jelentős hasznot hozhat a későbbi adófizetők számára is. Ebben az esetben elfogadható, hogy a jelenlegi kiadások finanszírozásához az adósságon keresztül az adófizetés átütemezésével azok is hozzájáruljanak, akik az állami kiadások későbbi haszonélvezői lesznek.

Az adósságfelhalmozás azonban csökkenti a következő kormányok mozgásterét. Az államadóssággal kapcsolatos törlesztési kötelezettségek ugyanis csökkentik a jólétnövelő intézkedésekre fordítható állami kiadási lehetőségeket. A kormányzati adósságfelhalmozás jelentős hatást gyakorol továbbá a gazdaságra rövid és hosszú távon egyaránt.

Rövid távon az egyik fontos hatás a kibocsátás iránti kereslet növekedése. Hosszú távon az államháztartási egyenleg romlása, tehát az állami megtakarítások csökkenése hatására emelkedhetnek a magánmegtakarítások, csökkenhetnek a hazai beruházások és visszaeshetnek a külföldön történő beruházások. A beruházások csökkenésének eredményeképpen csökken a tőkeállomány, ennek hatására visszaesik a kibocsátás. Csökken az átlagos reálbérszínvonal és a jövedelem. Csökken a hazai rezidensek külföldi beruházásokban tartott tőkeállománya vagy növekszik a külföldi rezidensek hazai tőkeállománya. Romolhat az államháztartás és a külkereskedelmi mérleg egyenlege is.

Noha a legfontosabb következménye az adósságfelhalmozásnak rövid távon az aggregált kereslet növekedése, hosszú távon pedig a tőkeállomány csökkenése, ezen kívül több más módon is hat a gazdaságra. A nagy adósságot felhalmozó államokban általában magas a kamat, és nagy az elvárás a monetáris hatósággal szemben, hogy laza monetáris politikával ellensúlyozza ezt. Ezzel rövid távon csökkenthető ugyan a reálkamat, hosszabb távon azonban nem mérséklődik, viszont az infláció és a nominális kamatok emelkednek. Fontos következménye az adósságfelhalmozásnak az adósságszolgálat finanszírozásához szükséges adótöbblet holtteher-vesztesége. Az adósságfelhalmozás egyik lehetséges következménye a politikai intézkedések elhalasztása is. Ha a kiadási tételek finanszírozásához nem kell forrást keresni a bevételi oldalon, akkor a kormányok hajlamosak többet költeni annál, mint amennyi kívánatos lenne.

A rendszerváltás idején a magyar államadósság GDP-arányosan 66,2 százalékok volt. 1990 és 1995 között az adósság több mint 20 százalékponttal emelkedett. 1995-től az államadósság hat éven keresztül folyamatosan csökkent, és 2001-ben érte el a mélypontját 52,2 százalékon. A bruttó államadósság 2002-től folyamatosan növekedett, 2010 végére elérte a 80,2 százalékokot.

1999 és 2010 között az ország államadóssága GDP-arányosan 18,3 százalékponttal emelkedett. Ha együtt vizsgáljuk a 12 évet, az derül ki, hogy a növekmény 80 százaléka a költségvetési gazdálkodásra, az államháztartás elsődleges egyenlegére vezethető vissza. A reálkamat hatását a gazdasági növekedés a válság ellenére is szinte teljes mértékben képes volt kompenzálni, így a 12 év alatt 3 százalékponttal növelte az adósságot a reálkamat és a reálnövekedés különbsége. Összességében nem nevezhető jelentősnek az árfolyamváltozás és az egyéb tételek hatása sem, szinte teljesen kioltják egymást.

Az adósságra ható tényezők dekomponálása után három, igen eltérő jellemzőkkel bíró időszak rajzolódik a vizsgált időszak adataiból. 1999 és 2001 között jelentősen csökkent a GDP-arányos államadósság nagysága, 62,0 százalékról 52,2 százalékra. Ennek közele fele az elsődleges egyenleg javulására, másik fele pedig a reálkamatot felülmúló reálnövekedés hatására vezethető vissza. 2002 és 2006 között az államadósság robusztus ütemben, 13,3 százalékponttal növekedett, és az időszak végére GDP-arányosan elérte a 65,6 százalékokot. Ebben az expanzív államháztartásnak olyannyira komoly szerepe volt, hogy az elsődleges költségvetési egyenleg önmagában 19,3 százalékponttal növelte az ország eladósodását, míg a reálnövekedés és reálkamat viszonya az előbbi növekedést csak 2,1 százalékpontos csökkenéssel volt képes némileg mérsékelni. 2007 és 2010 között az előző időszakhoz hasonló ütemben növekedett az adósság, mely 2010 végére GDP-arányosan elérte a 80,2 százalékos szintet. Az eladósodás okai azonban markánsan különböznek: az államháztartás folyó egyenlege önmagában egyáltalán nem járult hozzá az adósság növekedéséhez. Helyette azonban 10 százalékponttal növelte az adósságot a reálnövekedés és a reálkamat megváltozott viszonya, ami elsősorban a növekedés drasztikus visszaesésével magyarázható, különös tekintettel a 2009-es jelentős recesszióra. A finanszírozási válsággal kapcsolatos árfolyamgyengülés szintén kivette a részét az eladósodásból, ezenkívül a nemzetközi pénzügyi szervezetektől felvett hitelek fel nem használt részének devizatartalékká alakítása volt fontos tényező.

Akkor ítélnék fenntarthatónak egy államadósságot (illetve a mögötte lévő gazdaságpolitikát), ha a múltbeli tényekkel igazolható, hogy az államadósság növekedésére válaszul javul a költségvetés pozíciója, hogy megakadályozza az eladósodást, fenntarthatatlanságról pedig akkor beszélünk, ha a költségvetési politika rugalmatlan az adósságráta alakulására.

A magyar gazdaságpolitika esetében továbbá nem lehet elégséges fenntarthatósági cél a GDP-arányos államadósság pusztán stabilizálása. Ezt diktálja egyrészt az Európai Unió

felé vállalt kötelezettségünk (60%-os korlát), másrészt az a jelentős teher, amit az adóbevételek közel tíz százalékát kitevő éves kamatfizetés jelent a költségvetés számára.

Magyarország új Alaptörvényébe foglalt közpénzügyi rendelkezések – 50%-os GDP-arányos adósságkorlát, e szint eléréséig pedig folytonos csökkentési kötelezettség – hatékonyan segítik elő a fenntartható államadósság-menedzselés kialakítását.

Életpálya-finanszírozás problémái

A jóléti államról (egyszerűbben fogalmazva a szociális kiadások csoportjáról) a szegénység és az egyenlőtlenség terminusaiban szoktunk beszélni, holott legalább ennyire tekinthető a generációk közötti erőforrás-áramlási rendszernek. Feladata az erőforrások átcsoportosítása, keresztmetszetben tekintve az aktív korúaktól a gyermekekhez és az idősekhez, életpálya-metszetben nézve pedig az aktív életszakaszból az inaktív életszakaszokba.

Az erőforrások generációk közötti átcsoportosítására azért van szükség, mert a termelés és a fogyasztás életpályája nem esik egybe. Az inaktív korúak is fogyasztanak, termelni viszont csak az aktív korúak termelnek. A fogyasztás és a munkajövedelem közötti különbség az életciklus-deficit. Az életciklus-deficitet minden társadalom az erőforrások generációk közötti átcsoportosításával finanszírozza, változatos intézményi eszköztárat alkalmazva; ezek egyike a modern jóléti rendszer. Az állami szerepvállalás ezen a téren a nagyobb kockázatközösség kialakítása miatt számos pozitív következménnyel járt, a hibás dizájn miatt azonban károkat is okozott. Például az a tény, hogy e rendszer működtetése során nem vesszük figyelembe, hogy az állam csak az egyik, de nem az egyetlen szereplő e téren, súlyos következményekkel járhat. A modern jóléti rendszer „háztartás-vakságban” szenved: a szolgáltatás-oldalon nem veszi figyelembe, hogy a befizetések jelentős része természetben, a háztartások gyermeknevelési erőfeszítései révén történik. A másik tipikus probléma, hogy kizárólag a keresztmetszeti, adott pillanatban aktuális egyensúlyra koncentrálnak. Nem ismerjük fel, hogy a jelenbeli problémák a múltbéli hibás döntések eredményei, illetve, hogy a ma sikeresnek tűnő politikák hosszú távon milyen negatív következményekkel járhatnak. **A rosszul megtervezett életpálya-finanszírozási rendszer nagyságrendjénél fogva évtizedekre lelassítja a gazdaság növekedését, hozzájárul a megtakarítások visszaeséséhez, a munkapiaci aktivitás csökkenéséhez és az alacsony születésszámhoz.** Új elméleti és empirikus eredményekre építő szakpolitika korrigálhatja ezeket a problémákat, javíthatja a munkavállalás, megtakarítás és gyermekvállalás ösztönzőit és a hosszú távú gazdasági növekedés kilátásait. A jól működő erőforrás-átcsoportosítási rendszer fel tud emelni egy nemzetet, a rosszul működő rendszer viszont visszaveti.

Az életpálya-finanszírozási rendszerben az egyensúly megbomlásának négy tünete lehetséges: az idősek ellátatlanok maradnak; épp ellenkezőleg, az idősek indokolatlanul jelentős kedvezményezettjei lesznek a rendszernek; az aktívak nem vállalnak elég gyereket vagy nem fordítanak eleget rájuk; illetve fordítva, túl sok gyereket vállalnak és túlnépesedés következik be.

A magyar állami jóléti rendszer 2009-ben a nettó nemzeti jövedelem (NNI) 32 százalékát költötte el, ebből az egészségügyi közkiadások 6, az oktatási közkiadások 5, a szociális közkiadások 21 százalékpontot tettek ki. Az összes közkiadás 65 százalékát fordítottuk jóléti célra. **A jóléti rendszer tehát a közkiadások legnagyobb tétele.**

A magyar jóléti rendszer négy nagy fejezete közül hármat (a családtámogatásokat, a közoktatást és a nyugdíjakat) figyelembe véve – s a hiányosan hozzáférhető egészségügyi kiadások adatait mellőzve – 1950-től kezdődően egy negyedszázadon keresztül töretlen trend bontakozik ki. Az 1953-as 43 százalékról 1987-re 135 százalékra nőtt a nyugdíjak aránya a két másik közkiadási fejezethez képest. 1950-ben az ország a GDP 2 százalékát költötte nyugdíjakra, 2,6 százalékát oktatásra és 0,8 százalékát családtámogatásra. Egészen 1961-ig az oktatási költségvetés meghaladta a nyugdíjakét. Az 1975-től kezdődően egy év kivételével viszont már a nyugdíjfejezet volt mindig nagyobb, mint az emberi tőke beruházás két fejezete együttvéve.

Az életpálya-finanszírozó jóléti rendszer egyik fenntarthatósági mutatója az abszolút és a relatív korosztályi egyensúlytalanság. **Az abszolút egyensúlytalanság az újszülött korosztály és a jövő generációk számlája közti különbség, ami 2001-ben fejenként 6,1 millió forint volt.** Ennyivel kell többet fizetniük a közszolgáltatásokért a jelenlegi rendszerben hosszútávon felhalmozódó hiányokat végül kifizető jövő nemzedékeknek a mostani újszülöttek fizetési kötelezettségéhez képest, ha feltesszük, hogy a hiányt csak a még meg nem születettek többletadóiból lehet fedezni. A relatív egyensúlytalanság azt mutatja meg, hogy a jövő generációk számlája hányszorosa a jelen generáció legfiatalabb tagjaiénak: az újszülöttekének. A 2001-es évre számítva ez az arány 2,5. (A teljes jóléti rendszert lefedő magyar korosztályi elszámolás projekt 2004-ben megszakadt, a számítások közül a 2001-es a legfrissebb.)

A másik fenntarthatósági mutató a Nemzeti Transzfersházi (az angol megfelelőből származó betűszóval NTA) alapján számolható ki. A korosztályi elszámolással szemben, ami kizárólag az adókra és a készpénzes, illetve természetbeni juttatásokra koncentrál, az NTA a teljes nemzeti jövedelemmel foglalkozik és nem a közkiadások, hanem a jelenlegi fogyasztási korprofilok fenntarthatóságának kiszámítását teszi lehetővé. Azaz, olyan adatháttérteremt, amelynek alapján megadható, hogy a megtakarítások és a gyermekvállalás („megtakarítás emberi tőkében”) jelenlegi szintjei mellett milyen mértékű időskori fogyasztásra számíthatunk, illetve, hogy a jelenlegi fogyasztás fenntartása érdekében milyen mértékű megtakarításra van szükség.

Gazdasági tőke, a magyar gazdaság nemzetközi kitétsége

A nemzeti vagyon statisztikai nyilvántartása jelenleg még hiányos. A fenntarthatósági politika meghatározásához azonban szükség lenne a nemzeti vagyon állományában bekövetkezett változások, folyamatok számbavételére, ismeretére. A gazdaság növekedésére olyan állományok és áramlatok – a családon belüli csere, a humán tőke, a társadalmi újraelosztások, valamint az állami és közösségi tulajdon (pl. az infrastruktúra, természeti erőforrások) – is hatást gyakorolnak, amelyeket a szokásos gazdasági statisztika (pl. nemzeti számlák) nem, vagy csak töredékesen tartanak nyilván. Mindezek részletes

ismerete hiányában nem tudjuk megítélni a gazdaság valódi arányait, fejlesztésének összes szükségletét és lehetőségét, a terhek súlyát, az ország teherbíró képességét, teljes és igazi vagyonát.

Hazai becslés szerint a legnagyobb hazai vagyon tulajdonosai a háztartások (a nemzeti tőke több mint felét birtokolják). A vállalatok tulajdonában a hazai vagyon mintegy negyede, az államéban kevesebb, mint tizede lehet.

A tőkeállomány növekedése igen szerény volt az utóbbi másfél évtizedben. Nemzetgazdasági szinten évi átlagban 1,15 százalékkal nőtt az 1995–2007 közötti időszakban. A legdinamikusabban a vállalkozásoknál növekedett a nettó tőkeállomány, de itt sem haladta meg az évi 1,8 százalékot, míg a leglassúbb növekedés a költségvetési szektorban volt, itt alig érte el évi átlagban a 0,6 százalékot, míg a háztartások tőkeállománya 0,8 százalékkal bővült évente.

A vállalati tulajdonban egyre nagyobb, a rendszerváltás óta jelentősen emelkedő részesedése van a külföldi tulajdonosoknak. A külföldiek befektetései fontosnak látszottak egy olyan helyzetben, amikor a szocialista tervgazdaság a hazai tőke egy jelentős részét felélte. A vállalati szektort tekintve **a külföldi tőke a termelőeszközök felét birtokolja**, ezzel a hozzáadott érték közel felét állítja elő a foglalkoztatottak negyedével. A külföldi vállalkozások jövedelmezősége is lényegesen meghaladja a hazaiakét, és az export részesedése is magasabb az árbevételből, mint hazai társaiknak.

Ebből következően egyre nagyobbra nyílt a megtermelt és a felhasználható jövedelem közötti különbség (a GDP és a GNI közötti rés), ez utóbbi rovására. A kiterjedt adókedvezmények is elsődlegesen a külföldi tulajdontöbbségű vállalkozásokra jellemzőek. Az adókedvezmények mértéke 2007-ben meghaladta a 800 milliárd forintot.

Az előzetes várakozásokkal ellentétben a külföldi tőke megjelenése nem járt együtt az azok beszállítóiként fokozatosan erősödni képes hazai tulajdonú kis- és közepes vállalatok fejlődésével. A legdinamikusabban növekvő gépipari termelés kezdettől fogva erőteljesen támaszkodott az importra, s az évek multával sem bővítette számottevően a hazai beszállítói kört. Így tehát nem ösztönözte a többi szektort a termelés bővítésére és korszerűsítésére, a hazai erőforrások közül jobbra csak a munkaerőre támaszkodott.

A magyar gazdaság nemzetközi kitettségét a külföldi beruházók dominanciája mellett **a nemzetközi kereskedelemre utaltság**, az export-függőség jellemzi. Ennek következtében a hazai gazdasági fejlődést az átlagosnál nagyobb mértékben befolyásolja, hogy mi történik exportpiacainkon. Az ottani lefékeződés lényegesen visszaveti a hazai folyamatokat. A külgazdasági kapcsolatokra utaltság felértékeli a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességének jelentőségét. Nem véletlen, hogy a *Heritage Foundation* Gazdasági Szabadság Indexe szerint Magyarország a világ országai között a 12. helyen áll a kereskedelem szabadsága terén (a vizsgált tíz szempont közül itt rangsoroltak bennünket a legelőrébb), 26-ikak vagyunk a befektetések szabadsága terén, míg az átlagos gazdasági szabadság szerint csak az 51. helyen állunk – összesített mutatónk meghaladja a világlátlagot és megfelel a bennünket körülvevő országok átlagának.

A kereskedelemben és a külföldiek hazai befektetésének terén biztosított, nemzetközi szinten kiemelkedő szintű szabadság azonban nem jár együtt az ország versenyképességének hasonlóan magas szintjével. A *World Economic Forum* 2010-2011. évi versenyképességi rangsorában Magyarország az 52. helyen szerepelt, más okok mellett azért, mert a belföldi piaci tulajdonságokban kifejezetten gyengén teljesítünk.

A FENNTARTHATÓSÁG FELÉ VALÓ ÁTMENET

A nemzeti erőforrások terén mutatkozó, fenntarthatónak nem minősíthető állapotok javítása a fenntarthatatlan irányba vezető folyamatok, ok-okozati kapcsolatok gyökerének, alapvető okainak kezelését igényli. A tüneti kezelés – bár a jelenben könnyebben elviselhető helyzetet teremthet – hosszú távon nem segít, a problémák újratermelődnek.

A Stratégia szemléletében **a fenntarthatóság felé való átmenet célja a közjó tartós biztosítása**, a jó élet lehetőségének alapjait jelentő **erőforrásaink hosszabb távú megóvását a rövidtávú érdekekkel egyensúlyba hozó kormányzás, szabályozás és gazdálkodás**. **A fenntarthatóság felé való átmenet középpontjába** pedig – az eddigi ágazati megközelítés helyett – **az embert és a közösségeket kell helyezni**.

A fenntartható társadalom ismérvei

Az a nemzet lehet hosszú távon is folyamatosan sikeres, azaz lehet képes állandósítani a jó élet megélésének magas szintű feltételeit és lehetőségeit, amelyek értékeiben, politikai kultúrájában és mindennapi cselekvéseiben megjelenik a hosszú távú hatások mérlegelésének szándéka és képessége, s ennek a mérlegelésnek a nyomán bölcs, kiegyensúlyozott döntéseket hoz.

A fenntarthatóság felé való átmenet végén egy olyan harmonikus, **értékkövető és értékőrző magyar társadalom** sejlik fel, melyben a boldogulás alapja – az anyagi értékek mellett – az egészség, a tudás, az erkölcs (mely többek között hiten, bizalmon és tiszteleten alapul), valamint a családi, közösségi és a nemzeti összetartozás.

A fenntartható társadalom tagjai számára fontosak a mértékletesség, a takarékoság értékei. A nemzet tagjai között **kölcsönös és erős bizalom** áll fenn. A siker kulcsa a kitartó munka, a találékonyság, a fejlesztésre való készség és a gazdasági tevékenységek címzettjei felé való empátia, s nem az adócsalás, a korrupció vagy a járadékvadászat. A megtakarítás, a vagyongyarapítás fontosabb a fogyasztásnál, a meglévő élvezete a szerzésnél.

A fenntarthatóság szempontjából **pozitív értékek megerősítésében** fontos szerepet kapnak a művészetek, a tág értelemben vett kulturális tevékenységek, a határainkon túl élő magyarokkal való kapcsolattartás.

Az egyének életmódja elősegíti **az egészség megőrzését**, az emberek kihasználják a folyamatosan bővülő oktatási lehetőségeket és nyitottak az élethosszig tartó tanulásra. A **tudás** a nemzet valamennyi tagja számára megszerzhető, s biztosítja a személyek számára a boldogulás esélyegyenlőségét, a társadalom számára pedig azt, hogy mindenki tehetsége,

szorgalma a közjó javára is válik. A tudományos kutatás és a vállalati innováció megbecsült tevékenységek, amiken gazdasági fejlődésünk alapszik.

A társadalom intézményei támogatják az erős és tartós párkapcsolatokat, védik a családot. Olyan gazdasági, vállalatvezetési, illetve felsőoktatás-szervezési kultúra alakul ki, ami támogatja a szülők számára a gyermekvállalás és a munka, valamint gyermekvállalás és a felsőfokú tanulmányok összeegyeztetését. Az állam kiterjedt gyermekjóléti intézményhálózattal segíti ebben a családokat.

A gazdaság az ökológiai korlátain belül működik. A fenntartható fejlődés a természeti erőforrásokkal való olyan tartamos, értékvédő gazdálkodását jelenti, ami lehetővé teszi az emberek boldogulását anélkül, hogy a gazdasági fejlődés lerombolná a sokféleséget, a komplexitást és az ökoszisztéma szolgáltatásokat. Az emberek tisztelik a természetet, természeti értékeinket, a helyi közösségek felismerik a rendelkezésükre álló természeti erőforrásokból adódó lehetőségeiket, termelésüket, energiafelhasználásukat és fogyasztásukat erre alapozva szervezik meg. Sokrétű, gazdag gazdasági kapcsolatok szövnek egybe várost és vidékét, az egymással szomszédos, majd a távolabbi településeket, amik biztos alapját adják Magyarország nemzetközi gazdaságba való bekapcsolódásának.

Ma sok területen a magyar nemzetre nem a fenntarthatóságot szolgáló pozitív vonások a jellemzők, de nem szükségszerű, hogy mindez így is maradjon. Politikai akarattal, társadalmi támogatással, hagyományainkból való merítéssel és megfelelő intézmények működtetésével a jövő generációk érdekeivel is összhangban álló fejlődési pályát találhatunk. A fenntartható társadalom megvalósítása természetesen nem megy egy csapásra, az első lépések megtételéhez ugyanakkor hatékony lehetőségek állnak rendelkezésünkre.

A fenntarthatóság felé átmenettel kapcsolatos alapvető értékeket Magyarország új Alaptörvénye is rögzíti, a Q) cikkben nevesítve a fenntartható fejlődés elvét is. A Nemzeti hitvallás kinyilvánítja az utánunk következő nemzedékek életfeltételeinek védelmezését, a kultúra fenntartását. A jövő nemzedékek érdekeinek védelmére a 30. cikk az alapvető jogok biztosának külön helyettesét rendeli. Az L) cikk védi a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A P) és a XXI. cikkek a természeti erőforrások, valamint a kulturális értékek védelmének, fenntartásának és a jövő nemzedékek számára való megőrzésének köteleességét állítják eléink. A 38. cikk szerint a nemzeti vagyon védelme a természeti erőforrások megóvását, a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevételét is szolgálja. Az X. és XI. cikkek a tanuláshoz és a művelődéshez való jog biztosításán keresztül jelzik a tudás gyarapításának fontosságát. A XX. cikk a testi és lelki egészséghez való jogot biztosítja. Az N) cikk kimondja a fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét. A 36. és 37. cikkek gátat szabnak az államadósság növekedésének, a 44. cikkben létrehozott Költségvetési Tanács pedig őrzi e rendelkezés betartását.

A Keretstratégia célrendszere

A következő táblázatban összefoglaljuk a nemzeti erőforrásaink jelenlegi állapotát, s igyekszünk azt is hozzáfűzni, hogy milyen alapvető folyamatok vezettek ehhez az állapothoz, azok milyen következményekkel járnak a jó élet feltételeire, s mik lehetnek a megfelelő válaszingedmények. A táblázat tömör, részleteket nem közlő információit a továbbiakban azoknak a kulcsterületeknek a felsorolásával egészítjük ki, amely területeken való beavatkozások nagy eséllyel a fenntarthatatlansági folyamatok mérséklődését, megállítást eredményezhetik.

A fenntartható nemzeti erőforrás-gazdálkodást természetesen több terület, intézkedés is szolgálhatja, a szűkítést az alábbi okok indokolhatják:

- (1) A magyar nemzet jelenleg igen távol van attól az állapottól, ami kielégítené a fenntarthatóság követelményeit, ezért a fenntartható fejlődési pálya elérése fokozatosan, lépésről-lépésre valósítható meg, **jelen Stratégia a fenntarthatóság felé való átmenet első lépését jelenti.**
- (2) Előbbiekből következően **azokra a fenntarthatóságot szolgáló területekre koncentrálunk, ahol valószínűleg a leghatékonyabban lehet a fenntarthatatlansághoz vezető okokat felszámolni, mérsékelni.**

Egy nemzeti fenntartható fejlődési keretstratégia célrendszere a fenntarthatatlan folyamatok alapvető okainak felszámolására, mérséklésére irányul. A célrendszer kijelöléséhez szükségünk van tehát a nemzeti erőforrások állapotának ismeretére, továbbá azon folyamatok, ok-okozati kapcsolatok megértésére, felismerésére, amelyek újratermelik a nemzeti erőforrásokat felélő mechanizmusokat.

1. sz. táblázat: A nemzeti erőforrások állapota és az azokat meghatározó tényezők, valamint a lehetséges válaszüntézkedések vázlatos áttekintése

Erőforrás	Hajtóerők	Terhelés	Állapot	Hatás	Válasz (alternatívák)
Népesség (Humán erőforrás, 1. rész)	<p>(A) Párkapcsolatok erősségének és tartósságának csökkenése; A gyermekvállalási kor kitolódása; A gyermeknevelés magas alternatív költsége (munka és gyermeknevelés nehéz összeegyeztethetősége); Az életpálya-finanszírozásban a gyermekek juttatásai csökkennek</p> <p>(B) Az itthoni boldogulással való elégedetlenség; Egyes szakmákban jelentős EU-szintű munkabér-különbség</p>	<p>(A) Kevesebb gyermek születik; (B) A fiatal aktívkorúak fokozódó kivándorlása</p>	Népesség csökkenése és elöregedése	<p>A munkaerő-szükséglet a jövőben bevándorlás nélkül nem kielégíthető (a bevándorlás kulturális, társadalmi problémákat okozhat); Az aktív korú lakosság nyugdíjjárulék-terhelése nő vagy a nyugdíjak értéke csökken; Az ország eladósodottsága növekedhet; A gazdasági fejlődés lefékeződhet</p>	<p>(A) Párkapcsolatokhoz kapcsolódó értékek támogatása (nevelés, intézmények); A családbarát munkahely ethoszának erősítése a vállalati CSR-ben; Családbarát egyetemi tanulmányok lehetőségének megteremtése; Bölcsődei és óvodai hálózat bővítése; A munkával kapcsolatos jogszabályokban a gyermeket nevelők védelme; Életpálya-finanszírozás reformja</p> <p>(B) Versenyképes munkabérek biztosítása a kritikus elvándorlással bíró szakmákban</p>

1. sz. táblázat (folytatás)

Erőforrás	Hajtóerők	Terhelés	Állapot	Hatás	Válasz (alternatívák)
Tudás (Humán erőforrás, 2. rész)	Az oktatásban eltöltött idő; Az oktatás-nevelés minősége; Az oktatási rendszer szelektivitása	A képességek és az ismeretek fejlesztése elmarad a lehetőségektől	A gyakorlatban alkalmazható tudás, ismeretek és képességek hiányosságai	Kevesebb innováció; Minőségi munkaerőhiány (strukturális munkanélküliség); A gazdasági fejlődés lefékeződése; Kulturális hanyatlás	A tudást előállító, elosztó, felhasználó intézményrendszer hatékonyságának növelése; Az oktatásban töltött idő növelése; Az oktatási rendszer szelektivitásának csökkentése
Egészség (Humán erőforrás, 3. rész)	Egészségmagatartásbeli defektusok (dohányzás, alkoholizmus, egészségtelen táplálkozás, mozgásszegény életmód); Stresszgazdag munkahelyi környezet; Zavarásokkal (pl. zaj) terhelt, szennyezett levegőjű lakókörnyezet	Korai halálozások – magas mortalitási ráta; Gyakoribb és súlyosabb megbetegedések	Népességcsökkenés; Munkában töltött idő csökkenése	Gazdasági fejlődés lefékeződése; Egészségügyi (költésvetési) kiadások növekedése	Nevelés: egészségtudatos magatartásminták kialakítása; Az iskolázottság általános szintjének emelése; Prevenációs programok, szűrések; Káros termékek tiltása vagy adóztatása; Egyes környezeti ártalmak (PM10, zaj) csökkentése; Stressz-mérséklő munkahelyi ethoszának erősítése a vállalati CSR-ben

1. sz. táblázat (folytatás)

Erőforrás	Hajtóerők	Terhelés	Állapot	Hatás	Válasz (alternatívák)
Társadalmi erőforrások	Az egyének gondolkodásmódja, értékrendje, attitűdjei, vallásossága; A társadalmi intézmények szerkezete, minősége; Civil szféra vitalitása; Az értékeket közvetítő kulturális intézmények száma és minősége	Az intézmények működésének hatékonysága; Egyéni értékek változása	A társadalmi normák erodálódása; Fogyasztás elsőbbsége a takarékossgal szemben; Munkával való alacsony elégedettség; Bizalmatlanság magas foka egymással és az intézményekkel szemben; Az erőforrások védelmét szolgáló cselekvésekben való részvétel alacsony foka	Környezetterhelő életmód mintázat; A gazdasági fejlődés lefékeződése; Korrupció és járadékavadászat magas szintje; Újraelosztás iránti magas igény	Társadalmi szerkezet átrendeződése; Jó példák megjelenése a közvélemény előtt; A fenntarthatóság szempontjából előnyös magatartásmintákat követő szervezetek (civil, szakmai, egyházi) támogatása
Természet, ökológiai rendszerek	A gazdasági aktivitás nagysága; Az alkalmazott technológiák minősége (anyag- és energiaintenzitás); Fogyasztási minták	Az erőforrások kitermelése az input oldalon; Szennyezések és hulladékok kibocsátása az output oldalon	A természeti erőforrások túlhasználata: mennyiségének csökkenése, minőségének degradációja	Az emberi életminőség romlása (megbetegedések, az életminőség zavarása; környezet elszivárosodása); Biodiverzitás csökkenése; Az ökológiai rendszerek ellenálló-képességének csökkenése, visszafordíthatatlan ökológiai folyamatok, ökoszisztéma-szolgáltatások kimerülése; A gazdasági folyamatokban felhasznált inputok romlása, egyes termelési módok ellehetetlenülése	Természeti erőforrás felhasználási korlátok érvényesítése; Termelési technológiai korlátok vagy termék szabványok érvényesítése; A természeti erőforrások használatának megfelelő beárazása; Környezetkímélő technológiák és földhasználati módok támogatása

1. sz. táblázat (folytatás)

<i>Erőforrás</i>	<i>Hajtóerők</i>	<i>Terhelés</i>	<i>Állapot</i>	<i>Hatás</i>	<i>Válasz (alternatívák)</i>
Államadósság, központi költésgvetés (Gazdasági tőke, 1. rész)	Költségvetés elsődleges egyenlegének hiánya; A növekedés, valamint a reálkamatláb viszonya	Az államháztartás hitelfelvételre kényszerül	Az államadósság GDP- hez viszonyított aránya növekszik	A törlesztési kötelezettségekkel csökken a folyó fogyasztás, kisebbek a jóléti kiadások; A tőkeállomány csökkenése hosszú távon; Az infláció és a kamatláb emelkedésének veszélye; Az adóemelésből finanszírozott törlesztés holtteher veszteséget okoz	Prudens költségvetési gazdálkodás; Alkotmányos korlát érvényesítése az eladósodás maximális mértékében; Más erőforrást nem károsító növekedés; Alacsony reálkamatláb eredményező gazdaságpolitika érvényesítése
Életpálya- finanszírozás (Gazdasági tőke, 2. rész)	Demográfiai deficit – a társadalom öregedése; Érdekképviselési deficit – az életpálya- finanszírozási többlettel rendelkező generációk közül az idősek szavazóképesek, a gyermekek nem	Az idősebb generációk előnyben részesítése a gyermekekkel szemben az életpálya- finanszírozásban	Korosztályai számlák deficitessé válása; A nyugdíj-rendszer magas implicit adósságot generál	Csökkenő gyermekvállalás; Az életpálya- finanszírozás terheinek jövő generációkra- hárítása; A gazdasági fejlődés lefékeződése	Az életpálya- finanszírozás két ellentétes irányú áramának (az aktívaktól az idősek, ill. a gyermekek felé) összekapcsolása egyéni és nemzeti szinten, a korosztályi egyensúly fokozatos visszaállítása; Szabályalapú (automa- tikus) nyugdíjrendszer kialakítása; A vagyonból és a munkából származó jövedelmek jelentőségének növelése időskorban

1. sz. táblázat (folytatás)

<i>Erőforrás</i>	<i>Hajtóerők</i>	<i>Terhelés</i>	<i>Állapot</i>	<i>Hatás</i>	<i>Válasz (alternatívák)</i>
Fizikai tőke (Gazdasági tőke, 3. rész)	A szocialista tervgazdaság öröksége, a gazdasági tőke felélése; A külföldi beruházást a hazai tulajdonosokkal szemben előnyben részesítő szabályok; Alacsony megtakarítási hajlandóság, a fogyasztás elsőbbsége a megtakarításokkal szemben; A hazai vállalkozások alacsony átlagos technológiai szintje	A külföldi beruházások dinamizmusa és a hazai tulajdonú tőke csekély gyarapodása; Alacsony intenzitású kapcsolatok a külföldi tulajdonú vállalatok és a hazai kkv-k között	A tőkeállomány növekedése igen szerény ütemű; GDP/GNI olló nyílása: fokozott külföldi tőkejövedelmek; A technológiai fejlődés alacsony szintje	A gazdaság kiszolgáltatottabbá válik a nem hazai tulajdonosoknak; Kevesebb eszköz áll rendelkezésre egy válság elhárításához; Munkahely-teremtés alacsony szintje	Vállalkozásoknak kedvező környezet kialakítása – párhuzamosan a külföldi befektetőknek adott különös kedvezmények leépítése; A helyi gazdasági kapcsolatok (pl. város és vidéke) erősítése

A négy alapvető nemzeti erőforrás területén a **célok rendszere** a következő:

Humán erőforrások: Népeségében stabil, egészséges, a kor kihívásainak megfelelő készségekkel és tudással rendelkező emberek alkotta társadalom.

Demográfia: Közép távon reális a születések számának növelése, a halandóság csökkentése, ezek eredményeképpen a népességfogyás lelassítása. Hosszú távon a népességszám stabilizálása. Mivel a társadalom öregedése nem elkerülhető, fontos az idős emberek egészségének megőrzése, a társadalmi együttműködésben való szerepük lehetőségének biztosítása.

Egészség: A halandóság csökkentésében a közép-európai régiós átlaghoz való felzárkózás. A betegségteher túlnyomó részét adó, jelentős mértékben az életmódtól függő krónikus nem fertőző megbetegedések számának csökkentése, az egészségkockázatos magatartási formák arányának, valamint a környezeti kockázati tényezők csökkentése.

Tudás: Olyan oktatás-nevelés-képzés (és kulturális intézményrendszer) kialakítása, amely egyfelől fejleszti az értékeket, erkölcsi normákat, érzelmeket, a közösségekhez való kötődést, rendszerszemléleti képességet ad, másfelől biztosítja a munkavégzéshez szükséges tudás, készségek és kompetenciák elsajátítását, a társadalmi tanulás új formáinak létrejöttét, kialakítja az életen át tartó tanulásra való igényt. Cél továbbá a köz- és vállalati kiadások megfelelő szintű kutatás-fejlesztési-innovációs hányadának biztosítása. Mindezek eredményeképpen várható, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés fő forrásává a tudás és az innováció váljon, s hogy növekedjen a foglalkoztatható emberek száma.

Leszakadó csoportok integrációja: A szegénység vagy az etnikai alapú társadalmi kirekesztettség az egyik legsúlyosabb akadály a tudásalapú, egészséges társadalom megteremtésének. A leszakadó térségekben cél kiemelt oktatási és egészségügyi programok indítása, ahol az Egészség és Tudás kategóriákban meghatározott célok eléréséhez többletforrások és egyedi intézkedések járulnak.

Társadalmi erőforrások: Fenntarthatóságot támogató kultúra kialakítása, a fenntartható társadalom szempontjából pozitív értékek, erkölcsi normák és attitűdök erősítése.

Mivel minden társadalom környezete folyamatosan változik, e változáshoz saját önazonosságunk megtartása mellett alkalmazkodnunk kell. Ebből fakadóan karban kell tartanunk azon ismereteinket, amelyek a közösség összetartozását és fennmaradását biztosítják.

A bizalom infrastruktúrájának erősítése: A korrupció és a gazdasági járadékvadászat elleni fellépés, a normák betartásának biztosítása, a társadalmi-gazdasági kapcsolatok befolyásoló állami szabályzórendszer stabilitásának megteremtése, a kormányzás kiszámíthatóságának erősítése.

Munka társadalmi körülményei: A munkakörülményekkel való elégedettség, örömezés növelése, a munkahelyi stressz csökkentése a szervezeti kultúra fejlesztésével. A társadalmi kirekesztettség mérséklését célzó programok segítségével a munkába bevonható polgárok körének bővítése, a foglalkoztatottság javítása.

A családi értékek erősítése: Párkapcsolatokhoz, házassághoz kapcsolódó értékek támogatása (nevelésben, civil szervezetek és egyházak segítségével). Családbarát munkahely és felsőoktatás ethoszának erősítése.

A múlt örökségének ápolása, kulturális szolgáltatások fejlesztése: A társadalmi kohézió erősítése, a bizalom újratermelése, működőképes közösségi hálózatok fenntartása, a fenntarthatósággal kapcsolatos értékek erősítése.

Természeti erőforrások: A környezeti eltartóképesség mint a gazdálkodás korlátjának érvényesítése

Biodiverzitás, megújuló természeti erőforrások: Az Európában egyedülálló fajgazdagság fenntartása, a táj és a természeti értékek megőrzése, az ökoszisztéma-szolgáltatások degradációjának megakadályozása. A talaj termőképességének fenntartása, a természetes területek beépítési sebességének csökkentése. A fenntartható hozamon alapuló gazdálkodás a megújuló erőforrásokkal.

Az embert érő környezeti terhelések csökkentése: Az emberi egészséget és életminőséget veszélyeztető kibocsátások szabályozása.

Nem megújuló természeti erőforrások: Az ásványkincsekkel és energiahordozókkal való beosztó, ésszerű gazdálkodás.

Gazdasági (fizikai) erőforrások: Az önrendelkezés megfelelő szintjének fenntartása a gazdaságpolitikai döntésekben. A fizikai tőke szelektív gyarapítása, a közösségi tőkejavak amortizációjának pótlása. A hazai tőkebefektetők arányának fokozatos növelése, a külföldi kivettségünk csökkentése. Lokalizáció és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kihasználása közötti ésszerű arány megteremtése. Az anyag- és energiatakarékos gazdasági tevékenységek arányának növelése.

Költségvetési politika: Az államadósság ésszerű szintre csökkentése, prudens költségvetési gyakorlat tartósítása.

Életpálya-finanszírozás: A korosztályos egyensúly fokozatos visszaállítása.

Az átmenet kulcsterületei

A **célok eléréséhez vezető két főút** egyrészt a **társadalom kultúrájának alakítása**: a fenntarthatóságot biztosító ismeretek, értékek, kulcskompetenciák előtérbe állítása, másrészt a **mindennapi tevékenységek technológiájának módosítása**: anyag- és energiatakarékos életmód, gazdálkodási eljárások elterjesztése.

A **célok elérésének eszközei** alapvetően **intézményi megoldások**: meglévő intézmények működésének megváltoztatása, néhány új intézmény létrehozása – különösen helyi vagy regionális szinten. Az intézmények feladata a fenntarthatóságot elősegítő kultúra támogatása, illetve a technológiai változások ösztönzése, esetleg kikényszerítése.

Nevelés, oktatás, képzés, kultúra

A fenntarthatóság felé való átmenet legfontosabb területe az oktatás. A társadalmi-gazdasági ágazataink között az oktatás-nevelés-képzés az, amelyik mind a négy nemzeti erőforrásunk fenntartására, fejlesztésére lényeges mértékű hatást gyakorol.

Innováció: gazdasági tőke képző és a természeti erőforrásokat védő hatás

A modern társadalmakban a gazdasági fejlődés, a gazdasági tőkefelhalmozás fő forrásává a tudás, s a tudásból fakadó technológiai innováció vált. Ha a gazdasági kibocsátás növekedését tényezőkre bontjuk, megállapítható, hogy a felhasznált termelési tényezők bővülése a teljes növekedés rendkívül alacsony arányát magyarázza csupán. A növekedés legnagyobb része a gazdaságilag hasznosítható tudás bővülésének, a műszaki fejlődésnek köszönhető.

Egyértelmű, szignifikáns korreláció figyelhető meg egy társadalom tagjainak tudásszintje, iskolázottsága, valamint a gazdaság fejlettsége között. A középfokú oktatásban résztvevő népesség aránya és az adott gazdaság GDP-je között pozitív az összefüggés (kb. 5000 USD/fő/év értékig „meredek”, onnan „laposabb”). Bár nincs szigorú lineáris összefüggés az egyes országokban átlagosan iskolában töltött évek száma és a gazdasági eredményesség között, egyértelműen kirajzolódik a tendencia, mely szerint az iskolában töltött idő minden egy százalékos megnövelése 0,8% növekedést eredményez a GDP-ben. Ez azt jelenti, hogy az iskolában töltött évek eggyel, azaz nagyjából 8%-kal történő megemlése hosszú távon körülbelül 7%-os GDP növekedést eredményezne.

Egy másik, az OECD által készített, a PISA adatokon alapuló becslés szerint, ha Magyarország a következő 20 évben úgy fejleszti az oktatási rendszerét, hogy annak teljesítménye eléri azt a szintet, amit a (PISA vizsgálatok első ciklusában) legjobban teljesítő Finnország már elért, akkor a jelenleg megszülető generáció életében – annak teljes életpályája alatt (azaz nagyjából 2090-ig) – az oktatás ilyen mértékű fejlesztésének hozama a GDP 584%-ával lenne egyenlő.

A tudást az alapanyagok felhasználására, a termék előállítására vonatkozó instrukciók halmazaként is definiálhatjuk. Az instrukciók változása az, ami az alapanyagok felhasználásával előállított termék hasznosságát növeli, és a 20. században ez **vált a gazdasági növekedés alapvető forrásává**. Ebben az esetben a technológiai haladás természeti erőforrás kímélő, vagyis egy egységnyi output előállításához egyre kevesebb inputra van szükség. A fajlagos anyagfelhasználás, vagyis a GDP egy egységére jutó felhasznált nem-megújuló erőforrás csökkenése jellemző a fejlett világra. Ugyanakkor a környezeti kihívások jelentősebbé válása, a természeti erőforrások nagymértékű, rohamos degradációja miatt mindez mára nem elegendő: **az innováció új fázisára van szükség, az úgynevezett „abszolút szétkapcsolásra”, a széles értelemben vett társadalmi jólét növelésére a természet, a természetes folyamatok által megszabott ökológiai korlátokon belül**.

Az oktatás és képzés által létrehozott tudás mind jelentősebb része szolgálja közvetlenül is a fenntartható fejlődés céljait. A nevelés értékeket, mintákat ad a rajtuk kívüli más létezők, az élet minden természetes formájának tiszteletéhez. Az ökológiai folyamatok alapos megismertetése révén az ember élete során mindig képes lehet mérlegelni tevékenységeinek környezeti hatásait.

A kutatás és fejlesztés teszi lehetővé kisebb, hatékonyabb, gazdaságosabban működtethető eszközök előállítását. E folyamatokat összefoglalóan úgy jellemezhetjük, hogy több tudás alkalmazása lehetővé teszi kevesebb anyag és energia felhasználását. **Anyag- és energiaforrásaink végesek, innovációs képességünk határtalanabb: ezért a gazdasági fejlődést az utóbbira kell alapozni**.

A humán erőforrások minőségére gyakorolt hatás

A modern társadalmakban egyre kevesebb olyan munka van, amelyet megfelelő szintű írástudás, kommunikációs készség és munkakultúra nélkül lehet végezni. A napi személyes ügyek intézése – például a családi költségvetés egyensúlyban tartása, bankügyek intézése, egy utazás megszervezése – is megköveteli a szélesebb körű műveltséget, az iskolázás itt említett expanziója nélkül nincs társadalmi-gazdasági fejlődés.

Mivel a munkafolyamatok gyorsan változnak, a modern munkavállaló egyik legfontosabb képessége az egész életen át tartó tanulás képessége. A gépesítés révén, majd a digitális technológia elterjedésével munkahelyek (jellemző munkahelyi tevékenységek) sokasága szűnt meg, miközben hasonló tempóban jöttek létre a magasabb képzettséget igénylő, és egyben nagyobb értéket előállító feladatkörök. A folyamatos átalakulás során azok tudnak talpon maradni, akik meg tudják szerezni az új feltételek között szükséges készségeket. Az oktatás felelőssége, hogy erre a kihívásra a leendő munkavállalókat felkészítse, megtanítsa a diákokat önmaguk fejlesztésére, saját tanulási folyamataik irányítására.

A foglalkoztatottak életpályájuk során akár többször is foglalkozást, munkahelyet, szakmát, tevékenységi területet váltanak. A folyamat az eddiginél jóval nagyobb arányban igényli a mobil, rugalmasan alkalmazkodó, az önálló vállalkozásra és innovációra képes munkaerőt. A minőségi követelmények előtérbe kerülésével a munkahelyeken nő a tudás,

a hozzáértés és így az életen át tartó tanulás, az emberi erőforrásba való beruházás jelentősége.

Az élet minőségét legjobban meghatározó tényező az egészség. Már maga az élet hossza, a várható élettartam is függhet az iskolázottságtól. **Az egészség megőrzésének legolcsóbb módja a megelőzés, az egészségtudatos magatartás fejlesztése pedig szintén az oktatás és a nevelés feladatai közé tartozik.** A tanult emberek általában jobban vigyáznak az egészségükre, hatékonyabban mérséklik a kockázatokat, és aktívabban vesznek részt egészségi problémáik megoldásában. Nemzetközi kutatások szerint globálisan és átlagosan minden az oktatásban eltöltött plusz egy év 5-10%-kal csökkenti a nők mortalitását. Az élet minőségét javító fenntartható fejlődés egyik lehetősége az egészségtudatos magatartás fejlesztése. Az egészséget javító szabadidős elfoglaltságok támogatására környezetkímélő gazdasági tevékenységeket lehet kiépíteni.

Társadalmi erőforrásokat gyarapító funkció

A modern társadalmak munkavállalói tipikusan csoportokban dolgoznak. A csoportmunka hatékonyságában fontos szerepe van a tagok szervező és kommunikációs készségeinek, szociális kompetenciájának. Ugyanannak a személynek különböző csoportokban más-más szerepe lehet. A szerepek dinamikus változtatásának készsége, az adott feltételek gyors felismerése, az adaptáció és az együttműködés a szervezetekben való hatékony tevékenység alapfeltétele. A tanulásban meghatározó szerepet játszik a motiváció, amely ugyancsak fejleszthető tulajdonság. Az iskolában motivált tanulóbból lesz az élethosszig való tanulásra motivált felnőtt és a motivált munkavállaló. Az iskolai munka, a tanulás kultúrája és az általános munkakultúra szorosan összefügg.

A társadalmi folyamatokban való részvétel, az országos és a helyi közügyek intézésébe való bekapcsolódás szintén számos készséget és képességet igényel, melyeket összefoglalóan állampolgári kompetenciáknak neveznek. A demokratikus társadalmak polgárai közvetlenül vagy választott képviselőik útján számos olyan döntés meghozatalában vesznek részt, amelyek a következő generációk életét érintik. Már maga a demokrácia szintje, a döntésekben való részvétel mértéke is az állampolgári kompetenciák függvénye. A jövő generációt érintő kérdések pedig, melyekben a polgároknak felelősségteljes döntéseket kell hozniuk, vagy ilyen döntésekre kell rábírnuk választott képviselőiket, az ország eladósodásától a természeti erőforrásokkal kapcsolatos politikán keresztül az oktatás minőségéig terjednek. Az innovációnak, különösen az emberek közötti új együttműködési formák, új szolgáltatások fejlesztése révén, a társadalmi erőforrások fejlesztésében is szerepet kell kapnia.

A környezet közvetlen megóvásához kapcsolódó tudás elsősorban a természettudományokhoz köthető, az ország tágabb értelemben vett fenntartható fejlődése szempontjából azonban hasonlóan fontos a humán műveltség, mindenekelőtt az anyanyelv és a történelem ismerete. **Az anyanyelvnek és a különböző történeteknek, narratíváknak meghatározó szerepe van az identitás, a csoporthoz, etnikumhoz, nemzethez, földrajzi régióhoz való kötődés kialakulásában. A kötődés kialakulása révén érzik a gyerekek adott szűkebb vagy tágabb környezetet sajátjuknak, melynek megóvásáért készek felelősséget vállalni.** Emellett a művelt emberek

preferálják a környezetet kevésbé terhelő szabadidős tevékenységeket, és nagyobb szerepet vállalnak a kultúra megőrzésében (olvasás, társas együttlét, színház, hangverseny).

Az oktatás – az értékteremtő képesség fokozása – mellett a fenntartható fejlődésre való felkészítésben fontos a nevelés szerepe, **az értékek és érzelmek fejlesztése**. A nevelés feladatainak spektruma széles, a sokféleség és a biodiverzitás tiszteletének kialakításától a jövő generációk iránti elkötelezettség fejlesztéséig számos összetevője van. A környezettudatos magatartás kialakításához szilárd értékrendszerre van szükség, amely képessé teszi az egyéneket bizonyos igények feladására a távolabbi célok érdekében.

Az oktatásban a **fenntarthatóságra nevelésnek** különös fontossága van. A fenntartható társadalmat támogató értékek, attitűdök erősíthetőek. Az egyének – és azok csoportjai – felvértezhetőek a tudatos választáshoz szükséges ismeretekkel, készségekkel. Az „oktatás a fenntarthatóságért” nem külön tantárgy, hanem elvek és értékek közvetítése, **a rendszerszemléletű gondolkodás képességének erősítése**. A fenntartható társadalmat támogató értékek, attitűdök kialakítását már egészen kisgyermekkorban kell megkezdeni. Intézményi szinten az óvodában nyílik erre lehetőség, a gyermekek életkori sajátosságainak, befogadó készségeinek figyelembevételével pedagógiaileg tudatosan megtervezett tevékenységekkel, az egészség-, és környezettudatos szemléletre neveléssel. A gyermekeknek ebben az életszakában lehet érdemi hatást gyakorolni az értelmi és érzelmi fejlődésére, a helyes értékrend és attitűdök kialakítására. A fenntarthatóságra nevelésnek erre alapozva kell folytatódnia az iskolai oktatás, nevelés szintjén.

A társadalmi erőforrások fejlesztése

A kultúra olyan jellemző viselkedési elemei mint **a bizalom, az önállóság, a kritikus párbeszéd készsége, az újdonságok, illetve a közös kulturális örökség iránti érdeklődés, a jelenségek okának keresése, a kezdeményezőkézség, a felelős kockázatvállalás és annak elismerése, mások tisztelete és az engedelmisség pozitívan befolyásolják a társadalmi-gazdasági fejlettséget**. Ebben a tekintetben fontos szerep jut a kulturális szegénység csökkentésének.

Ugyancsak kiemelkedő fontossággal bírnak **a hatékonyan működő intézmények**. Az intézmények kialakulása és fennmaradása egy ország kultúráján múlik, vagyis azon, hogy milyen vágyakkal, elképzelésekkel és motivációkkal – többek között: tanulási motivációkkal – rendelkeznek egy ország lakosai. A gazdasági intézmények sikeressége pedig a fennálló gazdasági kultúrán múlhat. Támogató gazdasági kultúra (szervezeti kultúra, a munkához és a szabadidőhöz való hozzáállás, társadalmi intézmények, a társadalom tagjai közötti bizalom) hiányában hosszútávon semmilyen gazdasági intézményrendszer sem maradhat fenn. E szerint a társadalmi-gazdasági fejlettség **fontos erőforrásai az értékek, az erkölcsi normák, az attitűdök és a tanulási kulcskompetenciák**.

Egy ország értékrendjének megváltoztatása nehéz és lassú folyamat, amelyben a közvetlen politikai ráhatás súlyos károkat okozhat. A kulcskompetenciák elsajátításának támogatása viszont nem jár kockázatokkal, ellenben – mivel önállóságra, kreativitásra,

kezdemenyezésre, ésszerű kockázatvállalásra, együttműködésre, illetve konkrét készségek begyakorlására és ismeretek megszerzésére ösztönöznek – kifejezett előnyt jelentenek a társadalmi-gazdasági élet számos területén. A kultúraváltás három lehetséges iránya rajzolódik ki.

- (1) Vannak példák arra, amikor a társadalmi szerkezet átrendeződése egyben a kultúraváltást is elősegíti.
- (2) Szintén korábbi sikeres példák támasztják alá, hogy a társadalmi normák és szabályok betartása úgy is elérhető, ha jó példák sorozatán keresztül a közvélemény látja ezek betartásának fontosságát. Ez persze akkor eredményes csak, ha elérhető, hogy a normák be nem tartása miatt szégyenkezzenek az emberek, mert azokat a többség betartja.
- (3) Vannak olyan civil-, egyházi, vagy szakmai szervezetek, amelyekben bizonyos magatartásminták elváltak, és azokat a szervezethez tartozók elfogadják. Abban az esetben, ha ezek a magatartásminták a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából előnyösek, célszerű ezeknek a szervezeteknek kedvező társadalmi környezetet teremteni.

Lokalizáció és a nemzetközi együttműködés egyensúlya

A helyi lehetőségek kihasználásának gazdaságpolitikája

Az erőforrások túlhasználata az aktuális jólét növelése érdekében globális probléma, de mivel a politikában a cselekvő az egyes ember, akinek elsősorban a saját közvetlen környezetére van ráhatása, a fenntarthatóság felé való átmenet kiindulópontja a lokális változás. Egy erősen intézményellenes, bizalmatlan közhangulatban, amikor ráadásul az egyének értékészlete is inkább a fenntarthatóság gátjának semmint segítőjének bizonyul, **a fenntarthatóság felé való átmenet a kisközösségek felől, azokra építve valósulhat meg.** A mértékletességre törekvés előtérbe kerülésére, a környezetkímélő technológiák alkalmazására, az erőforrásokat kímélő fogyasztási mintázatok kialakítására, a lokális, kisregionális gazdasági kapcsolatok újjáépítésére leginkább a kisközösségekben kerülhet sor, amely bázison terjedhet el a társadalom szélesebb rétegeibe.

A helyi közösségek tagjai, amennyiben elkötelezettek arra, hogy életüket hosszú távon is hozzákössék lakóhelyükhöz, elkötelezettebbek lehetnek arra, hogy a következő generációk számára is méltó életfeltételeket hagyjanak maguk után. A fenntarthatósággal kapcsolatos mérlegelés – a jólét növelése a jelenben és az erőforrások szükséges megóvása, gyarapítása a jövő számára – kevésbé absztrakt egy helyi közösségben, mint aggregált, országos mértékben.

Egy gazdasági, társadalomszervezési és életmódbeli változtatásokat megvalósító, s ezáltal a komplex értelemben vett fenntarthatósághoz közelebb kerülő közösség, sikere esetén, követendő mintát, adaptálható példát adhat más közösségek, az egyének és a nemzet számára is.

A helyi fenntarthatósági kezdeményezések esélyt adhatnak olyan **leépült társadalmi-gazdasági kapcsolatok újjáélesztésére**, mint a város és vidéke kapcsolat, ami új vállalkozásoknak és új munkahelyeknek adhat teret, miközben a jólét biztosításához szükséges erőforrás-felhasználás (környezetterhelés) csökken.

Az állam feladata, hogy a jogi környezet ne akadályozza ezeket a helyi kezdeményezéseket, s hogy támogassa a fenntarthatóságot elősegítő értékeket előtérbe helyező szervezetek munkáját, tevékenységeit. **A szubszidiaritás gyakran hangoztatott, de a gyakorlatban kevésbé megvalósított elvnek fokozottabban kell érvényt szerezni**, megfelelő jogköröket és kötelezettségeket telepítve az önkormányzati szintre.

Bekapcsolódás a globalizált nemzetközi gazdaságba

A lokális és regionális gazdasági kapcsolatok erősítése, a helyi gazdaságfejlesztés mellett ésszerűen és a nemzet érdekeinek megfelelően élni kell a kiszélesedő nemzetközi kapcsolatok lehetőségeivel is. A külföldiek tőkeberuházásai Magyarországon sokszor fontosak a technológiai fejlődés, az erőforrás-hatékonyabb termelés vagy a munkahelyteremtés szempontjából. A nemzetközi kereskedelem – ha a szállítás teljes (tehát a környezetszennyezéssel kapcsolatos externáliákat is tartalmazó) költségét is figyelembe vesszük – biztosíthatja, hogy egyes javakat ott állítsanak elő, ahol az a legkisebb erőforrás-felhasználás mellett lehetséges. A nemzetközi politikában gyakran hangoztatott követelmény a legszegényebb országok gazdasági felzárkóztatására, a nemzetek közötti súlyos egyenlőtlenségek csökkentésére is leghatékonyabban a felek számára kölcsönösen előnyös cseréken keresztül valósulhat meg.

E Keretstratégia többször is hangsúlyozta a fenntarthatóság kulturális alapjait. A tudományban, a művészetekben, az eszmék szabad áramlása kapcsán vagy a vallás intézményeiben megvalósuló nemzetközi együttműködés hatékony elősegítője lehet a fenntartható fejlődés globális megvalósításának, az ehhez szükséges értékek világméretű elterjedésének.

A nemzetközi gazdasági együttműködésbe való bekapcsolódás azonban nem mehet a határon belüli gazdasági infrastruktúra rovására. A fenntarthatóság szempontjából az a kívánatos, ha a külföldi befektetések integrálódnak a hazai gazdaság rendszerébe. Sajnos, a nemzetközi összehasonlítások (a Gazdasági szabadság index és Versenyképességi rangsor részadatai) egyértelműen az egyensúly megbomlását jelzik: a nemzetközi kereskedelem és a külföldi befektetések kiszolgáltatásában messze jobban teljesítünk, mint a gazdaság egészséges fejlődéséhez szükséges többi feltétel megteremtésében, amik a hazai vállalkozókat is fejlődési lehetőségekhez juttathatnák.

Az a „versenyképességi” politika eredményezhet a fenntarthatósággal összeegyeztethető nemzetgazdaságot, amely a külföldi befektetőknek is vonzó, a belföldi termelőkre is érvényes, **egységes** adózási/támogatási és **szabályozási környezetet** teremt. A szabályozásban érvényesülő egységesség elve egyrészt megakadályozza, hogy a kormányzat rövid távú célokat vagy részérdekeket követve a társadalmi jólétet nem növelő módon nyújtson kedvezményeket a betelepülő beruházóknak. Ez felel meg a méltányos közteherviselés és a jog előtti egyenlőség elvének is. Másrészt arra ösztönzi a

kormányzatot, hogy ne sújtsa ésszerűtlen, túlzott adminisztratív vagy adóterhekkel a hazai vállalkozásokat. (Mindez nem jelenti, hogy ne lehetne indokolt foglalkoztatási vagy más szempontból kiemelt nemzetgazdasági hasznot hozó beruházásokat támogatásban részesíteni – egységes elbírálás alapján.)

A „jó gazdasági kormányzás”

A gazdasági intézményrendszerünk szükséges változtatásának a **„jó gazdasági kormányzás” kialakítására**, többek között a korrupció és járadékvadászat csökkentésére, az adózással kapcsolatos terhek (az adórátán túl az adózással kapcsolatos bürokratikus eljárások költségei) mérséklésére, az indokolatlan, kivételes adókedvezményekre és nem hatékony támogatások megszüntetésére, valamint a kormányzat és a szubszidiaritás elvén alapuló más intézmények (pl. önkormányzatok) közötti ésszerűbb feladatmegosztásra kell irányulnia.

A költségvetés feladatai

Az **államadósság megfelelő kezelése**, a túlzott eladósodás megakadályozása a kiegyensúlyozott, **prudens költségvetési politikán** alapul. A népesedési problémák kezelésében pedig jelentős szerepe van **az életpálya-finanszírozás átalakításának**, a gyermekvállalást akadályozó korosztályi számla egyenlőtlenségek felszámolásának. A fenntarthatóság felé való átmenetet leginkább elősegítő oktatási ágazat **finanszírozása** is elképzelhetetlen megfelelő állami szerepvállalás nélkül.

„Zöld gazdaság”: a gazdasági intézményrendszer változása

A fenntartható fejlődés fontos közpolitikai eszköze a „zöld gazdaság” fejlesztése. Ez kapcsolódási pontot jelent a gazdasági fejlődés és a fenntarthatóság érdekében érvényesítendő környezeti korlátok között. A „zöld gazdaság” olyan eszközrendszer, adó- és támogatási, valamint szabályozási politikák koherens rendszere, amely elősegíti az anyag- és energiahatékony termelési és fogyasztási technológiák elterjedését, a takarékossgot, az ezt szolgáló innovációt, valamint a megújuló energiaforrások fokozottabb alkalmazását.

Az ökológiai korlátain belül működő gazdaság kialakításának két alapvető lépcsője van: először az erőforrás-hatékonyság javulása következik be, azaz egységnyi jólét megteremtéséhez kevesebb anyagot és energiát használunk fel, de eközben az erőforrások teljes felhasználása sokszor még növekszik, mert az egy főre eső fogyasztás bővülése kiegyenlíti, túlkompenzálja az anyag- vagy energiahatékonyság növelését. Magyarországon a második lépcsőfokra való fellépésnek van itt az ideje: ekkor a jó élet feltételei úgy bővülnek, hogy az aggregált anyag- és energiafelhasználás nem nő, illetve, azokon a részterületeken, ahol arra van szükség, csökken.

Különös jelentősége van az erőforrás-felhasználások beárazásának, hiszen a gazdasági információk hasznosulásának leghatékonyabb módja, ha azok árjelzéseké válnak. Egyik első lépésként le kell építeni az erőforrások pazarlását elősegítő támogatásokat. Ezzel párhuzamosan vizsgálható, milyen módon lehet hatékonyan a természeti erőforrások felhasználását beárazó adókat vagy más szabályzókat bevezetni.

A „zöld gazdaság” kialakításának a Stratégia megvalósításakor prioritásként kezelt eszközei:

- a nemzeti erőforrások fenntartására negatív hatású tevékenységek támogatásainak csökkentése, megszüntetése;
- „zöld adóreform” – az erőforrások felhasználásához kapcsolódó megfelelő mértékű díjak (járadékok) megszabása; az így elérhető többlet-bevételt pedig a munkaerőt terhelő járulékok csökkentésére lehet fordítani. Különösen fontos az optimális árazás ott – s a bevezetés időrendjében is ennek kell elsőbbséget kapnia – ahol az erőforrások felélése a leggyorsabb (területhasználat, biológiailag aktív területek beépítése, termőtalaj-degradáció, felszín alatti vízkészletek fogyasztása, PM10, PM2,5 és zaj kibocsátás, üvegházgáz-kibocsátás, nitrogén-oxid emisszió, stb.);
- a kritikus állapotban lévő erőforrások esetében normatív, korlátozó előírások életbeléptetése, egyes esetekben az erőforrás-felhasználás teljes tilalma;
- fentiekkel párhuzamosan a jelenlegi környezetvédelmi szabályozás áttekintése, a feleslegesen bonyolult és adminisztráció-igényes szabályozások deregulációja vagy egyszerűsítése, különösen fontos a szabályozási politika hatékonyságának javítása, hogy a valóban lényeges erőforrás-problémákat kezeljük;
- a természeti erőforrások védelme elvének és követelményeinek valódi integrációja a leginkább környezetterhelő ágazatok (különösen a közlekedés, energetika, településfejlesztés, mezőgazdaság és vízgazdálkodás) stratégiáiba és szabályozási politikáiba.

„Kék gazdaság”: a technológiai fejlesztés új útjai

A természeti erőforrások rohamos felélésének megakadályozása, az ökológiai rendszerek eltartóképességén belüli gazdálkodás nem lehetetlen vállalkozás. Az ehhez többek között szükséges technológiai innováció egyik útja a természetes folyamatok tulajdonságain alapuló termelési-fogyasztási eljárások kialakítása. A szükségletek kielégítése e szerint olyan anyagátalakítási folyamatok révén, s az ehhez szükséges olyan energiafelhasználással történik, ami a természetben végbemenő zárt, ciklikus anyagáramokon alapul.

A zárt anyagciklusok kialakítása, újrahasznosítás révén a korábban hulladékként jelentkező anyagok a gazdaságban tovább használhatók. Például a szennyvíztisztító telepekről kikerülő tisztított szennyvízre és a szennyvíziszapra fontos, hogy *nyersanyag erőforrásként tekintsünk*, mint a műtrágya kiváltására, mint a talajok vízutánpótlásra.

- A kezelt szennyvíziszap mezőgazdasági hasznosításával elérhető a terméseredmény fokozása, valamint energia ültetvényeken történő hasznosításával közvetett módon, nagyobb mennyiségű energia előállítása.

- Mezőgazdasági hulladékokkal történő együttkezelés (komposztálás) révén a műtrágyák kiváltására nyílik lehetőség, mellyel csökkenthető a mezőgazdasági területeken történő műtrágya felhasználás.
- A szennyvíziszapokban lévő víztartalom, és a tisztított szennyvíz az aszályos események gyakoriságával egyre fokozottabb jelentőségű vízforrásunk lesz.

A gazdasági technológiák nagyban utánozzák a természetben evolúciós úton létrejött rendszereket, fizikai megoldásokat (pl. nanocsövek, élő szűrők, öntisztító rendszerek, stb.).

Az ökológiai, tájfenntartó gazdálkodás a környezeti folyamatokba beilleszkedő, azaz a tradicionális biológiai, illetve mechanikai módszerek alkalmazására épül, és mellőzi a környezetre és egészségre veszélyes anyagok, technológiák használatát. Az ökológiai mezőgazdaság termelési módszerei nagy szerepet játszanak a biodiverzitás és a kultúrtáj fenntartásában, megőrzésében.

A „kék gazdaság” lehetséges eszközei:

- mintaprojektek támogatása;
- a kutatás-fejlesztés, az innováció, az egyetemi alap- és alkalmazott kutatások kezdeményezése, támogatása;
- lokális, ökológikus termelési, fogyasztási rendszerek kialakítását célzó kezdeményezések támogatása.

A FENNTARTHATÓSÁG KULCSINDIKÁTORAI

A fenntarthatóság méréséhez alapvetően olyan indikátorokra van szükségünk, amelyek a jövőbeli jólétünk szempontjából fontos tényezők mennyiségi változásairól tájékoztatnak minket.

A fenntarthatóság környezeti szempontjait elkülönítve kell nyomon követni, amihez jól kiválasztott fizikai indikátorok sora szükséges. Az aktuális jólétet, az életszínvonalat a jövedelemmel és a fogyasztással kapcsolatos indikátorokkal mérjük, az ilyen mutatók jól ismertek és rendszeresen használjuk is őket. Ugyanakkor a nemzet állapotáról csak *flow* típusú mutatók alapján nem lehet érvényesen beszélni: szükségünk van a vagyonra vonatkozó információkra is. Az a háztartás, amely folyó fogyasztását korábban megszerzett vagyonának terhére finanszírozza, növeli jelenlegi jólétét, de a jövőbeli jóléte rovására teszi ezt. Az ilyen viselkedés következményeiről az adott gazdasági egység mérlege adhatna információt. A mérleg elkészítéséhez minden részletre kiterjedő számvetésre van szükség a követelésekről (vagyonról) és a terhekről. Az erőforrások (a vagyon) mérése a fenntarthatóság mérésének központi kérdése. Amit átadunk a jövőnek, az szükségszerűen tőkében fejezhető ki – gazdasági, természeti, emberi és társadalmi tőkében.

Az Európai Unió statisztikai szervezete, az *Eurostat* az Európai Bizottság 2005 februárjában elfogadott indikátorkészletéből kiindulva folyamatosan fejleszti a fenntartható fejlődés mutatóit. Ennek alapján hazánkban a Központi Statisztikai Hivatal az *Eurostat* módszertanára alapozott, és a magyar sajátosságokat tükröző kiegészítésekkel kibővített indikátorokat tesz közzé rendszeresen „*A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon*” címmel. A 2011-ben megjelent kiadás 149 indikátort tartalmaz.

Jelen fenntartható fejlődési stratégia ennél kevesebb, az alábbiakban felsorolt „kulcsindikátort” használ. Ennek oka, hogy bár a tudományos vizsgálatok és a kormányzati ágazati stratégiák és intézkedési tervek, programok szintjén kifejezetten hasznosak a részletekbe menő mutatók, általános keretstratégiai megfontolásokhoz kevesebb, egészükben és összefüggéseikben jobban átlátható mutató-készletre van szükség.

A másik oka, hogy e stratégia indikátorai bizonyos mértékig eltérnek az *Eurostat*-KSH rendszerétől, abból a szemléleti különbségből ered, hogy a fenntarthatóságot kifejezetten a nemzeti erőforrásaink állapota és jelentősége felől értelmezzük.

A jelen Keretstratégia nem tesz javaslatot a bruttó hazai termék (GDP) indexet leváltó, a társadalmi-gazdasági vitákban azt egyszer s mindenkorra helyettesítő új mutató bevezetésére. Ennek oka az az egyelőre fel nem oldott módszertani probléma, hogy a nemzeti tőkék változását is magukba foglaló indexek (*Index of Sustainable Economic Welfare*, *Genuine Progress Index*) kiszámítása rendkívül nehézkes. Elméletileg is kétséges, hogy

lehetséges-e egyáltalán egyetlen, a jó élet minden rövid és hosszú távú tényezőjét aggregáló mutatószámot létrehozni. A Keretstratégia ezért azt javasolja, hogy **több, egyenként a jó élet lényeges aspektusait megragadó, egymás információit hatékonyan kiegészítő, összességükben a nemzetről reális állapotfelvételt készítő indexet használjunk**. Ezen mutatók egyik fele a jelenbeli jólétről, az aktuális gazdasági teljesítményről adjon információt, míg a másik fele a nemzet erőforrásainak helyzetéről, azok változásának irányáról informáljon.

A fenntarthatósággal kapcsolatos társadalmi tudatosság erősítése érdekében is **a nemzeti erőforrásokról szóló kulcsindikátorokat a széles nyilvánosság számára elérhető és értelmezhető módon évről-évre közzé kell tenni**. A nemzet állapotáról, fejlődéséről ezen mutatók alakulása és a szokásosan használt, a társadalom és a gazdaság jelenbeli helyzetét bemutató indexek (bruttó nemzeti jövedelem, átlagos reáljövedelem, jövedelem-egyenlőtlenség, infláció, munkanélküliségi ráta, a forint árfolyama, külkereskedelmi mérleg, háztartások átlagos alapterülete és közművekkel való ellátottsága, stb.) nagysága, változása együttesen és összefüggésükben ad reális képet.

Humán erőforrások mutatói

Népesedési és a népesség egészségi állapotát jelző indexek

Termékenység

Fogalma: az a hipotetikus gyermekszám, amelyet egy szülőképes korú (15-49) nő szülne élete folyamán, ha az adott év szerinti születési gyakoriság egész élete folyamán állandó lenne. Egy hipotetikus generáció befejezett termékenységét mutatja, amit az adott évi női korszpecifikus termékenységi arányszámok összegzésével számítanak ki.

Jelenlegi értéke: Magyarország termékenységi rátája 2009-ben 1,33 volt. A történelmi minimum 2003-ban volt 1,28-as értékkel.

Kritikus értéke: A népesség középtávú fennmaradásához a rátának el kell érnie a 2,1-es értéket, csak ebben az esetben biztosított a populációban a két szülő, az idő előtt elhalálozottak és a nem szaporodóképes egyének pótlása. 1,3-es érték alatt a népesség gyors ütemű fogyása valószínűsíthető, belátható időn belül bekövetkezhet teljes eltűnése, asszimilációja.

Születéskor várható élettartam

Fogalma: Az életkörülményekre, életfeltételekre jellemző, a halandósági viszonyokra vonatkozó adatokból származtatott indikátor. Megmutatja, hogy az adott év viszonyai között az éppen megszületettek átlagosan hány életév megélésére számíthatnak.

Jelenlegi értéke: 73,9 év. Enyhén javuló tendencia látható, az érték 1990-ben 69 év, 2000-ben 72 év, 2007-ben 73 év volt. Közvetlen szomszédainkkal összehasonlítva Ausztriában ezen évek adatai rendre: 76 – 78 – 80 év (6-7 évvel több), Szlovákiában: 71 -73 -75 év (1-2 évvel több), Romániában: 70 – 71 – 73 év (hasonló). Ugyan általában jellemző, hogy a nők tovább élnek a férfiaknál, ez a különbség azonban Magyarországon nagyobb (9 év) mint a másik három szomszédunknál (6-7 év). Tágabb nemzetközi összehasonlításban megállapítható, hogy a születéskor várható élettartam Magyarországon alacsonyabb, mint a hozzánk hasonló bruttó nemzeti összterméssel rendelkező országokban. Szintén lényeges szempont, hogy ma Magyarországon a nyugati országrészhez képest a keleti országrészben a születéskor várható élettartam kb. 7 évvel kevesebb.

Kritikus értéke: Az indikátor önmagában való értelmezése nehézkes. Fontos információt ad azonban más országok hasonló értékéhez viszonyítva és időbeli, valamint területi eloszlásbeli alakulását tekintve. Fenntartható állapotként értelmezhető, ha a magyarok élettartama nem rövidebb a régiós átlagnál vagy a hasonló nemzeti jövedelemmel rendelkező országokénál, s időben javuló, országon belüli régióként pedig kiegyenlítődő tendenciát mutat.

Az egészségtudatos magatartást/egészség-károsító életmódot jellemző index

Kidolgozandó: Egy olyan kompozit mutatóra lenne szükség, ami összefoglalná az egészségi állapotra leginkább befolyással lévő életmódbeli szokások (alkoholizmus, dohányzás, nem megfelelő táplálkozás, stb.) szintjét.

A tudásalapú gazdaság és a tanulás társadalmi eredményességének mutatói

Kutatási, fejlesztési és innovációs ráfordítások

Fogalma: A K+F+I ráfordítások kifejezve GDP százalékában. A K+F+I tevékenység mérésére, nemzetközi összehasonlítására használt legelterjedtebb mutatószám kifejezi a meglévő ismeretanyagok bővítésére, valamint ezen új ismeretanyag új alkalmazások kidolgozásának felhasználására történő felhasználására irányuló, módszeresen folytatott alkotómunka költségének és beruházásának együttes összegét a GDP arányában.

Jelenlegi értéke: 1,14% (2010)

Kritikus értéke: Az Európai Unió lisszaboni, majd az EU2020 stratégiája 3%-os szintet tart kívánatosnak 2020-tól kezdődően. A Nemzeti Reform Programban magyar részről vállalt érték 1,8%. A jelentős gazdasági fejlődést elérő országokban az EU2020 stratégia célértékénél is magasabb arányú a K+F+I kiadások részesedése.

PISA-eredmények

Fogalma: Az OECD által kifejlesztett, nemzetközi szinten használt módszer a gyakorlatban alkalmazható emberi tudásszint mérésére a szövegértés, a matematika és a természettudományok terén (*Programme for International Student Assessment – Nemzetközi Tanulói Teljesítménymérés Programja*). A PISA monitorozó jellegű felméréssorozat, amely a tizenöt éves tanulók teljesítményét vizsgálja. A felmérés három évenként zajlik az OECD-tagországok irányítása alatt. A teszteredményeket normalizálják, az OECD-országok átlaga az első mérésben 500 pont volt, a legutóbbi, 2009-es mérésben a szövegértés átlageredménye 493, a matematikáé 496, a természettudományé 501 pont volt. A mutató értéke tehát azt mutatja meg, hogy ebben a speciális nemzetközi összehasonlításban, a nemzetközi átlaghoz képest hogyan teljesített Magyarország.

Jelenlegi értéke: szövegértés: 494 pont; matematika: 490 pont; természettudomány: 503 pont (2009)

A nemzetközi szinten legjobban teljesítő Dél-Korea és Finnország értékei a fenti sorrendnek megfelelően: 539 – 546 – 538 (Dél-Korea) és 536 – 541 – 554 (Finnország)

Kritikus értéke: Minimum célkitűzés az OECD-átlagban való maradás. Ha azonban a nemzeti erőforrásokat érdemben szeretnénk fejleszteni, s gyors ütemben szeretnénk az EU-országok gazdasági átlagához felzárkózni, az OECD-átlagnál jobb tudásszint biztosítása lehet követelmény.

A felnőttek részvétele az életen át tartó tanulásban

Fogalma: A 25–64 év közötti lakosság azon részének százalékos aránya, amely a felmérést megelőző négy hétben oktatásban és képzésben vett részt.

Jelenlegi értéke: 2009-ben hazánkban 3,1%, az EU-27-ek (átlagosan) 9,3%.

Kritikus értéke: Az európai átlagteljesítményre vonatkozó referenciaszint: 15% elérése 2020-ig.

Társadalmi erőforrások mutatói

Fenntarthatósági értékrendszer index

Kidolgozandó: Ez az összetett mutató néhány, a fenntartható társadalom szempontjából fontos értéket, kulturális tényezőt jelezne. A mutató alapját olyan, kérdőíves felmérésekben, társadalmi vizsgálatokban egyébként már használt tényezők adnák mint például:

- A személyes sors irányíthatóságába vetett hit
- Mások tisztelete

- Munkamotivációk
- Felelősségvállalás
- Kockázatvállalás

Bizalom index

Fogalma: A lakosság körében végzett kérdőíves felmérés eredményeképpen előálló mutató. A lekérdezés során a különböző (foglalkozás, kor, szegény/gazdag) jellemzőkkel bíró személyek megbízhatóságára, illetve intézmények iránti bizalomra kérdeznék rá.

Jelenlegi értéke: más emberek iránti bizalom átlagosan 49,8% (Tárki, 2009); intézmények iránti bizalom 2,3 ponttól 6,2 pontig egy 0-10 skálán (Tárki, 2009).

Kritikus értéke: Nemzetközi összehasonlításban az európai mezőny végéről való elmozdulás, illetve az értékeken való folyamatos javítás lenne kívánatos.

Pénzhasználati hedonizmus index

Fogalma: Stratégiai szempontból fontos tudni, hogy milyen fogyasztói csoportokat jellemez túlköltekezés, és melyeket inkább takarékoság. A pénzköltési attitűdök mérésére kidolgozott pénzhasználati hedonizmus index magas értékei a költekezési kedvet, alacsony értékei pedig a takarékoságot mutatják.

Jelenlegi értéke: A Tárki-GfK kutatás során használt adatok alapján megállapítható, hogy vannak olyan – nagyjából átlagos jövedelemmel rendelkező fogyasztási csoportok (hedonista fiatalok, városi alsóközép), amelyek esetében a jövedelmükhöz képest relatíve nagyobb a költekezés valószínűsége (a takarékoság kárára). Szintén érdemes észrevenni, hogy a legkedvezőtlenebb anyagi körülmények között élő csoportban a rendelkezésre álló jövedelemhez képest nagyobb fokú a költekezésre való hajlam, ugyanakkor a két legmagasabb jövedelmű csoport esetében az elkölthető jövedelemhez képest relatíve magasabb a takarékoságra való hajlam.

Megjegyzés: Az index – mivel más célra került kifejlesztésre – fenntartható fogyasztással kapcsolatos alkalmazhatósága további vizsgálatot, a mutató továbbfejlesztését igényli.

Természeti erőforrások mutatói

Természeti tőke index (NCI)

Fogalma: egy különböző élőhelyekből álló komplex tájnak az egykori természetes állapottól való eltérését fejezi ki, számszerű adatok felhasználásával, s annál magasabb az NCI értéke, minél nagyobb kiterjedésben és minél természetesebb állapotban maradtak

meg az élőhelyek. Az indikátor azt becsüli, hogy arányaiban mennyi maradt még meg a táj felszínét eredetileg benépesítő természetes élővilágból, s ehhez az élővilág „relatív jelenlétének” a mértékét a természetes növényzet borítás-arányaival, illetve természetességével jellemzi. Az indikátor alapadat-bázisa az MTA Ökológiai és Botanikai Kutató Intézet koordinálásával 2003 és 2008 között megszületett MÉTA-adatbázis. Az NCI azonban nemcsak a MÉTA-adatbázissal használható, hanem bármilyen hasonló élőhely-kategóriákkal és természetességi mutatókkal dolgozó élőhely-térképezés adataival is, például a 2000 óta futó, és az ország területének 3%-át tízévente újratérképező Nemzeti Biodiverzitás-monitorozó Rendszer alapján is.

Jelenlegi értéke: Magyarország növényzet-alapú lineáris természeti tőke indexe 9,9%, ami azt mutatja, hogy a természetes ökoszisztéma szolgáltatások 90,1%-át már elveszítettük (illetve másra használjuk). A másik lehetséges súlyozás, a ritka fajok jelenlétére fókuszáló exponenciális súlyozás használata esetén hazánk természeti tőke index értéke még alacsonyabb: 3,2%.

Korlátja: A számítási mód lineáris, additív jellegénél fogva az NCI nem alkalmas a kiemelkedő lokális értékek kezelésére, nem árulkodik az egyes élőhelyek egyediségéről, és más, természetvédelmi szempontból fontos, „nemlineáris” tulajdonságairól sem (például különleges, ritka fajok előfordulása, kultúrtörténeti, tájképi értékek, regenerációs képesség, stb.). Az NCI nem, vagy csak korlátozottan fejezi ki a táj nagy léptékű természetességének mértékét (a táj szerkezete, az élőhelyek mintázata és diverzitása), és a tájökológiai viszonyokat.

Hazai anyagfelhasználás

Fogalma: A Teljes Anyagszükséglet (*Total Material Requirement, TMR*) mutató információt nyújt egy nemzetgazdaság teljes bemenő anyagigényéről, beleértve a belföldi felhasznált és nem felhasznált anyagáramlásokat, importált anyagmennyiséget, továbbá az importanyagok előállításához kötött, de a másik (esetünkben az exportőr) nemzetgazdaság területén keletkezett, úgynevezett indirekt anyagáramokat is. Ez utóbbi fogalomra alkalmazott kifejezés a nemzetgazdaság területén kívül hagyott „ökológiai hátizsák”. A TMR mutató pontos kiszámítását többnyire az indirekt áramok kiszámítása teszi rendkívül nehézé. Az anyagfelhasználás-indikátorok közül leggyakrabban ezért a Közvetlen Anyagfogyasztás (*Direct Material Consumption, DMC*) mutatóját alkalmazzák, amely számba vesz minden, a nemzetgazdaságon belül végső felhasználásra kerülő anyagmennyiséget, de nem számol az indirekt áramokkal.

Jelenlegi értéke: A DMC értéke 2007-ben 109,7 millió tonna volt. 2000-től 2005-ig a DMC nagysága folyamatosan emelkedett (csúcserőrtéke 2005-ben 165,9 millió tonna volt), 2006-ban (138,3 millió tonna) és 2007-ben két lépésben jelentősen csökkent.

Kritikus értéke: Jelenlegi ismereteink szerint nem tudjuk megmondani, hogy milyen DMC nagyság alatt biztosan fenntartható Magyarország gazdálkodása, mivel ez nem csak az aggregált érték, hanem az összetétel függvénye is. A DMC értékének trendszerű változása azonban jelzésértékű: a DMC tartós csökkenése fenntartható irányt jelezhet.

Korlátja: A szükséges adatok elérhetősége, a statisztikai adatok megbízhatósága és rendelkezésre állása is nagyon változó lehet. A TMR például a legalkalmasabb az elsődleges erőforrás-felhasználás leírására, de a statisztikai megbízhatósága a legrosszabb. A DMC kiszámításához szükséges statisztikai információk ugyan rendelkezésre állnak, de a rejtett vagy disszipatív áramok nagyságáról nem tartalmaznak adatot a statisztikák.

Beépített területek aránya az ország területéhez viszonyítva

Fogalma: A beépített terület az Eurostat meghatározása szerint magába foglalja a lakó-, az ipari területet, a bányákat, kőfejtőket, a gazdasági, a közterületeket, az infrastrukturális és rekreációs területeket.

Jelenlegi értéke: 1990 óta a tartósan beépített területek nagysága folyamatosan nőtt. 2006-ban a beépített terület nagysága mintegy 14,5%-kal haladta meg az 1990. évit.

Kritikus értéke: A beépítés sebességét csökkenteni kell. Az ökológiai szempontból értékesebb területek esetén szigorú korlátozásra van szükség.

Az ökológiai gazdálkodású területek aránya a mezőgazdaságban

Fogalma: Az ökológiai gazdálkodás indikátora az ökológiai gazdálkodásba bevont területek mezőgazdasági területen belüli arányának alakulását mutatja.

Jelenlegi értéke: Az ökológiai gazdálkodásba bevont területek hazánkban az utolsó két év kivételével a vizsgált időszakban folyamatosan növekedtek. A 2007. évi 2,5%-os aránnyal hazánk az uniós rangsor utolsó harmadában helyezkedik el.

Kritikus értéke: Tekintettel arra, hogy a Kárpát-medence az Európai Unió egyik leggazdagabb biológiai változatosságú régiója, s hogy a mezőgazdaság jelentős hatással van a természetes környezet állapotára, célként az EU élmezőnyébe való kerülést kell kitűzni.

Üvegházhatású gázok kibocsátott mennyisége

Fogalma: Az indikátor a hat üvegházhatású gáz (CO₂, CH₄, N₂O, HFC, PFC, SF₆) kibocsátásának a globális felmelegedéshez való hozzájárulásuk arányában súlyozott mennyiségeinek összegét adja meg tömegmértékegységben, CO₂-ekvivalens értékben aggregálva.

Jelenlegi értéke: 69,8 millió tonna (2008). 1995-2005 között hazánkban az üvegházhatású gázok kibocsátása gyakorlatilag stagnált, azóta csökkenő tendencia érvényesül.

Kritikus értéke: A nemzetközi éghajlat-védelmi politikában a 2 Celsius-fokos globális átlaghőmérséklet-emelkedéshez tartozó kibocsátási szint jelenti a kritikus határt. Ehhez

2050-ig az 1990-es szinthez képest meg kellene felezni a világ ÜHG-kibocsátását. Magyarország számára az ennek megfelelő kibocsátási korlát nemzetközi egyezményekben kerül elfogadásra.

Talajfunkciók

Kidolgozandó: Megfelelő indikátort kell képezni a talaj termékenységet akadályozó tényezőkről. A talajok termőképességét mutató számos indikátor ismert (pl. agro-ökológiai potenciál, biomassza-termelő képesség, biológiai aktivitás, tápanyag-ellátottság, ökológiai szolgáltató képesség stb.), ugyanakkor a talajok nem fenntartható használata nem csak a termőképesség túlhasználatával, hanem pl. vízerózióhoz vezető földművelési rendszerrel is veszélyeztethető.

Felszín alatti vízkészletek kihasználtsága

Kidolgozandó: Megfelelő indikátort kell képezni, amely a felszín alatti vízkészletek használatára vonatkozóan jelzi a fenntarthatósági szinttől való távolságot.

Városi környezeti minőség

Kidolgozandó: Egy olyan kompozit mutatóra lenne szükség, ami a településeken élőket érő, az emberi egészséget érdemben károsító hatásokat (egyes levegőszennyező anyagok, ivóvízminőség, zaj) monitorozza.

Gazdasági erőforrások mutatói

Megtakarítási/beruházási ráta

Fogalma: A háztartások bruttó megtakarítási rátája azt mutatja, hogy a háztartások adott időszakban rendelkezésre álló jövedelmük hány százalékát halmozzák fel későbbi szükségleteik teljesítése céljából pénzügyi eszközökben, illetve tőkejavakban. A rendelkezésre álló jövedelem fennmaradó részét fogyasztásra, azaz az adott időszakban felmerült szükségletekre fordítják.

A megtakarítási ráta segítségével meghatározhatóak azok a rendelkezésre álló gazdasági erőforrások, amelyek mozgósításával a termelői, természeti, emberi és társadalmi tőke növelhető, javítva az elkövetkező generációk jólétét.

Jelenlegi értéke: Magyarországon 1999 és 2008 között a háztartások bruttó megtakarítási rátája 14,9%-ról kisebb hullámzások mellett 8,3%-ra csökkent. Az Európai Unió 27 tagállamában az átlagos megtakarítási ráta ugyanezen időszakban nem változott jelen-

tősen, 11-12% között mozgott, majd 2009-ben a gazdasági válság következtében jelentősen megugrott.

Államadósság index

Fogalma: Az ország bruttó államadósságát méri a bruttó nemzeti össztermék nagyságához viszonyítva.

A kormányzati szektor konszolidált bruttó adóssága egyike a maastrichti szerződésben megfogalmazott kritériumoknak, amelyek teljesítése feltétele az euróövezetbe történő csatlakozásnak. E szerint az államadósság szintje nem haladhatja meg a bruttó hazai termék (GDP) 60%-át, vagy megfelelő mértékben és ütemben kell csökkennie és közelítenie ehhez az értékhez: ez az államháztartás hosszabb távú fenntarthatóságának feltétele.

Jelenlegi értéke: 80,6% (2010) Magyarországon az államadósság az 1990-es évek második felében fokozatosan, jelentős mértékben csökkent, 2001-ben érte el a minimumát. Az államadósság azóta folyamatosan emelkedett.

Kritikus értéke: Az új Alaptörvény szerint az államadósság nem haladhatja meg a GDP felét, ennek a szintnek az eléréséig pedig folyamatosan csökkennie kell.

Korosztályi egyensúlytalanság

Fogalma: Az életpálya-finanszírozó jóléti rendszer fenntarthatósági mutatója az abszolút és a relatív korosztályi egyensúlytalanság. Az abszolút egyensúlytalanság az újszülött korosztály és a jövő generációk számlája közti különbség, amennyivel többet kell fizetniük a közszolgáltatásokért a jelenlegi rendszerben hosszútávon felhalmozódó hiányokat végül kifizető jövő nemzedékeknek a mostani újszülöttek fizetési kötelezettségéhez képest, ha feltesszük, hogy a hiányt csak a még meg nem születettek többletadóiból lehet fedezni. A relatív egyensúlytalanság azt mutatja meg, hogy a jövő generációk számlája hányszorosa a jelen generáció legfiatalabb tagjaiénak, az újszülöttekének.

Jelenlegi értéke: A mutatót utoljára 2001-es adatokra számolták ki. Akkor az abszolút egyensúlytalanság 6,1 millió forint/fő volt. A relatív egyensúlytalanság indexe pedig 2,5.

Kívánatos értéke: Egy hosszú távon is fenntartható módon működő társadalomban az abszolút egyensúlytalanság elvi optimális értéke 0 Ft/fő. A relatív egyensúlytalanság kívánatos értéke pedig 1. Kritikusnak a kívánatos értéktől való távolodást, fenntarthatónak pedig a kívánatos értékhez való közeledést tartjuk.

A Korosztályi egyensúlytalanság mutató alternatív/kiegészítő indexei:

Implicit nyugdíjadósság (IPD)

Fogalma: Az első a mostanáig felhalmozott jogosultság tömeg (IPD1: *accrued-to-date liabilities*): annak a nyugdíjtömegnek a jelenértéke, amelyet az eddigi jogosultság szerzés alapján kell kifizetni. A mérés tehát arra irányul, hogy mennyibe kerülne a nyugdíjrendszer lezárása a mai nappal, tehát úgy, hogy a jövőben már nem történik járulékfizetés és így ezekre további jogosultságok sem épülhetnek. Az Európai Bizottság e mutató közlését írta elő 2014-től kezdődően.

A második a zárt-rendszerben, új belépők nélkül felmerülő implicit adósság (IPD2: *closed-system liabilities*). Ez azt a nettó járuléktömeget testesíti meg, amely minden, a mai napig jogosultságot szerzett ember eddigi és a jövőben még keletkező járulékfizetése és nyugdíja között van, ismét csak jelenértékben. A mögöttes helyzetet tehát úgy kell elképzelnünk, hogy a rendszer addig működik, amíg az utolsó, már jogosultságot szerzett egyén meg nem hal; új belépők nincsenek.

Végül a harmadik definíció a nyitott rendszerben felmerülő implicit adósság (IPD3: *open-system liabilities*), ami az IPD2-n kívül a jövőbeni biztosítottak nettó járuléktömegének jelenértékét is tartalmazza.

Jelenlegi értéke: Csúcspontján, 1994-ben, az IPD2 mai áron megközelítette a 78 ezer milliárd forintot, az akkori GDP közel 3,7-szeresét. 1997-ben az IPD2 körülbelül egyharmadára esett vissza, a GDP 120 százalékára, mai áron 27,5 ezer milliárd forintra. Az IPD2 négy évig alacsony szinten maradt, majd egy gyors növekedés nyomán 2005-ben már újra meghaladta a GDP 220 százalékát, illetve 2009-es értéken a 60 ezer milliárd forintot, azt a szintet, ami körül egészen a 2009-es korrekcióig stagnált.

A számítás egyik kényszerűen alkalmazott leegyszerűsítő feltevése, hogy figyelmen kívül hagyja az előrehozott nyugdíjakat. Azaz a mindenkori korhatárral számol, ami a nők számára 55-ről, a férfiak számára 60-ról 62-re emelkedett a vizsgált időszakban. Évjáratra és nemre lebontott átlagos felhalmozott szolgálati időre vonatkozó adat híján azonban nem lehetett kohorszspecifikus előrehozott nyugdíjazásokat számolni. Ez azt jelenti, hogy a modell 62 éves kori nyugdíjba vonulással kalkulál annak ellenére, hogy az átlagos effektív korhatár még mindig 60 év alatt van. Következésképp az IPD2 értéke érzékelhetően alulbecsült az itt közölt számításokban.

Kiszámítása: Az implicit nyugdíjadósság számítása 2014-től beépül a rendszeres statisztikai adatközlési rendszerbe. Magyarországon a Nemzeti Bank feladata lesz a számítások elvégzése.

Az elfogadott számítási sztenderdnek azonban komoly korlátai vannak, amelyek előrevetítik a módszertani felülvizsgálatot. Először is, szemben a fenti kalkulációval a bizottsági sztenderd csak az IPD1-gyel fog számolni, ami arra a fikcióra épül, mintha máról holnapra be lehetne zárni a nyugdíjrendszert és csupán az eddig keletkezett jogosultságokat kéne megtéríteni. Továbbá, a hivatalos sztenderd a nyugdíjrendszerre korlátozódik, és nem fogja tartalmazni az egészségügyben és az idősgondozásban rejlő implicit adósságokat. Végül, hiányozni fognak az implicit megtakarítások a számításból. Valójában két ország közül nem feltétlenül ott jelent több gondot a nyugdíjrendszer jövőbeni finanszírozása, ahol nagyobb az implicit nyugdíjadósság. Ha *A* országnak nagyobb az implicit, emberi tőkében tartott megtakarítása, mert a népesség több gyermeket vállal és a kormány többet és hatékonyabban költ az egészségükre és az oktatásukra, akkor magasabb implicit nyugdíjadósságot (értsd: hosszabb távon magasabb nyugdíjakat) engedhetnek meg maguknak, mint *B* országban, ahol esetleg alacsonyabb az implicit adósság, de hiányoznak az implicit megtakarítások. Emiatt az implicit adósság kiszámítása kiegészíthető és kiegészítendő az implicit megtakarítások számszerűsítésével.

Megtakarítási deficit

Fogalma: A fent ismertetett korosztályi egyensúlytalanság a kormányzati bevételek és kiadások fenntarthatóságának mutatója. A Nemzeti Transzfeszamlák (az angol megnevezés szerinti rövidítéssel NTA) alapján a fentiek analógiájára kiszámítható immár nem csak a kormányzati bevételek és kiadások, hanem a munkajövedelmek és a fogyasztás (beleértve a közösségi és a háztartási fogyasztást is) hosszú távú egyensúlya vagy egyensúlytalansága is. A kapott mutató azt számszerűsíti, hogy változó demográfiai körülmények között milyen megtakarításokra van szükség ahhoz, hogy az időskori fogyasztás jelenlegi szintje elkerülhető legyen, a demográfiai átrendeződés miatt bekövetkező tömeges időskori elszegényedés elkerülhető legyen.

Jelenlegi értéke: A magyar Nemzeti Transzfeszamlák 2005-re készültek el; frissítésük jelenleg zajlik. Megtakarítási deficitet magyar NTA adatokon még nem számoltak. Efféle számítások azonban több európai országra, így Franciaországra, Spanyolországra, Olaszországra és az Egyesült Királyságra már hozzáférhetőek.

Kívánatos értéke: A fogyasztási szint fenntarthatóságához szükséges megtakarítási hányad kívánatos esetben nem haladja meg a jelenlegi megtakarítási hányadot. Amennyiben igen, úgy megtakarítási deficit mutatkozik, ami a megtakarítási hajlandóság növekedésével orvosolható. Ellenkező esetben a mutató az időskori fogyasztás visszaesését, az idősek körében mért szegénység növekedését jelzi előre.

A gazdasági kormányzás színvonala

Kidolgozandó: Jelenleg nincs ilyen mutató. Megfontolásra érdemes, hogy az egyébként évről-évre közzétett nemzetközi felmérések (Versenyképességi rangsor, *Doing Business*, Gazdasági szabadság index), valamint hazai kutatások egyes, a hazai vállalkozások, a nemzetgazdaság fejlődése szempontjából valóban releváns részmutatóiból összeállítható-e egy komplex index. Ez az indikátor arról nyújthatna információkat, hogy a meglévő gazdasági erőforrásaink kihasználásának útjában milyen mértékben állnak bürokratikus, adminisztratív akadályok.

GDP/GNI rés

Fogalma: A megtermelt és a felhasználható jövedelem közötti különbséget, a külföldi tőketulajdonosokat megillető, a hazai felhasználási körből kikerülő jövedelmet mutatja. A statisztikai adatokból jól kivehető, hogy a külföldi tőke hozzáadott érték termelése sokkal nagyobb mértékben nőtt, mint a hazai gazdasági szereplők hozzájárulása. Értéke a (GDP-GNI)/GDP hányados százalékban történő kifejezése.

Jelenlegi értéke: 2007-re a rés már meghaladta a 7 százalékot, 1995-től folyamatosan növekszik. A GNI mutató a vizsgált időszakban (1995-2009) átlagosan 8 százalékos eltérést mutatott a GDP-től, ami azt jelzi, hogy milyen magas a külföldi tőke aránya ez utóbbin belül.

Kritikus értéke: Jelenleg nem áll rendelkezésünkre információ, hogy a GDP/GNI rés mely értéke jelent már nem fenntartható tőkeszerkezetet a tulajdonosok nemzeti hovatartozása alapján. A rés dinamikus bővülése azonban rossz irányú folyamatokról tanúskodik.

A FENNTARTHATÓSÁG INTÉZMÉNYEI

Bevezetés - Elvi áttekintés

A jövő generáció érdekei érvényesítésének lehetséges speciális intézményi megoldásait három típusba sorolhatjuk:

- a jövő nemzedékek megszemélyesítése;
- alkotmányos és egyéb intézményi korlátok felállítása;
- automatikus szabályozó mechanizmusok beépítése.

Az első esetben, mivel a gyermekek és a még meg nem születettek nem vesznek részt az őket is érintő döntéshozatalban, a szóban forgó intézményi megoldások olyan szereplőt vagy szereplőket vezetnek be a politikai folyamatba, akik kifejezetten az ő képviselőikre kapnak mandátumot.

A jövő nemzedékek megszemélyesítésének egyik, a gyakorlatban leginkább megvalósításra esélyes változata szerint **a jövő nemzedékek képviselőire létrejött intézmény** vesz részt a politikai döntések meghozatalában, illetve értékelésében és – attól függően, hogy milyen erejű jogosítványokat kap – véleményezi vagy akár vétózza is azokat (a jövő nemzedék ombudsmanja, megbízottja (*trustee*) vagy a jogi ügyekben eljáró tanács (*Amicus Curiae*)). Ombudsmanokra láthattunk példát Magyarországon, Izraelben és Kanadában. Kifejezetten a jövő nemzedékek védelmével foglalkozó kormányzati szereppel rendelkező tanács működik Finnországban. A megbízottak intézményét az ENSZ alkalmazza, *Amicus Curiae* pedig egyedi esetekben kaphat szerepet.

A jövő nemzedéket képviselő hivatal működőképességét az korlátozza, hogy az önkényesség elkerülése érdekében olyan, egyszerű és világosan megfogalmazott elveket kell követnie, amelyek bonyolultabb döntési helyzetekben nem alkalmazhatók egyértelműen.

A jövő nemzedék képviselőjének másik lehetséges formája **alkotmányos vagy egyéb törvényi korlátok bevezetése**. Az alaptörvénybe iktatott korlátozások számos országban megtalálhatóak és további esetekben javaslatként merültek fel. Vannak országok, ahol az alkotmány a jövő nemzedékek jogát mondja ki az egészséges, élhető környezetre. Más esetekben a pénzügyi stabilitásra vonatkozó rendelkezések szerepelnek az alaptörvényben, mint amilyen az államadósság megengedett felső szintjének kijelölése, valamilyen kiadási korlát megadása, az éves költségvetési hiány felső korlátjának meghatározása vagy a kiegyensúlyozott költségvetésre vonatkozó előírás.

Az alkotmányos korlátok megoldandó problémája a szankcionálás (nem egyértelmű, kit és mivel kell büntetni, ha a korlát sérül) és a rugalmatlanság (ha a körülmények változásával egyes korlátok irrelevánsá vagy akár károssá válnak, nehéz korrigálni őket). E problémák kiküszöbölése érdekében több országban nem számszerű korlátokat állítanak, hanem

testületeket látnak el alkotmányos védelemmel, vagy az alkotmányos védelemnél gyengébb, de szintén törvényi vétójoggal, esetleg ennél is puhább, de sokszor hatékony befolyással.

A harmadik megoldástípus az **algoritmussal történő szabályozás**, vagy más néven az **automatikus kormányzás**. Ez azt jelenti, hogy egyes kérdésekben a kormány vagy a törvényhozás nem esetről esetre dönt, hanem előre meghatározott képletet határoz meg, amely aztán kijelöli, hogy mikor mit kell tenni. Az automatikus kormányzás gyakran alkalmazott eljárás, ilyen például a nyugdíjindexálás. A kormány nem évről évre dönti el, hogy milyen mértékben emelkedjenek a nyugdíjak, mert a politikai verseny a fenntarthatónál magasabb emeléseket kényszerítene ki. Ehelyett egy törvényben rögzített képlet, Magyarországon éveken keresztül a félig-bér-félig-ár, az ún. svájci index, újabban pedig a (majdnem tiszta) árindex szabta, illetve szabja meg az éves nyugdíjemelés mértékét. Amennyiben az algoritmus a hosszú távú egyensúlyt követő visszacsatolási elemeket tartalmaz, az automatikus kormányzás a jövő nemzedékek védelmében is felhasználható.

Ennél sokkal komplexebb automatikus önszabályozó mechanizmusokat már több ország is életbe léptetett, például a svédek, a németek, a kanadaiak, a finnek vagy a japánok. Az Európai Unió nyílt koordinációs mechanizmusában ugyancsak napirendre került a kérdés. Az egyes megoldások különböznek abban, hogy mi az, ami működésbe hozza az automatikus visszacsatolás mechanizmusát (például ilyen lehet a nyugdíjasok várható élettartamának növekedése vagy a várható járulékbévételek és nyugdíjkiadások egyensúlyának megbomlása), és melyik komponens változásával reagál (a beépített algoritmus szabályozhatja a nyugdíjak vagy a várományok szintjét, a szükséges járulékmértéket vagy korhatárt).

Az automatikus kormányzás elemeinek bevezetése nehézkes, ha a politikai verseny résztvevői, a meglévő kereteken túllépve népszerű intézkedéseket tudnak hozni. Ilyen helyzetben volt a magyar nyugdíjrendszer, amikor az 1990-es évek vége és a 2010-es évek eleje között két nagy generáció, a Ratkó-gyerekek és a Ratkó-unokák nemzedéke volt életciklusa aktív, nettó befizető szakaszában, és nem volt nagy létszámú eltartott nemzedék. Amennyiben azonban a döntéshozók az előttük álló belátható időszakban népszerűtlen, a választói bázist erodáló intézkedésekre kényszerülnek, akkor könnyebben meg tudják hozni e döntéseket, ha egy automatikus mechanizmus leveszi vállukról ennek terheit.

A Keretstratégia által javasolt intézmények

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia javaslatai a hazai fenntarthatósági intézményrendszer kialakítására (benne a már létező megoldásokkal):

A társadalmi közbeszéd és vita, a nyilvánosság

A fenntarthatóság felé való átmenet első lépése ennek a témának a rendszeres megjelenítése a politikai döntésekkel kapcsolatban, helyi, regionális és országos szinten egyaránt. A demokratikus rendszerekben kulcspozícióban lévő képviselők választóik felhatalmazása alapján cselekszenek, a választók többsége számára azonban a fenntarthatósággal kapcsolatos állapotok, folyamatok és problémák még csak nem is ismertek.

A fenntarthatósággal kapcsolatban mandátummal rendelkező szervezetek, a tudomány képviselői, a témát zászlójukra tűző civil szervezetek lehetnek a kezdeményezői a fenntarthatósági tematikának az aktuális kérdésekről folyó diskurzusokba való bevonásának.

A közszolgálati média a közszolgálati kódex erejénél fogva, a kereskedelmi és civil sajtó pedig a téma érdekességénél fogva lehet közvetítője ezeknek a párbeszédnek.

A párbeszéd elemi feltétele, hogy a fenntarthatóságot érintő jelentős súlyú döntések előkészítésekor fenntarthatósági hatásvizsgálat készüljön, s annak eredményei a nyilvánosság számára megismerhetők legyenek.

A párbeszédet segíti a fenntarthatóság kulcsindikátorainak évről-évre való nyilvánosságra hozása. A magyar nemzet állapotának, aktuális eredményeinek és kudarcainak értékelése árnyaltabbá válhat, ha például a gazdasági jólétet jellemző indikátorok (bruttó hazai termék, munkanélküliség, infláció, külkereskedelmi mérleg, forint árfolyama, stb) mellett, azokkal összefüggésben a nemzet erőforrásainak állapotára vonatkozó információkat is mérlegeljük.

Társadalmi párbeszéd a gazdaság szereplőivel

A vállalkozások, a gazdasági szervezetek működése sok szálon befolyásolja egy nemzet hosszú távú sikerességét, erősítheti a fenntarthatóságot. Egyes szokások, menedzsment gyakorlatok pozitív hatással lehetnek a demográfiai folyamatokra, a tudásakkumulációra, az egészségügyi helyzetre, a természeti erőforrások állapotára, a gazdasági erőforrások gyarapítására. Sok ilyen pozitív ok-okozati kapcsolat azonban központilag – jogi, normatív eszközökkel – nem kikényszeríthető.

A gazdálkodók is felismerték azonban a fenntarthatósággal kapcsolatos globális és helyi kihívásokat, sok vállalatnak van fenntarthatósági politikája vagy elkötelezték magukat a vállalatok társadalmi felelősségvállalási (CSR) gyakorlata mellett.

A kormányzat, az önkormányzatok, a civil szervezetek és a gazdasági érdekképviseltek, illetve a vállalatvezetők, vállalkozók közötti párbeszéd eredményezhet olyan átfogó megállapodásokat, közös célok kitűzését, ami erőteljes előrelépés lehet a fenntartható társadalom létrejötté, megerősödése felé.

A nemzet humán és társadalmi erőforrásai tekintetében a gazdasági szféra együttműködhet:

- családbarát foglalkoztatási gyakorlat elterjesztésében annak érdekében, hogy a munkahelyi karrier, a vállalat számára értékes munkavégzés szempontjai ne tegyék lehetetlenné a munkavállalók gyermekvállalását;
- a munkahelyi stresszt csökkentő munka- és szervezeti kultúra kialakításában, a bizalom infrastruktúrájának erősítésében;
- az élethosszig való tanulás, a továbbképzések vállalati oldali támogatásában.

A természeti erőforrások kímélő használatában is fontos szerepe van az önkéntes megállapodásoknak, de itt az államnak már jóval több lehetősége nyílik az erőforrások központi védelmére (pl. megfelelő mértékű, az erőforrások használatát terhelő díjakkal vagy a termelési eljárásokra, termékekre vonatkozó közvetlen előírásokkal).

Döntések előzetes elemzése, a hatásvizsgálat

A kormányzati és önkormányzati döntések előkészítése során a mai gyakorlatnál alaposabban, körültekintőbben és mélyebb szakmai megalapozottsággal kell vizsgálni az adott döntés hosszú távú, a nemzeti erőforrásokra gyakorolt hatását. A legkézenfekvőbb megoldás, hogy a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 17. §-ának rendelkezéseit következetesen úgy értelmezzük, hogy az ott megjelölt hatásvizsgálati kötelezettség a nemzeti erőforrásokra gyakorolt hatások vizsgálatát („fenntarthatósági vizsgálatot”) is jelenti.

A hatásvizsgálati eljárás mélysége és bonyolultsága (és ezáltal költsége) igazodjon a döntés lehetséges hosszú távú hatásainak mértékéhez, súlyához.

Döntések előzetes vizsgálata, a tanácskozó testületek

A döntések előzetes vizsgálatának a hatásvizsgálati eljárásnál kevésbé formalizált, szabványosított formája a javaslatok különböző állandó testületek általi véleményezése.

A javaslatok nemzeti erőforrásokra gyakorolt általános hatásai megvitatásának intézménye a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács. Az NFFT mintájára regionális vagy helyi fenntarthatósági tanácsok is létrehozhatók.

A fenntarthatóság felé való átmenetben szerepet kaphatnak a már létező, törvények által létrehozott, többoldalú tanácsok is. Ezek a testületek szakterületüket kiválóan ismerik, országos szinten biztosítják a horizontális integrációt. A természeti erőforrásokra gyakorolt hatások elemzésével specializáltan foglalkozik az Országos Környezetvédelmi Tanács. Az épített örökség védelmében léphet fel a Nemzeti Építészeti Tanács. A gazdasági erőforrások fenntarthatósága tekintetében a Költségvetési Tanácsnak és a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács rendelkezhet különös jogosítványokkal. A humán tőke kapcsán a Nemzeti Egészségügyi Tanács kaphat feladatokat.

Hatékony megoldást jelentene a gazdasági fenntarthatósági ellenőrzési feladatok esetében egy helyre telepíteni a koordináló tevékenységeket (kivéve természetesen az alkotmánybírósági eljárásokat). Ez elősegítené azt is, hogy a közvélemény felé egy jól megismert, megszokott intézmény jelenítse meg a hosszú távú gazdasági korlátok érvényesítését. A Stratégia a Költségvetési Tanácsot javasolja erre a célra, az ezen tevékenységhez szükséges szakértői, apparátusi háttérrel pedig az Állami Számvevőszéken vagy a Nemzeti Bankban kellene létrehozni.

A jogszabály-tervezetek véleményezésében jelentős szerepe lehet az alapvető jogok biztosának és annak a jövő nemzedékeket védő helyettesének.

Tanácskozó (deliberatív) eljárásban hozott helyi, kisregionális döntések

Olyan esetekben, amikor a hosszú távú hatásokkal járó, aktuális ügyben hozott döntésnek nincs túl sok érintettje, s ezek az érintettek alacsony tranzakciós költségekkel képesek egymással az adott döntés kapcsán közvetlen tárgyalásba bocsátkozni, a döntés alapozható az érintettek konzultációjában érvként felmerülő gyakorlati ismeretekre. Az érintettek között ugyanis nagy valószínűséggel lesznek olyanok, akik a jövő nemzedékek megismerésüként érvelnek majd. Önkormányzat vagy regionális társulás akár rendszeresen is kijelölhet, felkérhet olyan a döntési tárgyalási folyamatban résztvevő személyt, akinek a hosszú távú hatások bemutatása az alapvető funkciója.

Az ilyen nyílt, az adott helyi közösséget érdeemben bevonó döntési folyamat erősítheti a bizalmi viszonyokat, erősítheti a fenntarthatóságot támogató értékeket. Az ezzel kapcsolatos jó példák országos szintű ismertté tétele pedig mintákat adhat más helyi vagy kisregionális közösségek számára.

A bizalom infrastruktúrájának erősítése: kulturális intézmények

A politika és a szakterületek előtt napjainkban már nyilvánvaló, hogy az emberi kapcsolatok szabályozásának a bizalom fontos, nélkülözhetetlen feltétele. A bizalom szükséges a hatékony emberi együttéléshez, hiánya ugyanakkor súlyos egyéni, közösségi és társadalmi konfliktusokhoz vezet. A kulturális intézményekben – különösen a közgyűjteményekben, közművelődési intézményekben, könyvtárakban – működő közösségek az egész életen át tartó tanulás új tanulási alkalmain, a gyakori együttműködésekben, a kreatív együttléteken és az összetartó értékek, élmények, érdekek

folyamatos elsajátításával, jelentős mértékben hozzájárulnak a bizalom újratermeléséhez, a társadalmi kohézió erősödéséhez. Többek között ezért is fontos a művelődési házak, múzeumok, könyvtárak hálózata, ahol kedvező körülmények között, minimális költséggel életben tartható és működtethető Magyarország közösségi hálózatának jelentős része.

Alkotmányos szabályok

Egyes, a nemzeti erőforrásokat védő rendelkezéseket az Országgyűlés az Alaptörvényben rögzített. Alkotmányos szabályaink szerint ezen követelmények nem teljesülése esetén a megfelelő intézményeknek joguk van a megfelelő korlátozó lépés megtételére.

Az intézményes (utólagos) védelem szervezetei:

Általában:

- Alkotmánybíróság – minden, az alaptörvénnyel kapcsolatos kérdésben
- Alapvető jogok biztosa

Természeti erőforrásokra vonatkozó szabályokat érvényesítő intézmények:

- Alapvető jogok biztosának jövő nemzedékekért felelős helyettese

A gazdasági erőforrásokra vonatkozó korlátokat érvényesítő intézmények:

- Költségvetési Tanács és Állami Számvevőszék – államadóságra, életpálya-finanszírozásra, nemzeti gazdasági vagyona vonatkozó korlátok betartatásában, jó gazdasági kormányzásra vonatkozó indikátor közzététele
- Magyar Nemzeti Bank - implicit államadóság

Az automatikus kormányzás eszközei

A nyugdíj-szabályok megállapításánál, az implicit államadóság féken tartása érdekében alkalmazható eszköz, a megfelelő szabály (képlet) kialakítását megfelelő szakmai és társadalmi egyeztetés után lehet kialakítani.

A központi államigazgatás feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben

A végrehajtást biztosító állami intézményrendszernek a „még éppen szükséges méretű, de hatékony állam” koncepciójára célszerű épülnie; nem feltétlenül szükséges új intézményeket létrehozni. Ugyanakkor mélyreható strukturális változásokat kell végigvinni a minisztériumok, a központi és a területi közigazgatás szervei közötti együttműködés terén, mert a jelenlegi ágazati szemléletű tervezési és jogalkotási gyakorlat a fenntarthatóság több ágazatra kiterjedő törekvéseit zátonyra futtathatják. A végrehajtási mechanizmusoknak olyan harmonizált és kikerülhetetlen tervezési és érdekeltségi rendszert kell alkotniuk, amelyek „sodorják magukkal” a megvalósítást a fenntarthatóság felé vezető úton.

Az ágazati stratégia- és jogalkotás kiemelt prioritásai

Bár a fenntarthatóság horizontális megközelítést igényel, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a közhatalmi intézmények, a jog- és stratégia-alkotás „rendje” jelenleg ágazati struktúrákban működnek. A fenntarthatóság felé való átmenet során a következő kiemelt ágazati feladatok azonosíthatók (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat. Kiemelt ágazati feladatok a fenntarthatóság felé való átmenet során – *indikatív, nem teljes lista*

ágazat	stratégia- és jogalkotás prioritásai, jogalkotási feladatok
Jóléti politika, demográfia	<ul style="list-style-type: none"> • Rendszeressé kell tenni az életpálya-finanszírozási számításokat, arról folyamatos adatbázist kell vezetni. • Ki kell dolgozni a jóléti rendszerek (az életpálya-finanszírozás) olyan szabályrendszerét, ami biztosítja a korosztályi egyensúlytalanság fokozatos mérséklését. • Szabályalapú nyugdíjrendszert kell kialakítani, ami biztosítja a járulékbefizetések és a nyugdíjkifizetések hosszú távú egyensúlyát. • Fejleszteni kell (sűrűségében és minőségében is) a gyermekvállalás és a munka összeegyeztethetőségét támogató intézményeket, különösen a bölcsődéket. • Figyelembe kell venni az egyéni gyermeknevelési erőfeszítéseket (a felnevelt gyermekek számát és iskolázottságát) a nyugdíj-megállapítás szabályaiban. • A támogatási rendszerekben prioritást kell adni a gyermekvállalást támogató társadalmi értékeknek (pl. párkapcsolatok tartóssága és erőssége) erősítő civil szervezeteknek, egyházaknak.
Gazdaságpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • A gyermekvállalás és a munka összeegyeztethetőségét támogató jogi környezetet kell kialakítani. • Az időskori foglalkoztatottság növelésére programot kell kidolgozni. • Biztosítani kell az államadósságra vonatkozó alaptörvényi korlát betartását. • A szabályozó- és adókönyvet reformja: vállalkozásoknak kedvező környezet kialakítása, a külföldi befektetők különös kedvezményeinek leépítése. • Ki kell dolgozni és mielőbb be kell vezetni a fenntarthatósági vizsgálat eszközrendszerét.
Fejlesztés- és támogatáspolitikai	<ul style="list-style-type: none"> • Felül kell vizsgálni a támogatások teljes rendszerét, azaz a központi költségvetésből, elkülönülő állami alapokból vagy európai közösségi forrásból származó támogatások fenntarthatósági teljesítményét. • Ki kell alakítani és pozitív preferenciaként be kell vezetni a „zöld” közbeszerzés rendszerét.
Környezetpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Felül kell vizsgálni az elérhető legjobb technikákhoz kapcsolódó hazai irányelveket (BAT útmutatókat), hogy milyen mértékben támogatják a szállítási távolság optimalizálásával, a területhasználat minimalizálásával és a takarékos erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos törekvéseket. • A környezeti vizsgálati jogszabályokba (pl. EKHE, KHV, SKV) mielőbb be kell vezetni a fenntarthatósági szempontú vizsgálati követelményeket. • A számottevő területhasználattal járó beruházások és fejlesztések esetében ki

ágazat	stratégia- és jogalkotás prioritásai, jogalkotási feladatok
	<p>kell dolgozni az ökológiai rendszerekre és ökoszisztéma-szolgáltatásokra gyakorolt hatások mérésének módszertanát. Amennyiben a fejlesztések elkerülhetetlenül egyes ökoszisztéma-szolgáltatások degradációját eredményezik, biztosítani kell (pl. kompenzációs intézkedésekkel), hogy az ökoszisztémák állapota összességében ne romoljon.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ki kell dolgozni a jelentős anyag- és energiaigénnyel, számottevő területhasználattal járó beruházások és fejlesztések esetében a legjobb (a társadalmi, környezeti, ökológiai externáliák figyelembevételével számított) költség-haszon arányra tervezés módszerét. E metodika kidolgozását követően a módszert be kell vezetni a környezetvédelmi engedélyeztetésbe. • Ki kell dolgozni a projekt-szintű karbon lábnyom értékelő vizsgálat és komplex éghajlatváltozási kockázat elemzés módszerét. • Meg kell kezdeni a meglévő stratégiák, tervek, programok, koncepciók fenntarthatósági szempontú felülvizsgálatát. • Útmutatókat, irányelveket kell kidolgozni a zöldhatóság, elsőfokú építési hatóságok, ÁNTSZ számára.
Területpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Az OTK és az OTrT felülvizsgálata során integrálni kell a fenntartható térségfejlesztés értékrendjét. • Területi, térségi tervek, programok, koncepciók kidolgozásába és felülvizsgálatába mielőbb be kell vezetni a fenntarthatósági szempontok figyelembevételét. • Az Integrált Városfejlesztési Stratégiák (IVS) módszertani útmutatójának fenntarthatósági szempontú felülvizsgálata, valamint a már kidolgozott IVS-ek módosítása egyaránt szükséges.
Építésügy	<ul style="list-style-type: none"> • Az épületek energiatanúsításának (energiacímke) továbbfejlesztése mellett be kell vezetni az építmények fenntarthatósági minősítési rendszerét. • Felül kell vizsgálni az építéssel kapcsolatos jogszabályokat, szabványok, műszaki irányelveket, azok erőforrás-takarékossá és klímabiztossá tételéhez. • Ki kell dolgozni a 2020-ig kitekintő épületenergetikai stratégiát és finanszírozási programot. • Meg kell vizsgálni, hogy a közműszolgáltatók milyen módon vonhatók be az energiahatékonysági projektek, tervek végrehajtásába.
Energiapolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Ki kell dolgozni a Nemzeti Energia Stratégia végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring, értékelési és jelentés rendszerét. • Felül kell vizsgálni az energetikai támogatások (a megújuló energiahordozók, az energiatakarékosság és energiahatékonyság-javítás, a villamosenergia átviteli árához kapcsolódó támogatások), valamint az energiahordozók jövedéki és általános forgalmi adózásának teljes rendszerét, azok fenntarthatósági teljesítményének figyelembevételével.
Közlekedéspolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Felül kell vizsgálni a kiemelt infrastruktúra beruházások engedélyeztetési szabályozását • Ki kell dolgozni a 2020-ig kitekintő fenntartható közlekedési stratégiát az EU közlekedéspolitikai iránymutatásaival és a hazai fenntarthatósági követelményekkel összhangban
Agrárpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Ki kell dolgozni a Nemzeti Vidékstratégia végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring, értékelési és jelentés rendszerét. • Az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokhoz ki kell dolgozni egy „fenntarthatósági útmutatót”, melyet a pályázók rendelkezésére bocsát. • Felül kell vizsgálni az agrár- és vidékfejlesztési, halászati kifizetések teljes rendszerét, azok fenntarthatósági teljesítményének figyelembevételével.

ágazat	stratégia- és jogalkotás prioritásai, jogalkotási feladatok
Nevelés, oktatás, képzés, kulturális politika	<ul style="list-style-type: none"> • Fokozatosan növelni kell az oktatásban eltöltött idő hosszát. • Javítani kell az oktatás minőségét, hatékonyságát, a köz- és felsőoktatásból kikerülő tanulók a munka világában tudják jobban alkalmazni ismereteiket, rendelkezzenek megfelelő kompetenciákkal. • Csökkenteni kell a magyar oktatási rendszer szelektivitását. • Az oktatás-nevelés egész rendszerében biztosítani kell az egészségtudatos magatartási formák megismertetését, az ezzel kapcsolatos értékek megerősítését. • Javítani kell az oktatási-nevelési és a kulturális intézmények együttműködését a magyar népesség kulcskompetenciáinak fejlesztése érdekében. • Meg kell vizsgálni, hogy a kulturális intézmények hogyan tudnak hozzájárulni a társadalmi tőke fejlesztéséhez. • Haladéktalanul meg kell kezdeni a kormány- és köztisztviselői kar továbbképzését (minisztériumok, hatóságok, önkormányzati hivatalok) a fenntarthatósággal kapcsolatos képzési tematika alapján. • Biztosítani kell a nevelési-oktatási intézményekben foglalkoztatott vezetőket, pedagógusokat, valamint a nevelő és oktató munkát segítőket fenntarthatósággal kapcsolatos szakmai továbbképzését. • Felül kell vizsgálni a Nemzeti Alaptantervet, melyben nevesíteni kell a fenntarthatósági ismeretek átadását.
K+F+I politika	<ul style="list-style-type: none"> • Felül kell vizsgálni a tudomány-, technológia- és innováció-politikai stratégiát, ki kell dolgozni a végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring, értékelési és jelentés rendszerét. • Prioritást kell biztosítani a társadalmi, gazdasági, környezeti kihívások kutatásának és a kihívások megválaszolását célzó modellkísérleteknek.
Szak- és felnőttképzés	<ul style="list-style-type: none"> • A fiatalok és a felnőttek a munka világában jobban tudják alkalmazni ismereteiket és rendelkezzenek a megfelelő kulcskompetenciákkal
Egészségpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Felül kell vizsgálni és módosítani az "Egészség Évtizedének Népegészségügyi Programja" Nemzeti Környezet-egészségügyi Akcióprogramját, ki kell dolgozni a végrehajtásának fenntarthatósági szempontú monitoring, értékelési és jelentés rendszerét.
Horizontális teendők	<ul style="list-style-type: none"> • Összehangolt ágazati és területi fenntarthatósági indikátorok kifejlesztése, ezeken alapuló jövőképek kidolgozása, adatbázis és fenntarthatósági jelentések rendszerének kialakítása. • Átfogó szemléletváltó kampány indítása a takarékoság, a tartósság és a nem gazdasági értékek elismerésének elterjesztésére. • Programot kell indítani a kulturális szegénység romboló hatásának csökkentésére, illetve a kulturális szegénység felszámolását célzó jó gyakorlatok bemutatására.

Jogszabály-módosítási feladatok

A hazai szabályozási rendszer egyik gyenge pontja az egymást kioltó, nem koherens jogszabályok nagy száma.

A környezetjog területén például számos olyan jogforrást találhatunk, amelyeket „nem vezettek át” más ágazatok szabályozási rendszerébe. Esetenként e kettős szabályozások eljutnak az Alkotmánybíróság döntéséig vagy a Jövő Nemzedékek Ombudsmanjának ajánlásáig, de nagyobb részük lappangó akadályát képezik a környezetvédelmi törekvéseknek.

Javasoljuk, hogy a fenntarthatóság felé való átmenet kiinduló pontjaként kerüljön sor azon jogszabályok (törvények, kormányrendeletek, miniszteri rendeletek) átfogó és teljes körű felmérésére, amelyeket – a koherencia biztosítása végett – módosítani kell. Többek között a következő törvények (és kapcsolódó végrehajtási rendeleteik) módosítását szükséges mérlegelni:

- energiaellátás alaptörvényei (gáztörvény, villamosenergia törvény, távhő törvény stb.),
- természeti erőforrások alaptörvényei (bányászati törvény, erdőtörvény, földtörvény),
- környezet- és éghajlatvédelem alaptörvényei (környezetvédelmi törvény, természetvédelmi törvény, kiotói törvény),
- területhasználat alapszabályai (területfejlesztési törvény, OTfT, Balaton törvény, Budapesti Agglomeráció Területrendezési Terve, építési törvény),
- köz- és államigazgatás alaptörvényei (államháztartási törvény, önkormányzati törvény, KET, közbeszerzési törvény, állami pénzalapokra vonatkozó törvény),
- oktatás és képzés alaptörvényei (közoktatási törvény, felsőoktatási törvény, szakképzési törvény, a szakképzési hozzájárulásról szóló törvény, valamint a felnőttképzési törvény).

Átfogó végrehajtási, szervezési mechanizmusok kidolgozása és elindítása

Sarkalatos kérdés, hogy sikerül-e olyan államigazgatási szervezési struktúrát kialakítani, amely nemcsak „kipipálja” a feladatokat (és ezzel elsorvasztja a megvalósítást), hanem egy együttműködő tervezési és döntés-előkészítő, valamint kikényszerítő erejű döntéshozó mechanizmust alkot. A fenntarthatóság felé való átmenet elindításához a következő – államszervezési hatáskört érintő – intézkedési irányok azonosíthatók:

Természeti erőforrás-gazdálkodás állami irányítása: a fenntartható fejlődés progresszív nemzetközi példái is megerősítik azt a megközelítést, hogy a természeti erőforrásokkal való gazdálkodás (erdő, ásványvagyon, föld, víz, energia), valamint a környezet-termeszt- és éghajlatvédelem operatív állami irányítása hatékonyan nem választható szét, így a fenntarthatóság államigazgatási bázisát – hosszú távon – az ezen ügyekért egyaránt felelős minisztériumban lehetséges kialakítani, vagy a részterületekért felelős szervezetek közötti koordinációt kell erősíteni.

Fenntarthatósági Tervezési Irányelvek kiadása: A kormányapparátus munkáját, illetve a végrehajtás teendőihez kapcsolódó költségvetési források tervezését – a következő évi költségvetési törvény előkészítésével párhuzamosan – tervezési körirat kiadása alapozhatja meg.

Az önkormányzatok feladatai a fenntarthatóság felé való átmenetben

A fenntarthatóság felé való átmenet helyi és térségi pillérében, a területi tervezésben, az intézkedések, projektek lokális fejlesztésében és ellenőrzésében kiemelt szerepe van az önkormányzatoknak. Ahhoz, hogy a települési és magasabb térségi szintű önkormányzatok érdemben beléphessenek a végrehajtás kezdeti fázisába, az alábbi mechanizmusokat javasoljuk:

Járási fenntarthatósági referens kötelező alkalmazása: valamennyi járásban (kistérségben), valamint az 50 ezer lakosnál nagyobb településeken fenntarthatósági és természeti erőforrás gazdálkodásban kompetens referenst kell alkalmazni a járás munkaszervezetében.

Megyei vagy Regionális Fenntarthatósági és Természeti Erőforrás Parlamentek létrehozása: Erős hatáskörrel rendelkező NUTS-2 szintű döntéselőkészítő, javaslattevő szerveket kell létrehozni, melyek, többek között:

- javaslatot tesznek a regionális szintű pénzügyi források allokációs prioritásaira,
- jogalkotási javaslattal (jogszabály előterjesztéssel) élhet a közhatalom felé,
- állást foglal a régió természeti erőforrásait jelentős mértékben igénybevevő beruházásokról (az engedélyezési folyamat részeként).

Tagjai – paritásos elvek alapján – a régió:

- energia-, víz-, mező- és erdőgazdálkodással foglalkozó gazdasági szereplőinek választott képviselői,
- civil szervezeteinek választott képviselői,
- közigazgatási szerveinek kijelölt képviselői.

A Megyei vagy Regionális Fenntarthatósági és Természeti Erőforrás Parlamentek a regionális közigazgatás munkaszervezetébe illesztve, de attól szervezetileg függetlenül működhetnek.